e-ISSN 1694-8734

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY

ECONOMICS

№2 (5) / 2024

№2(5) - 2024

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

Вестник Ошского государственного университета. Экономика

Journal of Osh State University. Economics

e-ISSN: 1694-8734

ЖУРНАЛ ЖӨНҮНДӨ [kg]

“Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика” илимий журналы университеттин илимий журналдарынын импакт-факторун жогорулатуу жана келечекте эл аралык илимий базаларга киргизүү саясатын ишке ашыруу максатында ОшМУнун Окумуштуулар Кеңешинин чечиминин (2022-жылдын 20-апрелиндеги 7-протоколу) негизинде түзүлгөн.

“Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика” илимий журналы Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинен каттоодон өткөн. Каттоо номуру 10303, 22-июнь 2022-жыл.

Журнал үч тилде - **кыргыз**, **орус** жана **англис** тилдеринде макалаларды жарыялайт. Материалдар **акысыз** негизде кабыл алынат. Журнал макалаларды жөнөтүү, аларды кароо жана жарыялоо үчүн акы албайт. Автордук сый акы төлөнбөйт.

Журнал **жылына 2 жолу** чыгат (кошумча атайын чыгарылыштар болушу мүмкүн).

“Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика” журналы өзүнүн расмий сайтына ачык кирүү мүмкүнчүлүгүн берет. Бул дүйнөлүк илимий коомчулукка журналга кеңири маалымат алуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат.

Журнал BOAI Будапешт демилгесинде иштелип чыккан ачык жеткиликтүүлүк саясатын карманат жана өзүнүн контентине ачык кирүү мүмкүнчүлүгүн берип, дүйнөлүк деңгээлде билим алмашууга жана изилдөө натыйжаларын жайылтууга жардам берет. Журнал жарыяланган материалдардын максималдуу жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу саясатын жүргүзөт. Журналдын баардык контенти интернетте окуу, жүктөп алуу, көчүрүү, жайылтуу, басып чыгаруу үчүн ачык. Ар бир колдонуучу сайт ичинде издөө жасап, макалалардын толук текстине шилтеме жасай алат же аларды, эч кандай каржылык, юридикалык же техникалык тоскоолдуктар болбосо, башка мыйзамдуу максаттарда колдоно алат.

Окурмандар жана авторлор журналдын веб-сайтынан журналдын учурдагы санынын электрондук версиясын жана мурунку басылмалардын архивдерин эркин көрүп жана жүктөп ала алышат. Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0) лицензиясынын шарттарына ылайык, журналдын баардык басылмалары электрондук түрдө бекер жана чектөөсүз таратылат.

“Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика” журналындагы макалалардын авторлору эмгектери менен бирге журналга басып чыгаруу укугун өткөрүп беришет, аны Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0) лицензиясы менен лицензиялаган болушат. Жарыяланган эмгектин автордук укук ээси болуп басып чыгаруучу Ош мамлекеттик университети эсептелет.

Журналдын материалдарынын электрондук версиялары https://journal.oshsu.kg/index.php/economy/index сайтында коомдук доменде жайгаштырылган.

CrossRef менен Ош мамлекеттик университетинин ортосунда түзүлгөн келишимге ылайык журналга 10.52754 номурлуу DOI префикси ыйгарылган. Ушул келишимдин негизинде “Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика” журналына чыккан ар бир макалага DOI номуру берилет.

Негиздөөчүсү
Ош мамлекеттик университети
e-ISSN 1694-8734 (электрондук версиясы)
Префикс DOI: 10.52754

О ЖУРНАЛЕ [ru]

Научный журнал “Вестник Ошского государственного университета. Экономика” был основан на основании решения Ученого совета ОшГУ (протокол №7 от 20 апреля 2022 года) в целях повышения импакт-фактора научных журналов университета и, в дальнейшем, реализации политики включения в международные научные базы данных.

22 июня 2022 года “Вестник Ошского государственного университета. Медицина” прошел регистрацию в Министерстве юстиции Кыргызской Республики под №10303.

Журнал публикует статьи на трех языках - **кыргызском**, **русском** и **английском**, принимает материалы к публикации на **безвозмездной** основе. Журнал не взимает плату за подачу статей, их рецензирование и их публикацию. Авторские гонорары не выплачиваются.

Периодичность издания: **2 выпуска в год** (возможны дополнительные специальные выпуски).

Журнал “Вестник Ошского государственного университета. Экономика” предоставляет открытый доступ к своему контенту на официальном сайте журнала. Это обеспечивает более широкий информационный доступ к журналу в масштабах мирового научного сообщества.

Журнал придерживается политики открытого доступа, сформулированного в Будапештской инициативе BOAI, и предоставляет открытый доступ к своему контенту, способствуя увеличению глобального обмена знаниями и результатами исследований. Журнал проводит политику обеспечения максимальной доступности опубликованных материалов. Весь контент журнала открыт в сети Интернет для чтения, скачивания, копирования, распространения, печати. Любые пользователи могут осуществлять поиск или ссылаться на полные тексты статей, использовать их в других законных целях при отсутствии каких-либо финансовых, юридических или технических преград.

Читатели и авторы могут свободно просматривать и скачивать электронные версии текущего номера журнала и архивы за предыдущие периоды на сайте журнала. Все публикации журнала в электронном виде распространяются бесплатно и без ограничений на условиях лицензии Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0).

Авторы статей журнала “Вестник Ошского государственного университета. Экономика” передают журналу право публикации вместе с работой, единовременно лицензируя ее по лицензии Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0). Правообладателем опубликованной работы является издатель – Ошский государственный университет.

Электронные версии материалов “Вестник Ошского государственного университета. Экономика” размещаются на сайте https://journal.oshsu.kg/index.php/economy/index в открытом доступе.

По договору между CrossRef и Ошским государственным университетом журналу присвоен префикс DOI 10.52754. На основании этого договора каждой статье, опубликованной в журнале “Вестник Ошского государственного университета. Экономика” присваивается номер DOI.

Учредитель
Ошский государственный университет
e-ISSN 1694-8734 (электронная версия)
Префикс DOI: 10.52754

ABOUT THE JOURNAL [en]

The scientific journal “Journal of Osh State University. Economics” was founded on the basis of the 7th Protocol of the Academic Council of Osh State University dated April 20, 2022 in order to increase the impact factor of scientific journals of the university and further implement the policy of inclusion in international scientific databases.

In June 22, 2022 the journal “Journal of Osh State University. Economics” was registered with the Ministry of Justice of the Kyrgyz Republic under No. 10303.

The journal publishes articles in three languages – **Kyrgyz**, **Russian** and **English**, accepts materials for publication **free of charge**. The journal does not charge for the submission of articles, their review and publication. Author's royalties are not paid.

Publication frequency: **2 issues per year** (additional special issues are possible).

The "Journal of Osh State University. Economics" provides open access to its content on the official website of the journal. This provides greater information access to the journal throughout the global scientific community.

"Open access" means its free availability on the public internet, permitting any users to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of these articles, crawl them for indexing, pass them as data to software, or use them for any other lawful purpose, without financial, legal, or technical barriers other than those inseparable from gaining access to the internet itself." (by Budapest Open Access Initiative).

Readers and authors can freely view and download the electronic versions of the current issue of the journal and archives for previous periods on the journal's website. All publications of the journal in electronic form are distributed free of charge and without restrictions under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0).

The authors of the "Journal of Osh State University. Economics" transfer publishing rights to the publisher, licensing it under Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0). The copyright holder of the published work is the publisher – Osh State University.

Electronic versions of the journal materials are placed on the website https://journal.oshsu.kg/index.php/economy/index in the public domain.

Under an agreement between CrossRef and Osh State University, the journal was assigned the prefix DOI 10.52754. On the basis of this agreement, each article published in the "Journal of Osh State University. Economics" is assigned a DOI number.

Founder
Osh State University
e-ISSN 1694-8734 (electronic version)
DOI prefix: 10.52754

РЕДАКЦИЯ [kg]

Башкы редактор

Кулуева Чинара Раимкуловна – экономика илимдеринин доктору, профессор, ОшМУнун финансы жана банк иши кафедрасынын башчысы, Кыргыз Республикасынын Инженердик академиясынын мүчө-корреспонденти, Ош шаары, Кыргызстан, ch.kulueva@mail.ru

Жооптуу редактор

Ташкулова Гульэра Бегимкуловна – экономика илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМУ, Ош шаары, Кыргызстан, tashkulova.g@mail.ru

Редакциялык коллегиянын мүчөлөрү

Убайдуллаев Мирланбек Байдусенович – экономика илимдеринин доктору, профессор, ОшМУнун экономика жана ишканаларды башкаруу кафедрасынын башчысы, Ош шаары, Кыргызстан, mirlanbek@mail.ru

Эргешбаев Уран Жумабекович – экономика илимдеринин доктору, профессор, ОшМУ, Ош шаары, Кыргызстан, uranbek65@mail.ru

Култаев Топчубай Чокоевич – экономика илимдеринин доктору, профессор, ОшМУ, Ош шаары, Кыргызстан, kt2005@mail.ru

Карбекова Азиза Баймаматовна – экономика илимдеринин доктору, проф., ЖАМУ, Жалал-Абад шаары, Кыргызстан.

Маматкеримова Анаркан – экономика илимдеринин доктору, профессор, К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университети, Жалал-Абад шаары, Кыргызстан.

Гыязов А Т – экономика илимдеринин доктору, профессор, Баткен мамлекеттик университетинин ректору, Баткен шаары, Кыргызстан.

Ташбаев Азизбек Мазанович – экономика илимдеринин доктору, профессор, Ош технологиялык университети, Ош шаары, Кыргызстан.

Исраилов Тимур Мурзабекович – экономика илимдеринин доктору, доцент, ОшМУнун Бизнес жана менеджмент факультетинин деканы, Ош шаары, Кыргызстан, israilov_tima@mail.ru

Кулова Эркин Усеналиевна - экономика илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, Бишкек шаары, Кыргызстан.

Саякбаева Айганыш Апышевна – экономика илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, Бишкек шаары, Кыргызстан.

Нуралиева Чолпон Аскаровна – экономика илимдеринин доктору, профессор, Б.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университети, Бишкек шаары, Кыргызстан.

Чолбаева Сагынбүбү Жумабековна - экономика илимдеринин доктору, профессор, М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин эл аралык финансы жана экономикалык коопсуздук кафедрасынын башчысы, Бишкек шаары, Кыргызстан.

Борфиев Кобилджон Хушвахтзода – экономика илимдеринин доктору, профессор (Тажикстан).

Попкова Елена Геннадьевна – экономика илимдеринин доктору, профессор, «Илимий байланыштар институту» АНОнун президенти, Тышкы иштер министрлигинин ММЭМИнин Экономикалык саясат жана мамлекеттик-жеке өнөктөштүк департаментинин прикладдык изилдөөлөр борборунун жетектөөчү илимий кызматкери. Россия Федерациясы, Москва.

Бурханов Актам Усманович – экономика илимдеринин доктору, профессор, Ташкент мамлекеттик экономика университетинин, «Финансы жана бухгалтердик эсеп» факультетинин деканы, Ташкент шаары, Өзбекстан, a.burkhanov@tsue.uz

РЕДАКЦИЯ [ru]

Главный редактор

Кулуева Чинара Раимкуловна - доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой финансов и банковского дела Ошского государственного университета, член-корреспондент Инженерной академии КР, ОшГУ, г. Ош, Кыргызстан, ch.kulueva@mail.ru

Заместитель главного редактора

Ташкулова Гульэра Бегимкуловна - кандидат экономических наук, доцент, ОшГУ, г. Ош, Кыргызстан, tashkulova.g@mail.ru

Члены редакционной коллегии

Убайдуллаев Мирланбек Байдусенович - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономика и управление предприятием, ОшГУ, г. Ош, Кыргызстан, mirlanbek@mail.ru

Эргешбаев Уран Жумабекович – доктор экономических наук, профессор, ОшГУ, г. Ош, Кыргызстан, uranbek65@mail.ru

Култаев Топчубай Чокоевич - доктор экономических наук, профессор, ОшГУ, г. Ош, Кыргызстан, 2005@mail.ru

Карбекова Азиза Баймаматовна - доктор экономических наук, профессор, Жалал-Абадский государственный университет, г. Жалал-Абад, Кыргызстан.

Маматкеримова Анара – доктор экономических наук, профессор, Международный университет им. К.Ш. Токтомаматова, г. Жалал-Абад, Кыргызстан.

Гыязов Айдарбек Токторович – доктор экономических наук, профессор, ректор Баткенского государственного университета, г. Баткен, Кыргызстан.

Ташбаев Азизбек Мазанович – доктор экономических наук, профессор, ОшТУ, г. Ош, Кыргызстан.

Исраилов Тимур Мурзабекович – кандидат экономических наук, доцент, декан факультета Бизнес и менеджмент ОшГУ, г. Ош, Кыргызстан, israilov_tima@mail.ru

Кулова Эркин Усеналиевна – доктор экономических наук, профессор, КНУ им. Ж. Баласагына, г. Бишкек, Кыргызстан.

Саякбаева Айганыш Апышевна – доктор экономических наук, профессор, Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына, г. Бишкек, Кыргызстан.

Нуралиева Чолпон Аскаровна – доктор экономических наук, профессор, Кыргызско-Российского Славянского университета им. Б.Ельцина, г. Бишкек, Кыргызстан.

Чолбаева Сагынбубу Джумабековна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой международные финансы и экономическая безопасность, Кыргызсзского экономического университета имени М. Рыскулбекова, г. Бишкек, Кыргызстан, cholbaeva@mail.ru

Борфиев Кобилджон Хушвахтзода – доктор экономических наук, профессор, г. Душанбе, Тажикстан.

Попкова Елена Геннадьевна – доктор экономических наук, профессор, президент АНО «Институт научных коммуникаций», ведущий научный сотрудник центра прикладных исследований кафедры Экономической политики и государственно-частного партнёрства МГИМО МИД РФ, г. Москва, Россия.

Бурханов Актам Усманович - доктор экономических наук, профессор, декан факультета «Финансы и бухгалтерский учет», Ташкентского государственного экономического университета, г. Ташкент, Узбекстан, a.burkhanov@tsue.uz

EDITORIAL TEAM [en]

Editor-in-chief

Chinara Raimkulovna Kulueva - Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Finance and Banking, Osh State University, Corresponding Member of the Engineering Academy of the Kyrgyz Republic, Osh State University, Osh, Kyrgyzstan, ch.kulueva@mail.ru

Deputy Editor-in-chief

Gulera Begimkulovna Taskulova – Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University, Osh, Kyrgyzstan,, tashkulova.g@mail.ru

Members of the editorial board

Mirlanbek Baidusenovich Ubaidullaev - Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economics and Enterprise Management, Osh State University, Osh, Kyrgyzstan, mirlanbek@mail.ru

Uran Zhumabekovich Ergeshbaev - Doctor of Economics, Professor, Osh, Kyrgyzstan, uranbek65@mail.ru

Topchubai Chokoevich Kultaev - Doctor of Economics, Professor, Osh, Kyrgyzstan, 2005@mail.ru

Aziza Baymamatovna Karbekova - Doctor of Economics, Professor, Jalal-Abad State University, Jalal-Abad, Kyrgyzstan.

Anara Mamatkerimova – Doctor of Economics, Professor, International University named after K.Sh. Toktomamatov, Jalal-Abad, Kyrgyzstan.

Aidarbek Toktorovich Giyazov – Doctor of Economics, Professor, Rector of Batken State University, Batken, Kyrgyzstan.

Azizbek Mazanovich Tashbayev – Doctor of Economics, Professor, OshTU, Osh, Kyrgyzstan.

Timur Murzabekovich Israilov – Candidate of Economics, Associate Professor, Dean of the Faculty of Business and Management, Osh State University, Osh, Kyrgyzstan, israilov_tima@mail.ru

Erkin Usenalievna Kulova– Doctor of Economics, Professor, Kyrgyz National University named after J. Balasagyn, Bishkek, Kyrgyzstan.

Aiganysh Apyshevna Sayakbayeva– Doctor of Economics, Professor, Kyrgyz National University named after J. Balasagyn, Bishkek, Kyrgyzstan.

Cholpon Askarovna Nuralieva– Doctor of Economics, Professor, Kyrgyz-Russian Slavic University named after B. Yeltsin, Bishkek, Kyrgyzstan.

Sagyna Dzhumabekovna Cholbaeva - Doctor of Economics, Professor, Kyrgyz Economic Research University named after M.Ryskulbekov, cholbaeva@mail.ru

Kobiljon Khushvakhtzoda Borfiev– Doctor of Economics, Professor, Dushanbe, Tajikistan.

Elena Gennadievna Popkova – Doctor of Economics, Professor, President of the ANO “Institute for Scientific Communications”, Leading Researcher at the Center for Applied Research at the Department of Economic Policy and Public-Private Partnerships of the Moscow State Institute of International Relations of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, Moscow, Russia.

Burkhanov Aktam Usmanovich - Doctor of Economics, Professor, Dean of the Faculty of Finance and Accounting, Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan, burkhanov@tsue.uz

МАЗМУНУ
Содержание
Contents

Нуралиева Ч.А., Мэлисова С.А., Игликов О.К.
Использование искусственного интеллекта в сфере противодействия отмыванию преступных доходов и финансированию терроризма..1

Мэлисова С.А., Нуралиева Ч.А.
Учетно-аналитическое обеспечение системы управления финансовыми потоками в условиях цифровой экономики 11

Эргешбаев У.Ж., Макыев С.Т., Кутушева Н.Т.
Кыргызстандын калкынын тышкы эмгек миграциясынын азыркы тенденциялары 22

Макыев С.Т.
Кыргызстандагы билим берүү миграциясы: өзгөчөлүктөрү жана келечеги......................................33

Макыев С.Т., Эргешбаев У.Ж., Кутушева Н.Т.
ЕАЭС алкагындагы Кыргыз Республикасынын калкынын тышкы эмгек миграциясындагы маселелер..43

Эрмекбаева А.Т., Дуйшеналиева У.Э., Мамажанов М.О.
Использование симплекс метода для планирования производства..51

Убайдуллаев М.Б., Мукамбекова К.А., Таалайбек кызы М., Асанов Б.А.
Некоторые аспекты внедрения исламских принципов по рациональному использованию земельных ресурсов в Кыргызстане 59

Убайдуллаев М.Б., Асанов Б.А., Байдусенова Л.Б., Курстанбек кызы Б.
Исламские принципы рационального использования земли как один из факторов развития сельскохозяйственного сектора экономики страны...65

Ташбаев А.М., Ысакова М.Ш.
Кыргыз Республикасындагы кичи жана орто ишкердиктин өнүгүүсүнүн эконометрикалык анализи жана моделдештирүү 71

Бакалбаева А.З.
Кыргызстандын түштүк аймагында азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу көйгөйлөрү 81

Туркбаев А.Б., Далбаев К.К.
Кыргызстандын кичи жана орто шаарларынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуунун заманбап көйгөйлөрү..89

Абдыкадыров С.К., Исаева А.Э.
Об экономической эффективности применения БПЛА в сельском хозяйстве..................................97

Абдыкадыров С.К., Токтомамбетова К.К.
Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык системаларын санариптештирүүнү укуктук жөнгө салуунун көйгөйлөрү жөнүндө 104

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№2(5)/2024, 1-10

УДК: 004.8:005.934
DOI: 10.52754/16948734_2024_2(5)_1

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ОТМЫВАНИЮ ПРЕСТУПНЫХ ДОХОДОВ И ФИНАНСИРОВАНИЮ ТЕРРОРИЗМА

КЫЛМЫШТУУ КИРЕШЕЛЕРДИ ЛЕГАЛДАШТЫРУУГА (АДАЛДООГО) ЖАНА ТЕРРОРИЗМДИ КАРЖЫЛООГО КАРШЫ АРАКЕТТЕНҮҮ ЖАГЫНДА ЖАСАЛМА ИНТЕЛЛЕКТТИ КОЛДОНУУ

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FIELD OF COUNTERING CRIME LAUNDERING AND TERRORISM FINANCING

Нуралиева Чолпон Аскаровна
Нуралиева Чолпон Аскаровна
Nuralieva Cholpon Askarovna

д.э.н., профессор, Кыргызско-Российский Славянский университет им. Б.Н.Ельцина
э.и.д., проф., Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университети
Doctor of Economics, Acting Professor, Kyrgyz-Russian Slavic University
nur-cholpon@mail.ru

Мэлисова Салтанат Абдысатаровна
Мэлисова Салтанат Абдысатаровна
Melisova Saltanat Abdycatarovna

к.э.н., доцент, Кыргызско-Российский Славянский университет им.Б.Н.Ельцина
э.и.к., доцент, Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университети
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Kyrgyz-Russian Slavic University
melisova-saltanat@rambler.ru

Игликов Олжас Кенжебекович
Игликов Олжас Кенжебекович
Iglikov Olzhas Kenzhebekovich

соискатель степени кандидата экономических наук, предприниматель
экономика илимдеринин кандидаты илимий даража изденүүчү, ишкер
candidate for the degree of candidate of economic sciences, entrepreneur
kenjebekovich@gmail.com

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ОТМЫВАНИЮ ПРЕСТУПНЫХ ДОХОДОВ И ФИНАНСИРОВАНИЮ ТЕРРОРИЗМА

Аннотация

С ростом цифровизации финансовых услуг и появлением новых технологий, таких как криптовалюты, проблемы отмывания денег и финансирования терроризма становятся все более актуальными. Традиционные методы борьбы с этими преступлениями сталкиваются с новыми вызовами, что требует поиска инновационных решений. В статье рассмотрены возможности применения искусственного интеллекта (ИИ) в сфере противодействия отмыванию преступных доходов и финансированию терроризма, оценены его преимущества и ограничения, а также определены перспективы развития данной области. Уделено внимание рассмотрению ключевых технологий ИИ в сфере ПОД, в частности машинное обучение, нейронные сети, обработка естественного языка и анализ данных.

Ключевые слова: цифровая трансформация, отмывание денег, финансирование терроризма, ФАТФ, искусственный интеллект, финансовые транзакции, финансовые преступления, виртуальные активы, криптовалюта, блокчейн

КЫЛМЫШТУУ КИРЕШЕЛЕРДИ ЛЕГАЛДАШТЫРУУГА (АДАЛДООГО) ЖАНА ТЕРРОРИЗМДИ КАРЖЫЛООГО КАРШЫ АРАКЕТТЕНЎЎ ЖАГЫНДА ЖАСАЛМА ИНТЕЛЛЕКТТИ КОЛДОНУУ

Аннотация

Финансылык кызматтарды санариптештирүү жана криптовалюталар сыяктуу жаңы технологиялардын пайда болушу менен кылмыштуу кирешелерди адалдоо жана терроризмди каржылоо көйгөйлөрү барган сайын актуалдуу болуп баратат. Бул кылмыштар менен күрөшүүнүн салттуу ыкмалары жаңы милдеттерге туш болууда, ал инновациялык чечимдерди издөөнү талап кылат. Макалада кылмыш жолу менен алынган кирешелерди легализациялоого (адалдоого) жана терроризмди каржылоого каршы күрөшүү чөйрөсүндө жасалма интеллектти (AI) колдонуу мүмкүнчүлүктөрү каралат, анын артыкчылыктары жана чектөөлөрү бааланат, ошондой эле бул чөйрөнү өнүктүрүүнүн перспективалары аныкталат. Көңүл AML тармагындагы негизги AI технологияларын, атап айтканда, машина үйрөнүү, нейрон тармактары, табигый тилди иштетүү жана маалыматтарды талдоо каралат.

Негизги сөздөр: санариптик трансформация, акчаны адалдоо, терроризмди каржылоо, ФАТФ, жасалма интеллект, финансылык транзакциялар, финансылык кылмыштар, виртуалдык активдер, криптовалюта, блокчейн

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FIELD OF COUNTERING CRIME LAUNDERING AND TERRORISM FINANCING

Abstract

With the increasing digitalization of financial services and the emergence of new technologies such as cryptocurrencies, the problems of money laundering and terrorist financing are becoming increasingly relevant. Traditional methods of combating these crimes are facing new challenges, which requires the search for innovative solutions. The article examines the possibilities of using artificial intelligence (AI) in the field of combating money laundering and the financing of terrorism, assessing its advantages and limitations, and identifying prospects for the development of this area. Attention is paid to the consideration of key AI technologies in the field of AML, in particular machine learning, neural networks, natural language processing and data analysis.

Keywords: digital transformation, money laundering, terrorist financing, FATF, artificial intelligence, financial transactions, financial crimes, virtual assets, cryptocurrency, blockchain

В настоящее время искусственный интеллект (ИИ) явился важнейшей научно-технической разработкой, используемый во всех сферах жизни от медицины и образования до промышленности и развлечений. В 1980 году Барр и Файгенбаум сформулировали ключевое понятие искусственного интеллекта, используемое для его описания и понимания. Искусственный интеллект — это область информатики, которая занимается разработкой интеллектуальных компьютерных систем, то есть систем, обладающих возможностями, которые мы традиционно связываем с человеческим разумом, — понимание языка, обучение, способность рассуждать, решать проблемы [1; 11; 12].

Современный искусственный интеллект — это область многогранная, включающая в себя решение задач различного уровня сложности: от базовых навыков обучения до сложнейших интеллектуальных операций. Искусственный интеллект сегодня активно развивается по многим направлениям, охватывая как фундаментальные, так и прикладные задачи. Искусственный интеллект является универсальной научной областью, где систематизируются и автоматизируются проблемы, связанные с умственной деятельностью человека, поэтому эта область касается каждой сферы, связанной с ней.

Несомненно, ИИ повышает и совершенствует эффективность микро- и макроэкономики, но наряду с этим возникает ряд неблагоприятных последствий. Возникает разрыв между развитыми и развивающимися странами, а на микроуровне происходит основательное расхождение между компаниями. Компании, активно использующие искусственный интеллект, демонстрируют существенно иные результаты и возможности по сравнению с теми, кто только начинает осваивать эти технологии или вообще отказывается от них.

Также, технологический разрыв порождает дисбаланс на рынке труда, так как ИИ может заменить людей, выполняющих повседневные, шаблонные процессы и действия, которые люди не способны реализовывать по ряду причин. Большинство считают, что творческую работу никто, кроме людей осуществлять не в состоянии, но как показывает практика, современные нейросети в отдельных областях умеют помогать и даже заменить человека. Следовательно, неэффективное продвижение ИИ и нейросетей провоцирует экономический разрыв между экономиками мира, работниками на рынке труда, решающих простейшие шаблонные задачи, но и в творческой работе.

Имеется такая концепция, как спектр охвата или развития ИИ, что определяет уровень его влияния на мировую экономику. Разделяют слабый ИИ (weak AI) и сильный ИИ (strong AI). Первый оказывает небольшое экономическое воздействие, потому как решает задачи, связанные с простыми, рутинными действиями. Второй имеет существенное экономическое влияние, решая широкий диапазон задач, сопряженных с изобретением и конструирование роботов (машин, компьютеров), имеющих схожесть с человеческими умственными способностями, то есть не просто оперировать информаций, но и в какой-то степени понимать её смысл [2]. Выбор применения того или иного типа ИИ в своих операционных процессах стоит за самой организацией, исходя их сферы применения, так как у каждого типа ИИ есть свои особенности работы. Функции, созданные ИИ и их внедрение оказывают значительное влияние на экономическое развитие стран и в целом мировой экономики.

Таблица 1. *Рейтинг стран по развитию искусственного интеллекта в 2023 году* [3].

Название страны	Балл	Талант	Инфраструктура	Среда работы	Исследования	Развитие	Гос.стратегия	Коммерция	Масштаб	Интенсивность
США	100	100	100	82,8	100	100	90,3	100	100	60,5
Китай	61,5	30,0	92,1	99,7	54,7	80,6	93,5	43,1	67,8	39,3
Сингапур	49,7	56,9	82,8	85,7	48,8	24,4	81,8	28,2	28,1	100
Англия	41,8	53,8	61,8	79,5	38,1	19,8	89,2	20,0	34,6	52,8
Канада	40,3	46,0	62,1	93,1	34,0	18,9	93,4	18,9	31,9	56,9
Южная Корея	40,3	36,1	74,4	91,4	24,3	60,9	91,9	8,3	31,3	57,3
Израиль	40,0	45,5	60,5	85,1	24,8	22,2	31,8	40,5	23,5	76,1
Германия	39,2	57,0	68,2	90,7	29,3	19,5	93,9	10,3	34,7	46,4
Швейцария	37,7	44,5	68,0	81,9	41,3	24,9	9,0	13,3	23,5	71,6
Финляндия	34,9	34,5	73,0	97,7	27,4	13,1	82,7	9,5	24,2	62,0
Нидерланды	34,5	46,2	65,7	90,3	27,1	15,7	71,8	7,9	25,5	55,5

В отчете «Глобальный индекс ИИ 2023» (The Global AI Index 2023) представлены данные об абсолютном потенциале ИИ страны на мировой арене. С помощью этого индекса оценивается степень становления и развития ИИ в разных странах по различным критериям, в частности: исследования, разработки, инфраструктура, таланты и бизнес-применение. США, Китай и ряд европейских стран в 2023 году продолжают занимать лидирующие позиции в области исследований и разработок в сфере ИИ. Эти страны привлекают значительные инвестиции, обладают высококвалифицированными кадрами и активно внедряют ИИ в различные отрасли экономики.

По состоянию на 2023 год, точное место Кыргызстана в глобальном индексе искусственного интеллекта не указано в общедоступных данных. Причиной этого явилось отсутствие детальных данных. Следует отметить, что индекс искусственного интеллекта фокусируется на крупных экономиках с развитой технологической инфраструктурой, таких как США, Китай, страны Европейского Союза. Менее развитые страны, включая Кыргызстан, могут быть представлены менее подробно или вовсе отсутствовать в данных.

Цифровая трансформация экономики усилила цифровизацию финансовых услуг, что оказало влияние на эффективность финансовых операций и создало множество удобств, но одновременно увеличило имеющиеся риски отмывания денег (ОД) и финансирования терроризма (ФТ), и привело к возникновению новых. Основные риски, связанные с цифровизацией заключаются в следующем:

– цифровые активы, особенно криптовалюта дозволяют проводить транзакции, по сути, анонимно или под псевдонимами, что препятствует прослеживанию происхождения денег и конечных бенефициаров;

– цифровые транзакции выполняются на высокой скорости, что приводит к сложностям выявления подозрительных операций;

– идентификация конечных бенефициаров, особенно в случаях, имеющих сложные схемы владения активами, достаточно сложная;

– перемещение средств через границы, с помощью цифровых активов, осуществляется легко, что затрудняет сотрудничество между различными юрисдикциями в борьбе с ОД/ФТ;

– цифровая трансформация порождает новые схемы мошенничества, используемые для отмывания денег.

Для действенных мер борьбы с новыми рисками ОД/ФТ требуется разработка новых инструментов и технологий, таких как машинное обучение, анализ больших данных, искусственный интеллект, позволяющих повысить скорость, эффективность и надежность этих мер. В отчете «Возможности и проблемы новых технологий в сфере ПОД/ФТ» Группы разработки финансовых мер с отмыванием денег (ФАТФ) отмечается, что новые технологии потенциально повысят эффективность усилий в сфере ПОД/ФТ и предоставят заинтересованным сторонам более быстрые и более экономичные инструменты [4].

В целом, ФАТФ как глобальный орган по установлению стандартов решительно склоняется в продвижении инновационных технологий в сфере ПОД/ФТ. Основные преимущества использования новых технологий распределились по значимости у респондентов анкеты ФАТФ по цифровой трансформации следующим образом:1 место – эффективность системы ПОД/ФТ; 2 место – более эффективное управление рисками; 3 место – снижение затрат; 4 место – точность результатов; 5 место – возможность проведения аудита; 6 место – более эффективное управление персоналом [4].

Искусственный интеллект приобретает немаловажное значение в сфере ПОД/ФТ. Имея способность обрабатывать массивные объемы данных, раскрывать сложные, запутанные схемы и принимать решения на основе этих данных делает его мощным инструментом для борьбы с финансовыми преступлениями. Внедрение цифровых технологий, таких как онлайн-платежи, криптовалюта, мобильный банкинг повлияли на зарождение новых видов преступлений в области финансов (табл.2).

Таблица 2. *Новые виды финансовых преступлений в цифровой экономике*

Вид финансового преступлений	**Содержание преступления**
Криптоджекинг	Незаконное использование вычислительных мощностей для майнинга криптовалют
Социальная инженерия в онлайн-банкинге	Мошенники используют психологические манипуляции для получения доступа к личным данным и счетам пользователей
Фишинг	Злоумышленники рассылают фишинговые письма, имитирующие сообщения от банков или других финансовых организаций, с целью завладеть конфиденциальной информацией
Отмывание денег с использованием криптовалют	Анонимность криптовалют позволяет легко отмывать деньги, полученные преступным путем
Кибервымогательство	Хакеры взламывают системы и шифруют данные, требуя выкуп за их расшифровку

Источник: составлено автором

Расширение возможностей для совершения финансовых преступлений, связанных с отмыванием денег и финансированием терроризма в условиях цифровизации финансовых услуг, приводит к возникновению ответных мер со стороны финансовых институтов и регуляторов. Они стремятся своевременно разработать, а далее, оперативно внедрить новые методы и инструменты борьбы от этих угроз. Особую актуальность в данном направлении приобретает искусственный интеллект и его инструменты. В настоящее время, доступны к применению и использованию такие из них, как: анализ больших данных, обработка естественного языка (NLP), глубокое обучение, роботизация процессов. Анализ больших данных позволяет выполнить следующие задачи:

– выявлять аномалии способностью проведения анализа миллионов транзакций, тем самым определяя необычные паттерны, указывающие на подозрительную деятельность.;

– проводить кластеризацию данных группировкой клиентов и транзакции по схожим характеристикам, и тем самым оказывать помощь в идентификации потенциальных рисков;

– осуществлять прогноз будущих действий клиентов, на базе исторических данных, давая возможность предотвращать мошеннические схемы.

Использование в сфере ПОД/ФТ обработки естественного языка (NLP) заключается в анализе неструктурированных данных и распознавании сущностей. В первом случае, проводится диагностика отчетов, контрактов, сообщений электронной почты для получения ключевой информации и выявления рисков. Во втором, осуществляется идентификация имен людей, организаций, местоположений и другое в тексте, что позволяет связать различные данные и строить более полную картину.

Особое место в инструментах ИИ занимает глубокое обучение. Где используются нейронные сети и генеративные модели. Нейронные сети обнаруживают сложные взаимосвязи между различными переменными, выявляют скрытые зависимости и прогнозируют будущие события. Генеративные модели используются для создания синтетических данных, что дает возможность обучать модели на более разнообразных данных и улучшать точность обнаружения аномалий. Немаловажное значение в инструментах ИИ отводится роботизации процессов, где значительная часть рутинных задач, в частности проверка документов, заполнение форм и мониторинг транзакций, сосредотачивает сотрудников на решение более сложных задач.

В настоящее время, в практической деятельности финансовых институтов и регуляторов, выше рассмотренные инструменты используются в оценке рисков клиентов, в мониторинге транзакций в режиме реального времени, в расследовании подозрительных операций и прогнозировании новых схем мошенничества. Финансовые институты при расследованиях и для обнаружения подозрительных операций в системе ПОД/ФТ с помощью инструментов ИИ используют цифровые данные, разбиваемые на три типа – данные о транзакциях, данные о клиентах, внешние данные (рис.1). Обработку типов данных ИИ осуществляет поэтапно в следующей последовательности: предобработка данных; извлечение признаков; обучение модели; анализ новых данных; визуализация результатов.

Рисунок 1. *Типы данных, используемых в системах ПОД/ФТ на основе искусственного интеллекта*

Рассмотрим содержание каждого этапа обработки данных:

1 этап – предобработка данных: данные очищаются от ошибок и приводятся к единому формату;

2 этап – извлечение признаков: из старых данных извлекаются признаки, указывающие на подозрительную активность. Пример: транзакции, по которым происходят резкие изменения в объеме или частоте операций дают сигнал подозрительности или клиенты, которые осуществляют деятельность с высокорисковыми регионами.

3 этап – обучение модели: на исторических данных ИИ-модель обучается, известно, какие транзакции были признаны подозрительными, а какие – нет. Модель выявляет закономерности и корреляции между признаками, позволяющие отличить нормальные транзакции от подозрительных.

4 этап – анализ новых данных: для анализа новых данных в режиме реального времени применяется уже обученная модель, которая вычисляет вероятность того, что каждая транзакция является подозрительной;

5 этап – визуализация результатов: в удобном для пользователя формате (графики, тепловые карты) результаты анализа визуализируются для того, чтобы аналитики могли быстро оценить ситуацию и принять решение.

Следует особо отметить, что качество используемых данных будет напрямую влиять на точность результатов. Если использовались неточные, неполные, некорректные данные, то это приведет к ложным срабатываниям или пропуску подозрительных операций. Для адаптации к меняющимся схемам мошенничества ИИ-модели необходимо постоянно обучать на новых данных. Учитывая все преимущества ИИ, конечное решение о том, является ли транзакция подозрительной принимает человек. Таким образом, ИИ является инструментом, помогающим аналитикам принимать состоятельные, веские и обоснованные решения, подкрепленные доказательной базой.

Возможности ИИ расширяются за счет использования еще дополнительных инструментов, таких как анализ естественного языка, блокчейн анализ и объединения с другими системами. Первый инструмент способен анализировать текстовые описания платежей, выявляя ключевые слова и фразы, указывающие на подозрительную деятельность. Второй инструмент эффективно может использоваться, как анализ блокчейна в криптовалютных транзакциях и выявления подозрительных потоков средств. Последний инструмент дает возможность систему ПОД/ФТ интегрировать с другими системами (системы отчетности, система управления рисками). Следовательно, ИИ в сфере ПОД/ФТ

существенно повышает результативность предпринимаемых мер в снижении рисков ОД/ФТ, сокращает финансовые преступления и обеспечивает надежную защиту финансовой системы.

Внедрение современных по форме и сущности элементов в экономику государства одна из ведущих задач сегодня. Между тем, технологическое развитие делает нелегкими процессы цифровизации по причине растущей распространенности новых инструментов, применяемых в некоторых случаях, в обход государственному регулированию. К примеру, новый элемент «криптовалюта» - реалия международного характера из-за наличия отличительной черты, называемой трансграничность. ФАТФ выделяет криптовалюты как отдельный тип виртуальных валют, подчеркивая их ключевые особенности: возможность обмена на фиатные деньги, отсутствие единого центра управления и распределенный характер хранения информации о транзакциях.

Криптовалюта дает возможность очень легко и быстро перемещать большие суммы, причем доступ к ней можно получить с любой точки мира. Как показывает практика, не все поставщики услуг имеют в достаточной мере ресурсов для оперативного и качественного отслеживания противоправной деятельности. В 2022 году с помощью цифровых активов было легализовано $23,8 млрд, что на 68% больше, чем в предыдущем [5].

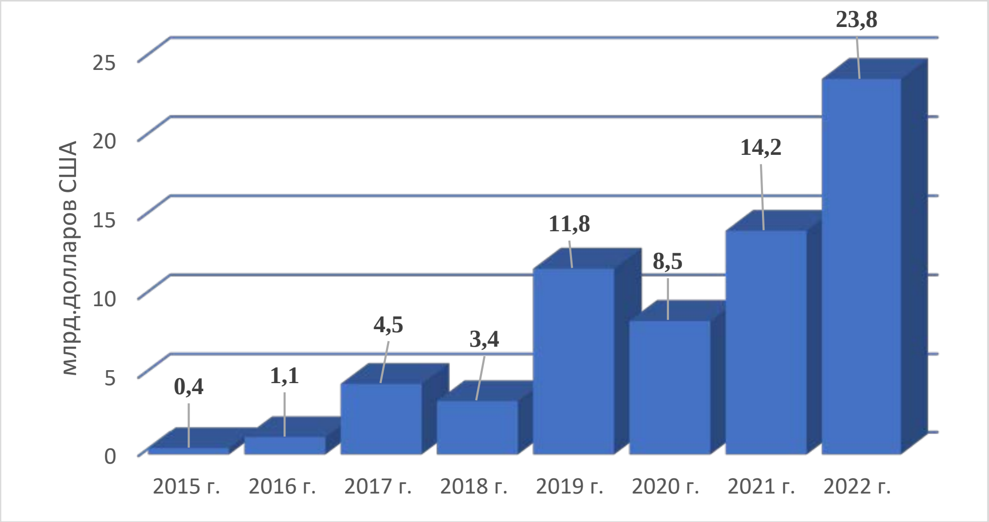

Рисунок 2. *Объемы отмытой криптовалюты по годам. Данные: Chainalysis [5]*

Почти половина всех незаконно полученных криптовалют проходит через централизованные биржи, которые, благодаря возможности прямого обмена на фиатные деньги, служат удобным инструментом для легализации преступных доходов. Несмотря на обязательную идентификацию личности (Know Your Customer (KYC), «знай своего клиента») на большинстве криптобирж, существует риск использования поддельных документов, которые легко приобрести на черном рынке.

В настоящее время, процесс KYC в финансовых институтах революционизируется, благодаря ИИ, предоставляя более точные, быстрые и эффективные решения. Технические аспекты реализации заключаются в следующем: распознавание документов и извлечение данных; анализ транзакций и выявление аномалий; оценка рисков и профилирование клиентов. Реализация техники распознавания документов и извлечение данных включает в себя три направления:

1. С помощью OCR (Optical Character Recognition) искусственный интеллект извлекает текст из сканов документов, таких как паспорта, водительские удостоверения и счета, позволяя автоматически заполнять формы и проверять данные.
2. ИИ распознает лица через компьютерное зрение, позволяющее сравнивать фотографии клиентов с изображениями в документах, тем самым удостоверяя личность.
3. ИИ анализирует защитные элементы документов, такие как водяные знаки и голограммы, чтобы определить их подлинность.

Технология анализа транзакций и выявления аномалий позволяет с помощью ИИ группировать транзакции по схожим признакам и выявлять необычные из них, тем самым указывая на наличие мошенничества или отмывания денег. Также в процессе анализа сетей ИИ выстраивает графики взаимосвязей между различными сущностями (клиенты, компании, счета), выявляя скрытые связи и риски, а далее на основе использования исторических данных прогнозирует будущие мошеннические действия, давая возможность оперативно на них среагировать и предотвратить.

Проведение ИИ оценки рисков и профилирование клиентов - важное направление процесса KYC, так как ИИ анализирует широкий спектр факторов, влияющих возникновение кредитного риска. На основе профиля клиентов его транзакционной истории и других факторов оценивается риск отмывания денег.

Коллаборация ИИ с процессом KYC помогает бороться с синтетической идентификацией, которая создает фальшивые личности с использованием комбинации реальных и вымышленных данных для мошеннических целей. Борьба с этой проблемой осуществляется с помощью инновационных решений, таких как генеративно-состязательные сети (GAN), анализ машинного обучения и анализ сетевых графов. Создают синтетические данные, очень похожие на реальные, чтобы обучать модели на распознавание фальшивых данных.

Благодаря своим возможностям по анализу данных, машинному обучению и распознаванию образов, ИИ позволяет эффективно выявлять и предотвращать мошеннические схемы, обеспечивая безопасность финансовых операций и защищая интересы клиентов.

Таким образом, искусственный интеллект играет все более важную роль в совершенствовании процедур KYC. Он позволяет повысить эффективность, точность и безопасность процессов, обеспечивая соответствие нормативным требованиям и защищая финансовые системы от различных угроз.

Следует отметить, что межправительственная организация ФАТФ в своих рекомендациях ужесточила требования в части регулирования цифровых активов, рекомендуя национальным регуляторам вести обязательное лицензирование операторов цифровых услуг, в том числе всех лиц, связанных с регулярными операциями с криптовалютой и наладить обмен информацией об их клиентах [6]. Все проводимые мероприятия со стороны ФАТФ нацелены на усиление требований идентификации клиентов, повышение прозрачности транзакций, усиления сотрудничества между регуляторами и повышения ответственности ПУВА.

В свою очередь, национальные регуляторы должны в ближайшее время внести изменения в национальное законодательство для приведения в соответствие требованиям ФАТФ. Усилить надзор за деятельностью ПУВА через регулярные проверки и применения санкций в случае нарушений и одновременно проводить информационные кампании для

повышения осведомленности общественности, бизнеса и финансовых учреждений о рисках, связанных с криптовалютами, и о мерах по их минимизации. Усиление регулирования криптовалют в соответствии с рекомендациями FATF является необходимым шагом для борьбы с незаконной деятельностью и обеспечения финансовой стабильности.

Список литературы

1. История искусственного интеллекта. URL:https://itregion.livejournal.com/2614808.html (дата обращения 06.09.2024)
2. Заметки с рубежа ИИ: моделирование влияния ИИ на мировую экономику URL:https://www.mckinsey.com/featuredinsights/artificial-intelligence/notes-from-the-ai-frontier-modeling-the-impact-of-ai-on-the-world-economy (дата обращения 06.09.2024)
3. Информационно-аналитическая справка «Глобальный индекс ИИ 2023». URL: https://ai.gov.ru/knowledgebase/infrastruktura-ii/2024_informacionno analiticheskaya_spravka_po_otchetu_globalynyy_indeks_ii_2023_ncrii/(дата обращения 11.09.2024)
4. Opportunities and Challenges of New Technologies for AML. – URL: https://sanctionscanner.com/blog/opportunities-and-challenges-of-new-technologies-for-aml 465. (дата обращения 18.09.2024)
5. «Доля биткоина минимальна» как сегодня отмывают деньги через блокчейн. URL: https://forklog.com/exclusive/dolya-bitkoina-minimalna-kak-segodnya-otmyvayut-dengi-cherez-blokchejn (дата обращения 18.0.2024)
6. https://www.kommersant.ru/doc/4011572?from=doc_vrez. (дата обращения 28.09.2024)
7. Руководство ФАТФ. Применение РОП. Виртуальные активы и провайдеры виртуальных активов. М.: МУМЦФМ, 2019.
8. Мэлисова, С. А. Этапы внедрения цифровизации в Кыргызской Республике / С. А. Мэлисова, Ч. А. Нуралиева // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2022. – № 3-2(38). – С. 180-184. – EDN JYCRCF.
9. Нуралиева, Ч. А. Трансформация бухгалтерского учета в условиях цифровизации / Ч. А. Нуралиева, Н. М. Турсунова // Архитектура финансов: вызовы новой реальности: Сборник материалов XI Международной научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 22–26 марта 2021 года / Под научной редакцией И.А. Максимцева, Е.А. Горбашко, В.Г. Шубаевой. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный экономический университет, 2021. – С. 346-350. – EDN JEEDIB.
10. Особенности национальной системы противодействия финансированию террористической деятельности и легализации (отмыванию) преступных доходов (ПФТД/ЛПД) Кыргызской республики /М. Исраилов, Ч.А. Нуралиева, А.М. Исраилова [и др.] - Москва- Бишкек: 2019.
11. Кочконбаева, С. И. Актуальные проблемы использования нейросетей в обучении студентов дисциплинам «русский и английский языки» (на примере технологии texttospeach.ru) / С. И. Кочконбаева, А. К. Садыкова, Б. С. Дуйшоева // Вестник Ошского государственного университета. – 2024. – № 2. – С. 318-327. – DOI 10.52754/16948610_2024_2_31. – EDN DULVRS.
12. Жолдошали Уулу, К. Особенности обучения студентов-лингвистов компьютерным технологиям в переводе в эпоху цифровизации / К. Жолдошали Уулу, Г. Т. Жээнбекова // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Т. 4, № 4. – С. 51-59. – DOI 10.52754/16947452_2021_4_4_51. – EDN GQEUTL.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№2(5)/2024, 11-21

УДК: 338.2
DOI: 10.52754/16948734_2024_2(5)_2

УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ ПОТОКАМИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

САНАРИПТИК ЭКОНОМИКАДАГЫ ФИНАНСЫЛЫК АГЫМДАРДЫ БАШКАРУУ СИСТЕМАСЫН ЭСЕПКЕ АЛУУ ЖАНА АНАЛИТИКАЛЫК КОЛДОО

ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT FOR THE FINANCIAL FLOW MANAGEMENT SYSTEM IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

Мэлисова Салтанат Абдысатаровна
Мэлисова Салтанат Абдысатаровна
Melisova Saltanat Abdycatarovna

к.э.н., доцент, Кыргызско-Российский Славянский университет им. Б.Н.Ельцина
э.и.к., доцент, Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университети
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Kyrgyz-Russian Slavic University
https://orcid.org/0009-0001-2768-0400
melisova-saltanat@rambler.ru

Нуралиева Чолпон Аскаровна
Нуралиева Чолпон Аскаровна
Nuralieva Cholpon Askarovna

д.э.н., профессор, Кыргызско-Российский Славянский университет им.Б.Н.Ельцина
э.и.д., проф., Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университети
Doctor of Economics, Acting Professor, Kyrgyz-Russian Slavic University
https://orcid.org/0000-0001-8005-054X
nur-cholpon@mail.ru

УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ ПОТОКАМИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

В статье исследована роль, место и значение учетно-аналитического управления финансовыми потоками в условиях трансформационной цифровой экономики. В условиях цифровой трансформации экономики, финансовые потоки становятся все более динамичными и сложными. Предпочтение отдается учетно-аналитическому управлению финансовыми потоками, которое является основой для принятия обоснованных решений в области инвестиций, финансирования и управления рисками. Особое внимание акцентировано современным информационным технологиям, которые открывают новые возможности для повышения эффективности учетно-аналитических процессов и обеспечения прозрачности финансовой деятельности предприятия.

Ключевые слова: финансовые потоки, цифровая трансформация, цифровая экономика, информационные технологии, цифровизация, финансовые процессы

САНАРИПТИК ЭКОНОМИКАДАГЫ ФИНАНСЫЛЫК АГЫМДАРДЫ БАШКАРУУ СИСТЕМАСЫН ЭСЕПКЕ АЛУУ ЖАНА АНАЛИТИКАЛЫК КОЛДОО

Аннотация

Макалада трансформациялык санариптик экономиканын шарттарында финансылык агымдарды эсепке алуунун жана аналитикалык башкаруунун ролу, орду жана мааниси каралат. Экономиканы санариптик трансформациялоо шартында каржы агымдары динамикалуу жана татаал болуп баратат. Инвестиция, каржылоо жана тобокелдиктерди тескөө чөйрөсүндө негизделген чечимдерди кабыл алуу үчүн негиз болуп саналган финансылык агымдардын бухгалтердик эсебине жана аналитикалык башкаруусуна артыкчылык берилет. Бухгалтердик эсептин жана аналитикалык процесстердин эффективдүүлүгүн жогорулатуу жана ишкананын финансылык ишмердигинин ачыктыгын камсыз кылуу үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачкан заманбап маалыматтык технологияларга өзгөчө көңүл бурулат.

Ачкыч сөздөр: финансылык агымдар, санариптик трансформация, санариптик экономика, маалыматтык технологиялар, санариптештирүү, финансылык процесстер

ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT FOR THE FINANCIAL FLOW MANAGEMENT SYSTEM IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

Abstract

The article examines the role, place and significance of accounting and analytical management of financial flows in the conditions of a transformational digital economy. In the context of digital transformation of the economy, financial flows are becoming more dynamic and complex. Preference is given to accounting and analytical management of financial flows, which is the basis for making informed decisions in the field of investment, financing and risk management. Particular attention is paid to modern information technologies, which open up new opportunities for increasing the efficiency of accounting and analytical processes and ensuring transparency of the financial activities of the enterprise.

Keywords: financial flows, digital transformation, digital economy, information technology, digitalization, financial processes

Учетно-аналитическое обеспечение системы управления играет ключевую роль в успешном функционировании любого предприятия. Оно обеспечивает взаимодействие различных процессов деятельности, структурных подразделений и выступает неотъемлемой частью механизма принятия управленческих решений. Данная система не только собирает и обрабатывает информацию, но и позволяет осуществлять непрерывный контроль за движением денежных средств, выявлять отклонения от плановых показателей, оперативно реагировать на изменения внешней среды и оптимизировать деятельность организации.

Ограниченная оперативность, прозрачность и структурированность данных, получаемых на основе традиционных методик бухгалтерского учета, а также отсутствие комплексного механизма аналитического обеспечения делают процесс совершенствования системы управления финансовыми потоками недостаточно эффективным. Современные концепции управления предприятием требуют от учетно-аналитического обеспечения большей гибкости, оперативности и ориентации на будущее. Для обеспечения экономической стабильности, финансовой устойчивости и конкурентоспособности предприятий необходимо внедрение комплексных систем управления, включающих в себя бюджетирование, анализ финансовой отчетности, анализ затрат и другие инструменты. Такие системы должны обеспечивать оперативный доступ к достоверной и актуальной информации, позволяющей принимать взвешенные управленческие решения и адаптироваться к динамично меняющимся условиям рынка.

Объективная необходимость и потребность приведения в действие всех рычагов, инструментов организационного механизма управления движением финансовых потоков в соответствии с требованиями современной теории и практики, предполагают и совершенствование методики учетно-аналитического обеспечения. Динамичная внешняя среда, усложнение финансовых инструментов и операций, а также повышенные требования инвесторов и кредиторов делают актуальным поиск новых подходов к учету и анализу финансовой информации. Совершенствование методики учетно-аналитического обеспечения позволит адекватно отражать сложные финансовые процессы, выявлять новые тенденции и риски, принимать обоснованные управленческие решения и повышать конкурентоспособность предприятий. Результаты исследования могут быть использованы для разработки новых методик учетно-аналитического обеспечения, оптимизации существующих систем управления и повышения качества финансовой отчетности, что в конечном итоге приведет к повышению эффективности деятельности предприятий.

Развитие информационных технологий способствует повышению уровня системности бухгалтерского учета. Автоматизация бухгалтерских процессов позволяет собирать и обрабатывать большие объемы данных, что создает условия для проведения углубленного анализа финансовой деятельности. В результате бухгалтерский учет становится не только средством фиксации фактов, но и мощным инструментом управления.

Появляется необходимость перехода к управлению конкретными показателями использования финансовых ресурсов, возникающими в процессе управления движением финансовых потоков. Это обусловлено стремлением повысить эффективность управления, снизить финансовые риски и улучшить принятие управленческих решений.

Из этого следует необходимость создания системы учетно-аналитического обеспечения, предполагающей формирование детальной информации о структуре, динамике и качестве финансовых потоков. Такая система должна обеспечивать анализ финансовых потоков по видам деятельности, источникам финансирования и направлениям

использования, а также оценку их влияния на финансовый результат, а также оценке эффективности использования финансовых ресурсов.

Формирование такой информации позволит оптимизировать структуру капитала, улучшить управление ликвидностью, снизить финансовые риски и повысить инвестиционную привлекательность предприятия.

Осуществление перечисленных выше направлений совершенствования учетно-аналитической системы, как информационной составляющей управления, предполагает создание комплексной системы показателей движения финансовых потоков. Такая система должна обеспечивать не только общее, целостное представление об эффективности этого движения, но и интегрироваться с другими системами управления предприятием, формируя единую информационную среду. Современные информационные технологии, такие как автоматизация и программирование, позволяют создавать гибкие и масштабируемые системы показателей движения финансовых потоков. Использование специализированных программных продуктов и облачных решений позволяет обрабатывать большие объемы данных в режиме реального времени, обеспечивая актуальность и достоверность информации.

Происходящие в последнее время мировые электронные процессы, оказали существенное влияние на процесс цифровизации в Кыргызской Республике. На сегодняшний день в республике, внедрение информационно-коммуникационных технологий в различные сферы жизни и производства является актуальным процессом. В 2018 году была принята «Национальная стратегия развития Кыргызской Республики на 2018-2040 годы» [2], определившая основной стратегический приоритет – внедрение современных цифровых технологий. В 2019 году была принята концепция цифровизации «Цифровой Кыргызстан 2019-2023», где разработана структура и этапы цифровой трансформации [5].

1 декабря 2021 г. при поддержке Министерства цифрового развития Кыргызской Республики Союзом банков Кыргызстана запущена цифровая финансовая платформа «FinMarket». Данная платформа внедрена в целях ускорения развития финансового рынка Кыргызской Республики и процесса его цифровизации, упрощения процедур получения финансовых услуг для граждан и предпринимателей, создания благоприятной среды для притока инвестиций в финансовый сектор [4].

Цифровизация учетно-аналитических аспектов деятельности предприятия – это, в первую очередь, технологические возможности, которые обеспечат прорыв в процедурах генерирования, передачи и использования информации для управления действиями любых субъектов социально-экономических процессов. Но содержание информации, в том числе и учетной, определяется не технологией ее формирования и обработки, а объективными потребностями участников информационного обмена [7-9].

Исходя из уникальных целей и задач каждого предприятия, а также специфики его деятельности, перечень процессов производства, сбережения и финансирования определяется индивидуально. Это обусловлено различиями в масштабах бизнеса, отраслевой принадлежности, структуре собственности и других факторов.

Этапы построения учетно-аналитической системы, обеспечивающей управление финансовыми потоками предприятия на основе их цикличности, включают в себя:

1. Идентификацию экономических процессов предприятия, связанных с движением финансовых потоков (форма №1 «Отчет о финансовом положении», форма №4 «Отчет о движении денежных средств»).

Для обеспечения комплексного анализа финансовых потоков предприятия мы систематизировали экономические процессы, разделив их на группы в зависимости от того, приводят ли они к увеличению или уменьшению активов и обязательств.

2. Формирование системы составляющих движения финансовых потоков по каждому экономическому процессу (амортизация основных средств и нематериальных активов, материально-производственные запасы в процессе производства, долгосрочные инвестиции - в процессе сбережения, финансовые вложения, задолженность - в процессе финансирования). В основе указанных процессов лежит платежный оборот, в котором денежные средства выполняют функцию платежа (включая безналичный и наличный оборот) [3].

3. Определение методики учета данных на синтетических счетах, позволяет получить детальную информацию о движении финансовых потоков.

Таким образом, в соответствии с идентифицированными экономическими процессами нами классифицированы следующие виды финансовых потоков:

1) финансовые потоки, отражающие процесс производства предприятия, могут быть охарактеризованы как основные;

2) финансовые потоки, отражающие процесс сбережения, - как вспомогательные;

3) финансовые потоки, отражающие процесс финансирования, - как обеспечивающие.

Схема движения финансовых потоков, связанных с процессом производства, приведена на рисунке 1.

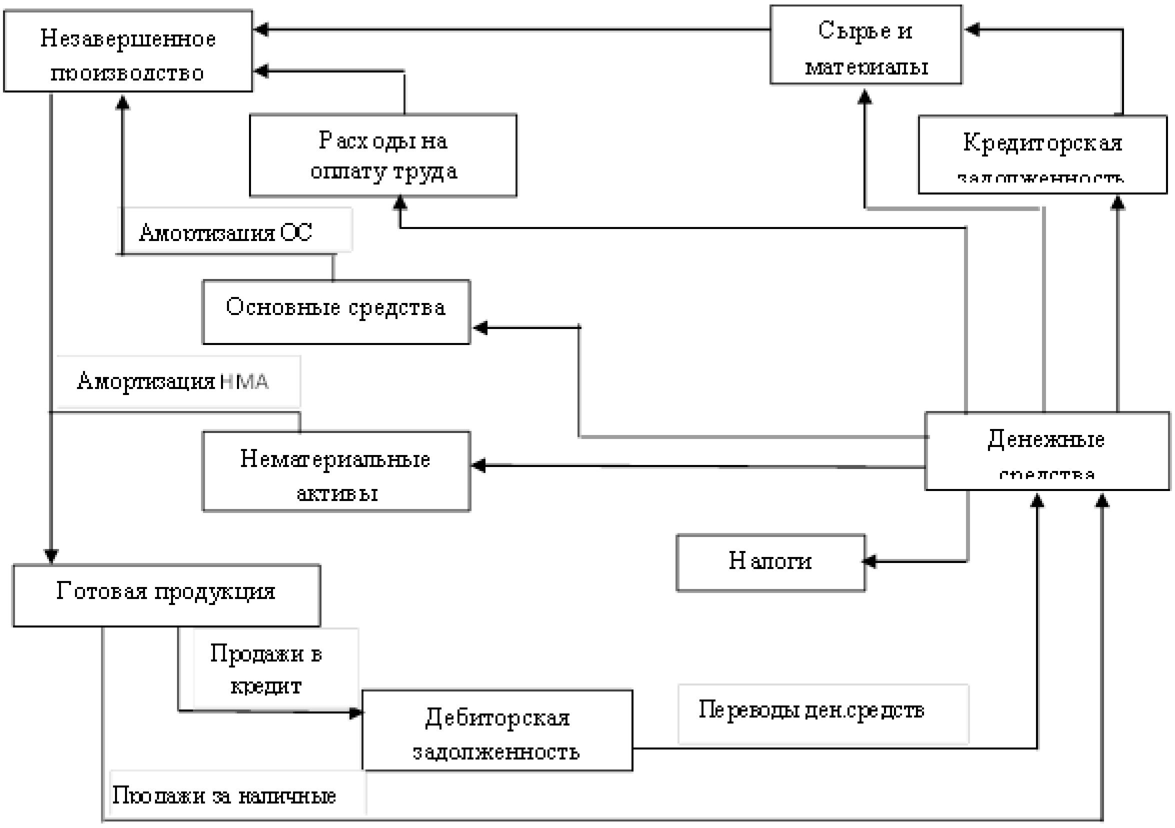

Рисунок 1. Финансовые потоки процесса производства

Для оценки эффективности управления денежными потоками и принятия обоснованных управленческих решений в нашей компании внедрена система

автоматического сбора и анализа данных о движении денежных средств. Каждая хозяйственная операция, приводящая к поступлению или расходованию денежных средств, фиксируется в системе бухгалтерского учета и маркируется кодом: "A" – отток денежных средств (например, оплата поставщикам, выплаты заработной платы) и "B" – приток денежных средств (например, поступление выручки, получение кредитов). На основе этих данных формируются различные аналитические отчеты, такие как отчет о движении денежных средств, который позволяет оценить ликвидность компании, эффективность управления оборотным капиталом и выявить тенденции в движении денежных средств. Система интегрирована с другими информационными системами предприятия, что обеспечивает оперативность и полноту данных для принятия управленческих решений.

Финансовые потоки процесса производства представляют собой притоки в виде поступления денежных средств от реализации продукции, авансы от покупателей, полученные материалы и сырье; оттоки в виде затрат, связанные с производством продукции, налоги, оплата кредитов, дебиторской задолженности и других обязательств. Результатом таких притоков и оттоков является прибыль (убыток) представляющее собой простое воспроизводство финансовых ресурсов, т.е. вложение полученных средств в восполнение израсходованных ресурсов и получение прибыли для дальнейшего развития.

Принцип формирования информации по процессам сбережения (Рисунок 2) и финансирования (Рисунок 3) аналогичен процессу производства.

Рисунок 2 – Финансовые потоки процесса сбережения

Финансовые потоки процесса сбережения характеризуют притоки - поступление основных средств и нематериальных активов, инвестиций в результате строительства, обязательств; оттоки – выбытие основных средств и нематериальных активов, осуществление инвестиции долгосрочного характера, налоги, связанные с инвестиционной

деятельностью, а также погашение обязательств. Результат движения прибыль (убыток) от прочих вспомогательных видов деятельности. Эти потоки представляют расширенное воспроизводство.

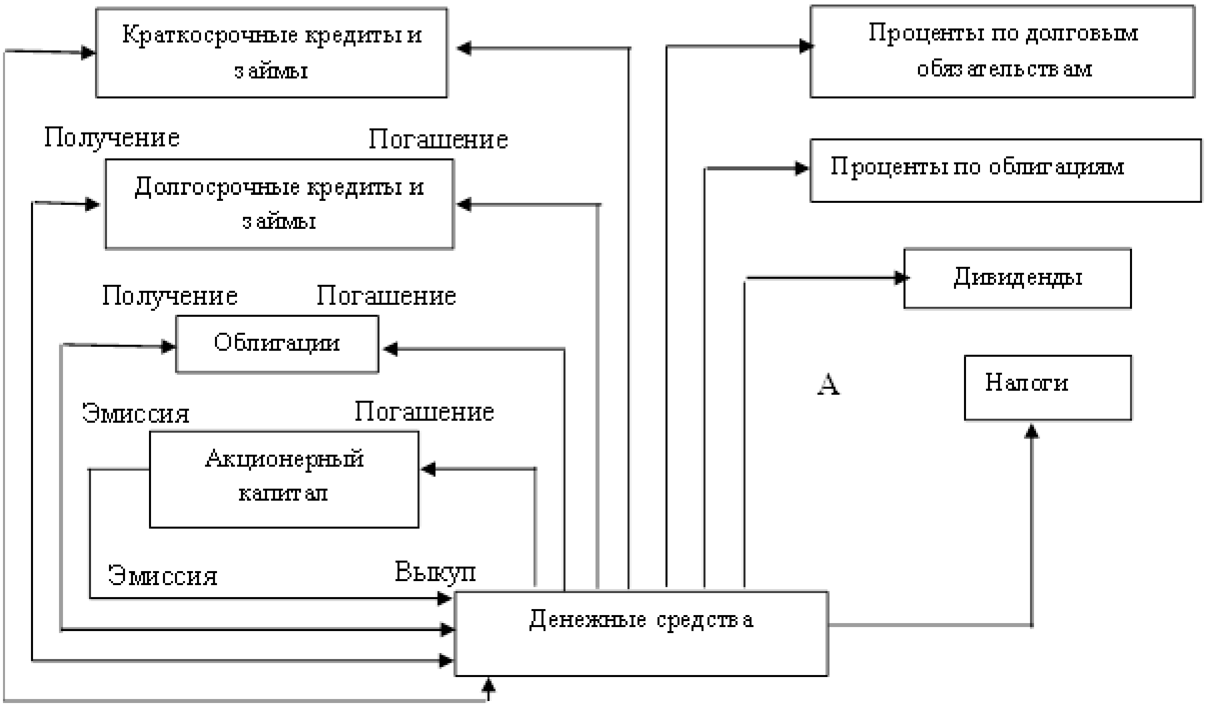

Рисунок 3 – Финансовые потоки процесса финансирования

Финансовые потоки процесса финансирования представляют притоки в виде поступления облигаций, обыкновенных и привилегированных акций и других ценных бумаг, получение кредитов и займов и других финансовых инструментов; оттоки- погашение или выкуп облигаций, обыкновенных и привилегированных акций и других ценных бумаг, возвращение кредитов и займов, выплаты процентов и дивидендов, а также налогов, связанных с финансовой деятельностью. Результат движения - прибыль (убыток) от прочих обеспечивающих видов деятельности. Данные потоки представлены расширенным воспроизводством финансовых ресурсов.

– Понимание взаимосвязи между процессами производства, сбережения и финансирования позволяет:

– Принимать более взвешенные управленческие решения, например, определить оптимальный уровень инвестиций, выбрать наиболее выгодные источники финансирования, оптимизировать производственные процессы;

– Улучшить финансовое планирование, т.е. составить более точные бюджеты и прогнозы;

– Повысить эффективность использования финансовых ресурсов;

– Снизить финансовые риски.

Таким образом, успешное функционирование предприятия зависит от гармоничного сочетания всех трех процессов. Необходимо найти оптимальный баланс между текущей деятельностью, инвестициями в будущее и привлечением внешних финансовых ресурсов.

Использование цифровых технологий позволяет значительно повысить эффективность управления финансовыми потоками, снизить операционные расходы и улучшить качество принимаемых решений, анализ преимуществ и дополнительных возможностей от применения цифровых технологий представлен в таблице 1.

Таблица 1 – Анализ преимуществ и дополнительных возможностей от применения цифровых технологий

Виды цифровых технологий	Преимущества	Дополнительные возможности
Онлайновые банковские и платежные системы	Повышение скорости платежей, сокращение ошибок, удобство для сотрудников и клиентов, доступ к финансовой информации в режиме реального времени	Интеграция с другими системами (ERP, CRM), автоматическое сверка банковских выписок, использование инструментов казначейства для управления денежными потоками
Бухгалтерское программное обеспечение	Автоматизация рутинных операций, снижение вероятности ошибок, повышение точности данных, упрощение подготовки финансовой отчетности.	Модули для управления затратами, бюджетирования, налогового учета, интеграция с системами электронного документооборота.
Электронное выставление счетов	Ускорение процесса выставления и оплаты счетов, снижение затрат на бумагу и почтовые отправления, повышение прозрачности финансовых операций.	Автоматическое создание счетов на основе данных о продажах, интеграция с системами управления взаимоотношениями с клиентами (CRM)
Цифровые инструменты для анализа и принятия решений	Повышение точности прогнозов, оптимизация бюджета, выявление финансовых рисков, поддержка принятия обоснованных управленческих решений.	Инструменты для анализа данных, визуализации финансовой информации, создания дашбордов для мониторинга ключевых показателей эффективности (KPI).
Блокчейн технологии	Повышение безопасности финансовых операций, прозрачность и неизменяемость данных, сокращение времени обработки транзакций.	Управление цепочками поставок, смарт-контракты для автоматизации платежей, токенизация активов.

Цифровые технологии открывают перед компаниями новые возможности для оптимизации финансовых процессов и достижения стратегических целей. Дополнительными аспектами цифровой поддержки финансовых потоков можно выделить:

– Искусственный интеллект: Использование машинного обучения для анализа больших данных, прогнозирования финансовых показателей, автоматизации рутинных задач.

– Облачные технологии: Хранение и обработка данных в облаке, обеспечение доступа к финансовой информации из любой точки мира.

– Мобильные приложения: Обеспечение мобильного доступа к финансовой информации и инструментам управления.

– Кибербезопасность: Защита финансовых данных от несанкционированного доступа и кибератак.

– Цифровая трансформация финансовых процессов действительно становится ключевым фактором успеха для современных компаний. Преимуществами цифровой трансформации финансовых процессов являются:

– Повышение эффективности: Автоматизация рутинных операций, сокращение времени обработки данных, снижение операционных затрат.

– Улучшение качества данных: Повышение точности и актуальности финансовой информации.

– Повышение прозрачности: Обеспечение прозрачности финансовых операций для всех заинтересованных сторон.

– Ускорение принятия решений: Предоставление актуальной и полной информации для принятия взвешенных управленческих решений.

– Повышение конкурентоспособности: Создание конкурентного преимущества за счет более эффективного управления финансами.

Цифровая трансформация финансовых процессов является неизбежным трендом современного бизнеса. Она позволяет компаниям повысить эффективность, снизить затраты и улучшить качество принимаемых решений. Однако, для успешной реализации проектов цифровой трансформации необходимо тщательно планировать и учитывать все возможные риски, такие как:

– Стоимость внедрения: Внедрение цифровых систем требует значительных инвестиций.

– Сопротивление изменениям: Сотрудники могут сопротивляться переходу на новые технологии.

– Кибербезопасность: Необходимо обеспечить надежную защиту финансовых данных от кибератак.

Цифровые технологии значительно упрощают управление финансами в компаниях. Благодаря им, можно автоматизировать рутинные задачи, получать доступ к точной и актуальной информации и принимать более взвешенные решения. В итоге, компании становятся эффективнее, прозрачнее и конкурентоспособнее.

Другими словами, компьютеры и специальные программы берут на себя большую часть финансовой работы, что позволяет людям сосредоточиться на более важных задачах. Это как бухгалтер, который вместо ручного подсчета цифр, использует мощный калькулятор, который сам все подсчитывает и выдает готовый результат.

Внедрение цифровых технологий в финансы – это большой шаг вперед, но не без своих сложностей. Помимо очевидных преимуществ, таких как автоматизация и повышение эффективности, есть и свои подводные камни. Например, нужны деньги на покупку нового оборудования и программ, а также сотрудники, которые умеют с этим всем работать. Кроме того, не все сотрудники сразу готовы к переменам, а киберпреступники могут попытаться воспользоваться новой уязвимостью. Поэтому, чтобы успешно перейти на цифровые технологии, нужно тщательно планировать все этапы и учитывать все возможные риски.

Другими словами, цифровизация финансов – это не просто покупка нового компьютера, а целая комплексная работа, требующая времени, ресурсов и грамотного подхода.

Эффективное управление финансовыми потоками предприятия базируется на систематическом применении инструментов комплексного экономического анализа, представленного в таблице 2.

Таблица 2 – Аналитические процедуры в обосновании целесообразности осуществления финансовых потоков

Этапы анализа	Оценка состояния	Решение
1. Общая диагностика предприятия. Анализ ситуации	1.1. Трудовые ресурсы 1.2. Финансовые ресурсы 1.3. Материальные ресурсы 1.4. Системы управления 1.5. Производственные ресурсы 1.6. Деловая репутация 1.7. Деловая активность	Общее стратегическое решение о притоке или оттоке активов для осуществления финансового потока
2. Анализ и оценка активов	2.1. Ликвидности 2.2. Влияния на расходы 2.3. Влияния на доходы и деловую активность	Группировка активов с целью их выделения или поступления
3. Анализ факторов, влияющих на принятие решения	3.1. Доходов 3.2. Расходов 3.3. Деловой репутации 3.4. Деловой активности	Учет влияния факторов для принятия стратегического решения о стоимости активов к выделению или поступлению
4. Анализ прогнозных показателей после осуществления финансового потока	Экономической модели вновь созданной организации после осуществления движения активов или обязательств	Управленческое решение по оптимизации движения потоков

Данный подход позволяет осуществить всестороннюю диагностику финансово-хозяйственной деятельности, оценить финансовое состояние предприятия и определить эффективность использования финансовых ресурсов. В рамках аналитического обеспечения используются разнообразные методики, позволяющие структурировать и интерпретировать финансовую информацию. Целью такого анализа является обоснование оптимальных схем формирования и управления финансовыми потоками, направленных на повышение финансовой устойчивости и эффективности предприятия [6].

В целях обеспечения достоверной и комплексной оценки эффективности управления финансовыми потоками и их вклада в достижение стратегических целей предприятия проводится детальный анализ динамики бухгалтерских счетов.

Применяемый инструментарий экономического анализа позволяет рассчитать систему показателей, характеризующих как текущее финансовое состояние предприятия, так и эффективность использования финансовых ресурсов. Полученные результаты служат основой для принятия обоснованных управленческих решений, направленных на оптимизацию финансовых потоков и повышение финансовой устойчивости предприятия.

Список литературы

1. Указ Президента Кыргызской Республики «Об объявлении 2019 года Годом развития регионов и цифровизации страны» от 11 января 2019 года УП № 1. // [Электронный ресурс] URL: http://president.kg/ru/

2. Национальная стратегия развития на 2018-2040 годы («Видение 2040») [Электронный ресурс] / Указ Президента № 221 от 31 октября 2018 года / https://online.toktom.kg/
3. Иванова, Е.В. Учетно-аналитическое обеспечение управления финансовыми потоками / Е.В. Иванова // Известия ОрелГТУ. - 2009. №1/207(556)
4. Мэлисова, С. А. Этапы внедрения цифровизации в Кыргызской Республике / С. А. Мэлисова, Ч. А. Нуралиева // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2022. – № 3-2(38). – С. 180-184. – EDN JYCRCF.
5. Нуралиева, Ч. А. Трансформация бухгалтерского учета в условиях цифровизации / Ч. А. Нуралиева, Н. М. Турсунова // Архитектура финансов: вызовы новой реальности: Сборник материалов XI Международной научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 22–26 марта 2021 года / Под научной редакцией И.А. Максимцева, Е.А. Горбашко, В.Г. Шубаевой. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный экономический университет, 2021. – С. 346-350. – EDN JEEDIB.
6. Рудакова Т. А., Цыбенко Е. Н. Финансовые потоки организации: цифровое сопровождение и электронное управление // Управление современной организацией: опыт, проблемы и перспективы, 2023. Т. 18, № 2. С. 79-89. URL: http://journal.asu.ru/mmo/article/view/14672
7. Ташиев, Н. М. Перспективы развития бухгалтерского учета в условиях цифровой экономики / Н. М. Ташиев, М. Турганбаева, К. Карабаева // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2022. – № 1(1). – С. 122-129. – EDN SEQNZH.
8. Имаралиев, О. Р. Санариптик экономика шарттарында ишкананын каржы ресурстарын башкаруу / О. Р. Имаралиев, А. А. Бексултанов // Вестник Ошского государственного университета. – 2023. – No. 4. – P. 107-116. – DOI 10.52754/16948610_2023_4_12. – EDN LDVYRE.
9. Бекташева, А. Д. Цифровая экономика как хозяйственная система: причины и условия возникновения цифровой экономики / А. Д. Бекташева // Вестник Ошского государственного университета. – 2022. – № 3. – С. 141-148. – DOI 10.52754/16947452_2022_3_141. – EDN WAYULU.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№2(5)/2024, 22-32

УДК: 325.1
DOI: 10.52754/16948734_2024_2(5)_3

КЫРГЫЗСТАНДЫН КАЛКЫНЫН ТЫШКЫ ЭМГЕК МИГРАЦИЯСЫНЫН АЗЫРКЫ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ КЫРГЫЗСТАНА

CONTEMPORARY TRENDS IN EXTERNAL LABOR MIGRATION OF THE POPULATION OF KYRGYZSTAN

Эргешбаев Уран Жумабекович,
Эргешбаев Уран Жумабекович
Ergeshbaev Uran Zhumabekovich

э.и.д., проф. Ош мамлекеттик университети
д.э.н., проф., Ошский государственный университет
Doctor of Economics, Acting Professor, Osh State University
https://orcid.org/0000-0002-6486-6845
uranbek65@mail.ru

Макыев Сагынбек Толошович
Макыев Сагынбек Толошович
Makyev Sagynbek Toloshovich

э.и.к., доцент, Ош Мамлекеттик университети
к.э.н., доцент Ошский государственный университет
Ph.D, Osh State University
https://orcid.org/0009-0005-0017-4953
makyev-s@mail.ru

Кутушева Назгуль Ташболотовна
Кутушева Назгуль Ташболотовна
Kutusheva Nazgul Tashbolotovna

аспирант, Ош мамлекеттик университети
аспирант, Ошский государственный университет
postgraduate student of the Osh State University

КЫРГЫЗСТАНДЫН КАЛКЫНЫН ТЫШКЫ ЭМГЕК МИГРАЦИЯСЫНЫН АЗЫРКЫ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Аннотация

Бул макалада Кыргызстандын калкынын тышкы эмгек миграциясынын көйгөйлөрү заманбап интеграциялык процесстердин контекстинде каралат. Авторлор Кыргызстандын калкынын тышкы эмгек миграциясын стимулдаштыруучу негизги факторлорду жана реципиент-өлкөлөрдөгү “тартуучу” факторлорду карап чыгышкан. Иште Кыргызстанда эмгек ресурстарын бөлүштүрүүнү оптималдаштыруу боюнча чаралар сунушталып, ашыкча эмгек ресурстарын чет өлкөгө жөнөтүү боюнча узак мөөнөттүү программаны иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, мигранттардын финансылык ресурстарын Кыргыз Республикасынын экономикасына тартуу механизмин түзүү зарылчылыгы негизделет.

***Ачкыч сөздөр*:** эмгек миграциясы, социалдык-экономикалык кесепеттер, акча которуулар, эмгек мигранттары, миграциялык агымдар, эмгек ресурстары, эмгек рыногу

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ КЫРГЫЗСТАНА

Аннотация

В данной статье рассматриваются проблемы внешней трудовой миграции населения Кыргызстана в контексте современных интеграционных процессов. Авторы рассмотрели основные факторы, стимулирующие внешнюю трудовую миграцию населения Кыргызстана и факторы «притяжения» в странах-реципиентах. В работе предложены меры по оптимизации распределения трудовых ресурсов Кыргызстана, обоснована необходимость выработки и реализации долговременной программы по направлению избытка трудовых ресурсов за рубеж, по созданию механизма привлечения финансовых средств мигрантов в экономику Кыргызской Республики.

Ключевые слова: трудовая миграция, социально-экономические последствия, денежные переводы, трудовые мигранты, миграционные потоки, трудовые ресурсы, рынок труда

CONTEMPORARY TRENDS IN EXTERNAL LABOR MIGRATION OF THE POPULATION OF KYRGYZSTAN

Abstract

The article dwells on the problems of external labour migration of Kyrgyzstan population in the context of contemporary migrational processes. They examined the principal factors stimulating external labour migration of Kyrgyzstan population and those of «attraction» in recipient countries. They move some measures for optimization of distribution in reference to labour resources of Kyrgyzstan; a necessity of elaboration and realization of a longterm programme aimed at sending of surplus labour resources abroad, at a creation of a mechanism of attraction of migrants` financial resources into KR economy is well-grounded.

Keywords: labour migration, social-economic consequences, money transfers, labour migrants, migrational streams, labour resources, labour market

Азыркы мезгилдеги Кыргызстандын калкынын заманбап тышкы эмгек миграциясы көбүрөөк стихиялуу, формалдуу эмес жана мыйзам толук аткарылбаган түрдө ишке ашырылууда. Ошол себептен көзөмөлсүз, жабык көрүнүшкө ээ болууда. Учурда жумушчу күчүн экспорттоо жана импорттоо боюнча өз ара аракеттенүүгө багытталган бүтүндөй тармактык структуралар түзүлдү. Акыркы он жыл аралыгында республикада кирешеси боюнча ИДПнын 1/3 бөлүгүнө барабар богон, бирок мамлекеттик башкаруу чөйрөсүнөн тышкары жана мониторинг жүргүзүү үчүн жарым-жартылай гана жеткиликтүү болгон экономикалык иштин салттуу эмес сектору өнүгүп жатат.

Кыргызстандан эмгек миграциясынын жалпы көлөмү мамлекеттик статистика органдары берген маалыматтардан көпчүлүк убакта дал келбейт жана ал бир нече эсе көп. Учурда эмгек миграциясы Кыргызстандагы эң чоң жана өтө байкалган миграциялык тенденция болуп саналат. Эмгек миграциясы – бул альтернатива, кеңири жеткиликтүү жумуш менен камсыз кылуу сектору Кыргызстандагы жумушсуздардын көп санын өзүнө камтыйт.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик каттоо кызматынын маалыматы боюнча биздин мигранттардын басымдуу бөлүгү Россияга – 540 миң, андан кийин Казакстанга – 113 миң, Түштүк Кореяда 15 миң, Түркияда 14 миң жана 30 миңге чейин мигранттар бар [Макыев С.Т., Табалдиева Н.А., ЕАЭБ алкагында Кыргызстандын эмгек мигранттарынын пенсиялык камсыздоо көйгөйлөрү (elibrary.ru), 2024, 105-б.].

Эмгек миграциясына калктын дээрлик бардык жынысы, курагы, кесиптик, социалдык жана аймактык топтору тартылган. Республиканын айыл тургундары эмгек миграциясына өзгөчө кеңири тартылган.

Кыргыз Республикасынан эмгек миграциясынын негизги агымы негизинен Евразиялык экономикалык биримдигинин эки өлкөсүнө – Россияга жана Казакстанга багытталган. Мында Россия Федерациясынын миграция саясаты олуттуу экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү, күчтүү саясий таасирди, маданий жана тарыхый факторлордун таасири жана эмгек ресурстарына суроо-талаптын жеткиликтүүлүгү менен Кыргызстандын калкынын тышкы эмгек миграция агымдарын калыптандырууда чечүүчү роль ойнойт.

Республикадан эмгек миграциясынын негизги булактары болуп түштүк аймагандага 3 облус: Ош, Жалал-Абад жана Баткен болуп саналат. Кыргыз Республикасынын бул аймактары негизинен агрардык аймак болуп саналат, айыл тургундары калктын 65%дан жогору бөлүгүн түзөт. Кыргыз Республикасынын жогоруда аталган түштүк облустарында калктын өсүшүнүн жогорку арымы байкалууда. Ошол эле учурда негизги өсүш айыл жериндеги калкка туура келет. Өндүрүштүк жана социалдык инфраструктуранын жетишсиз өнүккөндүгүнө жана колдонуу чөйрөсүнүн жоктугуна байланыштууайыл ча рбасынан тышкаркы ашыкча эмгек ресурстары Кыргыз Республикасынын түштүгүндөгү эмгек рыногуна эмгекке жарамдуу калктын ашыкча болушу менен мүнөздөлөт. Айыл жергесинен жаштардын келишине байланыштуу жумушчу күчкө болгон сунуштун көбөйүшү байкалууда.

Кризистик социалдык-экономикалык абал, квалификациялуу адистердин жана жаштардын жумуш орундарынын жетишсиздиги же жоктугу калктын дайыма сыртка чыгып кетишине алып келет. Калктын ашыкча болушу, эмгек рыногундагы чыңалуу, жер жана суу ресурстарынын жетишсиздиги калктын олуттуу бөлүгүн Кыргыз Республикасынын чегинен тышкары миграцияга кетүүгө мажбур кылууда. Көпчүлүк жарандар Россия Федерациясына жана Казакстанга барышат, ал жакта жашоо деңгээли Кыргызстанга караганда бир топ

жогору. Мунун негизинде республиканын калкынын тышкы эмгек миграциясын жөнгө салуунун маанилүү куралы катары Кыргызстандын түштүк аймактарын өнүктүрүү үчүн калкты иш менен камсыз кылуу боюнча натыйжалуу саясатты иштеп чыгуу жана ишке ашыруу зарыл [Эргешбаев У.Ж., 2012, 157-б.; Даниярова, 2021; Абжамилова жана Давлетшина, 2024; Макыев жана Табалдиева, 2024].

Постсоветтик мезгилде Кыргызстанда деурбанизация процесси өзгөчө күчөгөн. Бүгүнкү күндө жалпы калктын 2/3 бөлүгү айыл жеринде жашайт. Айрыкча айыл жергесиндеги билим берүү системасынын деградациясы түпкүлүктүү калктын көпчүлүгүнүн билим деңгээлинин төмөн болушуна алып келди. Ошону менен бирге республиканын калкы ыцгайлуу эмгек ресурстарынын курактык структурасы - 1/3төн ашыгы 14 жашка чейинки балдар жана 60%ке жакыны эмгекке жарамдуу курактагы адамдар [Демографический ежегодник Кыргызской Республики, 2023 - Архив публикаций - Статистика Кыргызстана (stat.gov.kg)].

Эмгек миграциясы көпчулүк убакта мыйзамсыз болгондуктан, эмгек мигранттарынын чыныгы санын аныктоо кыйынга турат. Кыргызстандын статистика органдары жана анын миграция боюнча өнөктөштөрү республикадан эмгек миграциясынын так көлөмүн айта алышпайт. Расмий бийлик органдарынын маалыматтары көбүнчө айрым өзгөртүүлөрдү талап кылат. Көпчүлүк учурларда маалыматтын негизги булагы социологиялык сурамжылоолор жана эксперттик баа болуп саналат. Эксперттердин эсеби боюнча, учурда 720 миңге жакын кыргызстандык чет өлкөлөрдө иштеп жүрөт. КР Миграция кызматынын маалыматы боюнча жыл сайын 50 миңден ашык адам узак мөөнөткө республикадан чыгып кетишет. Калктын чет өлкөлөргө агылып чыгышы өзгөчө байкалган 2000, 2005, 2010, 2019 – жылдарга таандык [АНАЛИЗ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В КЫРГЫЗСТАНЕ: ОБНОВЛЕНИЕ 2020 г. Демографические вызовы в развитии Кыргызской Республики. Аналитическая записка. 9-б.].

Жарандардын миграциялык мобилдүүлүгүнө социалдык-экономикалык жана саясий катаклизмдер таасир эткен. Кыргызстандын жарандары үчүн эң популярдуу беш өлкө: (эл аралык миграциялык агымдар): Россия Федерациясы (870 304), Казакстан (2158), Түркия Республикасы (1828), Германия (336) жана Түштүк Корея (240) (Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети, 2024). МОМ МТМ7 баасы боюнча, 2023-жылга карата 2020-жылдан бери чет өлкөдө 328 458 жаран жашады (мигранттардын эл аралык санынын көрсөткүчү8); алардын 79% Россия Федерациясында, 4,5% Казакстанда жана 4% Түркияда (МОМ, 2024) [Compilation report_Apr_Sep_2023_Kyr.pdf (iom.int)]. Кыргыз Республикасынын жарандары Батыш Европа өлкөлөрүндө, АКШда, Түштүк-Чыгыш Азия өлкөлөрүндө да иштешет.

Кыргызстандын ЕАЭБге киришинин аркасында бардык процессуалдык чектөөлөр алынып салынгандыктан, республиканын жарандары Россия Федерациясынын аймагында эркин жүрүү жана иштөө мүмкүнчүлүгүнө ээ болду. Бирок азыркы мезгилде бул мүмкүнчүлүктөр бара-бара кыскарып, татаалдашып бара жаткандыгын байкоого болот. Ушул мезгилге чейин эмгек мигранттарынын акча которууларынын көлөмү республиканын ИДПсынын дээрлик 32 процентине жеткен эле. Мигранттардан түшкөн каржылык киреше жакырчылыктын өсүшүн компенсациялайт жана социалдык катмарлануунун кесепеттерин азайтат. Ошол эле учурда накталай которуулар экономикадагы кризисти гана жумшартат. Эксперттердин айтымында, учурда Кыргызстандын миграциялык саясаты жетиштүү деңгээлде эффективдүү эмес. Бул Кыргыз Республикасынын калкынын миграция

маселелерин тейлеген министрликтер менен ведомстволордун тынымсыз алмашып турушу менен шартталган. Бизге миграциялык процесстерди жөнгө салуу боюнча чаралардын жакшы ойлонулган системасы керек, ал чек араны көзөмөлдөө жана мигранттарды каттоо маселелери менен чектелбестен, республиканы өнүктүрүүнүн жалпы стратегиясынын органикалык бөлүгү болууга тийиш.

Жогоруда белгиленгендей, эксперттер Кыргызстандан Бажы биримдигинин өлкөлөрүнө эмгек миграциясынын масштабын баалоодо чоң айырмачылыкка ээ, бул эмгек миграциясы чөйрөсүндө жөнгө салуу чараларын иштеп чыгуу процессинин татаалдашына алып келет. Тышкы эмгек миграциясынын негизги векторлору тууралуу расмий статистика маалымат бере алат: мигранттардын 90%дан ашыгы Россияда иштейт[КЫРГЫЗСТАН – СИТУАЦИОННЫЙ ОТЧЕТ ПО МИГРАЦИИ (ДЕКАБРЬ 2023) | Displacement Tracking Matrix (iom.int)].

Кыргызстандан барган эмгек мигранттарынын көпчүлүгүнүн квалификациясы төмөн жана жогорку квалификацияны талап кылбаган оор эмгек чөйрөсүндө (курулуш, челнок бизнеси, коомдук тамактануу, чекене соода, айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүү, мал чарбачылыгы) иштешет. Эмгек миграциясынын көптөгөн оң жана терс кесепеттери бар. Мигранттардын акча которуулары мигрант үй-бүлөлөрдүн жашоо деңгээлин жогорулатууда жана бакубаттуулугун жогорулатууда маанилүү роль ойнойт. Эмгек миграциясы жакырчылык жана жокчулук менен күрөшүүнүн натыйжалуу каражаты болуп саналат. Биз жүргүзгөн изилдөөлөр боюнча, эмгек миграциясы мигранттардын үй чарбаларынын үчтөн экисинен көбүнүн бакубаттуулугун жакшыртты. Массалык эмгек миграциясы улуттук эмгек рыногундагы чыңалууну азайтат жана калктын олуттуу топторунун бакубаттуулугун жогорулатат. Ошол эле учурда эмгек мигранттары көптөгөн көйгөйлөргө туш болушат, алар маалыматтык-консультативдик колдоого, укуктук жана социалдык жактан коргоого өтө муктаж.

Мигранттар аларды жеткирүүчүлөр менен кардарлардын ортосунда кеңири өнөктөштүк мамилелерди түзүштү. Муну көбүнчө соода тармагында иштеген респондент-мигранттар белгилешкен. Эмгек мигранттары баалуу бизнес тажрыйбасына ээ болуп, жаңы иштөө ыкмаларын өздөштүрүштү. Муну мигранттардын дээрлик бардык топтору – жогорку квалификациялуу жумушчулар да, квалификациясы жок жумушчулар да белгилешкен. Мигранттар жогорку квалификациялык деңгээлге ээ болушат (өзгөчө куруучулар, инженерлер, заводдордо, курулуштарда, айыл чарба ишканаларында жумушчулар, дарыгерлер жана башка жалданма жумушчулар). Алар алдыңкы технологияларга, эмгек этикасынын жогорку стандарттарына дуушар болушат. Топтолгон тажрыйба, билим жана капитал үй чарбаларынын болжол менен 12%ына өз бизнесин ачууга мүмкүндүк берди (чакан мейманканалар, кафелер, оңдоочу жайлар, май куюучу жайлар, дүкөндөр, кийим тигүүчү ательелер ж.б.). Мигранттар КМШнын ар кайсы аймактарында эмгек рыногун изилдеп жатышат [Эргешбаев У. Ж, Аманбаева У., 2011. 25-б.].

Эмгектин экспорту Кыргызстанга олуттуу валюталык киреше алып келет. Кыргызстанда мигранттардын акча которууларынын агымы ар кандай каналдар аркылуу берилген чет элдик расмий финансылык жардамдын көлөмүнөн 2 эседен ашык көп жана калктын муктаж болгон топторуна түздөн-түз жетүүнүн маанисинде жакырчылык менен күрөшүүнүн натыйжалуу куралы болуп саналат. Алардын жардамы менен «өзүнө-өзү жардам берүү» принциби иш жүзүндө ишке ашат. Мигранттардын тапкан акчалары медициналык кызмат көрсөтүүлөргө жана билим берүүгө активдүү колдонулат, бул

тиешелүү каражаттарды адамдык капиталды жакшыртуу үчүн чоң мааниге ээ болгон социалдык трансферттер катары чечмелөөгө мүмкүндүк берет. Трансферттер Кыргызстандын төлөм балансына пайдалуу таасирин тийгизип, учурдагы эсептин тартыштыгын кыскартууга мүмкүндүк берет. Республика импортту финансылоо үчүн чет өлкөлүк валютанын кошумча жана өтө олуттуу булагын алат. Тышкы сооданы ишке ашырууда мигранттардын акча которууларынын эл аралык агымы чоң роль ойнойт. Кыргызстан үчүн негизги оң натыйжа эмгек мигранттарынын акча которуулары болуп саналат.

2023-жылдын жыйынтыгы боюнча Кыргызстанга акча которуулардын агымы 2 миллиард 706,1 миллион долларды түздү. 2023-жылдын жыйынтыгы боюнча Кыргызстанга акча которуулардын таза агымы 2 миллиард 144,9 миллион долларды түздү. Бул 2022-жылга салыштырмалуу 271,9 миллион долларга же 14,5 пайызга көп. [https://24.kg/ekonomika/286734_v2023_godu_migrantyi_pereveli_vkyirgyizstan_27_milliarda/].

Учурдагы татаал экономикалык кырдаал Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнөн социалдык-экономикалык өнүгүүнүн ички жана тышкы кошумча булактарын издөө боюнча эң күчтүү чараларды көрүүнү талап кылууда. Болбосо олуттуу ички төңкөрүштөр болушу мүмкүн (өзгөчө постсоветтик мезгилде калктын олуттуу бөлүгүн түзгөн жаштардын материалдык жана маданий деңгээлинин кескин төмөндөшү коркунучтуу). Муну 2005, 2009 жана 2020-жылдардагы элдик нааразылык акциялары болгон Кыргызстандын мисалы далилдеп турат, жыйынтыгында бийлик элитасынын өзгөрүшүнө алып келди. Бийликке каршы пикеттерге жана демонстрацияларга катышкандардын басымдуу бөлүгүн айылдык жумушсуз жаштар түздү. Бул нааразылыктардын негизги себептери жумушсуздук, жумушчу күчүнүн арзандашы, калктын жашоо деңгээлинин төмөндүгү болгон. Мындай кырдаалда эмгек миграциясынын позитивдүү ролу абдан маанилүү, анткени ал инфляцияны басаңдатат, кирешенин азайышын компенсациялайт жана жумушсуздуктун шартында жашоого мүмкүндүк берет [Последствия вступления Кыргызстана в Таможенный Союз и ЕЭП для рынка труда и человеческого капитала страны. – СПб., 2013. – 122 б.].

Кыргыз Республикасынан эмгек миграциясы бүдөмүк терең социалдык-экономикалык кесепеттерге алып келет. Россияга иммиграция агымынын социалдык-экономикалык кесепеттерин карап көрөлү. Эксперттер чет элдиктердин Россияга иштөө үчүн келишинин бир катар оң натыйжаларын белгилешүүдө, мисалы, жумушчу күчүнүн жетишсиздигин жоюу, экономиканын көптөгөн тармактарында экономикалык көрсөткүчтөрдүн өсүшү, бюджетке салыктын түшүүсүнүн өсүшү. Бирок көптөгөн ушул өлкөнүн эксперттери миграциялык агымдын кесепеттери Россия үчүн терс деп эсептешет.

Россия үчүн эл аралык миграциянын терс кесепеттеринин арасында төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот:

- миграциялык агымдын олуттуу бөлүгү саясий жана башка экономикалык эмес факторлор менен шартталган. Коңшу өлкөлөрдөн келген мигранттардын квалификациясы ар дайым эле жогору боло бербейт. Алардын көбү борбордук жана жергиликтүү орус бийликтеринен жардам үмүтү менен келишкен. Мигранттардын жана эмгек мигранттарынын агымы өзүнөн өзү пайда болот, сунуш менен жумушчу күчкө болгон реалдуу суроо-талапты координациялоо жок. Жумушчу күчүнүн миграциялык агымы Россияда жумушсуздук шарттарында пайда болот;

- кээ бир эмгек мигранттары экономиканын көмүскө секторунда иштешет, алар салыктарды төлөбөйт, бул аймактарда бюджеттин киреше бөлүгүн жоготууга алып келет;
- миграциянын агымы Россиянын чыгыш аймактарында айыл чарбасын өнүктүрүү, айылдардын калкынын азайышы, калктын азайышы сыяктуу орус экономикасынын көйгөйлөрүн чечүүгө жардам бербейт. Россияга агылып келген калктын негизги бөлүгү айыл чарбасына кетпейт. Россиянын экономикалык өнүгүүсү үчүн калктын Сибирь жана Ыраакы Чыгыш аймактарына агымы зарыл жана ал эми миграциялык агым негизинен өлкөнүн европалык бөлүгүнө, Россиянын түштүгүнө, чоң шаарларга багытталган. Орустардын санынын азайышынын шартында алардын ордун мигранттар менен алмаштыруу Россия менен жалпы чек аралары бар мамлекеттердин Россияга каршы аймактык дооматтарынын пайда болушуна алып келиши мүмкүн;
- мигранттардын экономикалык иш-аракеттин айрым чөйрөлөрүндө (чекене соода, курулуш-оңдоо, коомдук тамактануу ж.б.) топтолушу бул аймактарды монополиялаштырууга, жергиликтүү майда өндүрүүчүлөрдүн рынокторго кирүүсүн чектөөгө, жогорулатылган бааларды коюуга алып келет. Криминалдык абал көп учурда начарлайт;
- Россияга калктын олуттуу агымынын эсебинен социалдык чөйрөгө чыгымдардын көбөйүшү байкалууда (пенсияларды жана пособиелерди төлөөлөр өсүүдө, саламаттыкты сактоого, билим берүүгө, маданиятка чыгымдар көбөйүүдө);
- кабыл алуучу региондордогу квалификациялуу жумушчулар менен мигранттардын квалификациясынын деңгээлиндеги чоң ажырым [Рыбаковский Л.Л., 2012, 11-б.].

Коңшу өлкөлөрдөн Россияга калктын агылып келишинин оң натыйжасы катары белгилеген изилдөөчүлөр биринчи кезекте өлкөдөгү демографиялык кризистин жумшаргандыгын белгилешет. Депопуляциянын натыйжасында Россия Федерациясындагы калктын кыскарышынын ордун негизинен мурдагы СССРдин республикаларынан миграциялык агым түзөт. Россиянын экономикасынын кээ бир тармактарында, өзгөчө жогорку квалификацияны талап кылбаган жана аз айлык акы төлөнүүчү жумуштарда жумушчу күчү жетишсиз. Бул боштукту жарым-жартылай эмгек мигранттары толтурат. Чет элдик жумушчу күчүнүн натыйжалуулугу жана сапаты кыйла жогору, ал эми атаандаштык жергиликтүү калк үчүн жакшы багыттарды жана стимулдарды берет. Жалпысынан алганда, бул кызмат көрсөтүү тармагын өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт жана жалпы калктын жашоо сапатына оң таасирин тийгизет. Россия Федерациясынын бюджети үчүн мигранттар анчалык деле оор эмес. Россия мигранттар үчүн социалдык жөлөкпулдарга, мисалы, Батыш Европага караганда кыйла азыраак акча коротот.

Кыргызстандын түпкү калкынын чет өлкөлөргө эмгек миграциясынын терс жагы төмөндөгүлөр менен чагылдырылат:

- өлкөдөн чыгып кеткен жарандар өздөрү кабыл алган мамлекеттердин аймактарында дүң аймактык продукт өнүгүшүнө өз салымдарын кошушат. Эмигранттар чет өлкөдөн акча тапканда, бул акчанын олуттуу бөлүгүн ошол жакка жумшашат;
- Эреже катары, калктын эң мыкты, атаандаштыкка жөндөмдүү жана демилгелүү бөлүгү кетип, ошону менен улуттук экономика начарлайт, эмгекке жарамдуу калктын саны азаят;

- Жаштардын массалык түрдө кетип жатышы Кыргызстандын демографиялык абалына, үй-бүлө ичиндеги мамилелерге, улуттук каада-салттын уланышына терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

Кыргызстандын калкынын заманбап эмгек миграциясынын жакшы жактары да бар:

Эмгек мигранттарынын акча которуулары Кыргызстан үчүн чет элдик валютанын олуттуу булагы болуп саналат. Алар калктын турмуш деңгээлин жогорулатууга, республиканын төлөм балансын жакшыртууга, улуттук валютанын – сомдун позициясын олуттуу түрдө чыңдоого жардам берет. Эмгек мигранттары мекенине кайтып келгенде баалуу буюмдарын жана аманаттарын ала келишет. Бул баалуулуктардын жана үнөмдөөлөрдүн чоңдугу жумушчу күчүн экспорттоочу өлкөнүн улуттук кирешесине реалдуу кирешени эсептөөдө трансферттердин көлөмүн эки эсеге көбөйтүүгө мүмкүндүк берет. Мигранттардын акча которуулары өлкөдөгү ички суроо-талапты жогорулатып, ошону менен өндүрүштүн жана жумуштуулуктун өсүшүнө түрткү берет. Акча которуулардын эсебинен бүтүндөй коомдун болбосо да, анын кандайдыр бир бөлүгүнүн жашоо деңгээлинин байкаларлык өсүшү байкалууда [Ходов Л.Г., 2011, 53-б.]. Кыргызстандан калктын агымы Россия үчүн жалпысынан пайдалуу экени көрсөтүлгөн. Арзан, мыйзамга баш ийген жумушчу күчү өлкөгө келип, демографиялык кризистин таасири жеңилдейт.

Түпкү улуттагы эмгек мигранттарынын кетиши республикадагы ашыкча жумушчу күчүнүн көйгөйүн жеңилдетүүгө жардам берет. Эмгек миграциясы жумушсуздуктун деңгээлин, социалдык жөлөкпулдарга чыгымдарды, жумушсуздарды кайра даярдоону, алар үчүн коомдук иштерди уюштурууну, үй-бүлөлөрүнө жардам көрсөтүүнү ж.б. алып келет.

Чет өлкөлөрдө иштеп, эмгек мигранттары квалификациясын жогорулатып, өндүрүштүк жана уюштуруучулук жөндөмгө ээ болушат. Бул жагдай Кыргызстан үчүн өзгөчө актуалдуу, анткени титулдук улуттагы калктын олуттуу бөлүгүнүн квалификациялык деңгээли төмөн. Прогрессивдүү технологиялар, өндүрүш процесстерине талаптар жогору, эмгек стандарттары бар өлкөдө болуу менен мигранттар өздөрүнүн жалпы билим жана маданий деңгээлин жогорулатышууда. Мигранттар иштиктүү байланыштарды түзүшөт, башка өлкөлөрдөн келген өнөктөштөр менен жеке байланыштарын кеңейтип, өз мекенинде алар үчүн пайдалуу боло турган баалуу тажрыйбага жана билимге ээ болушат.

Чет өлкөдө иштөө менен мигранттар мекенине кайтып келгенден кийин чакан жана орто ишканаларды түзүү үчүн баштапкы капиталды топтошот. Ошентип, орто класстын калыптанышына өбөлгө түзүлөт.

Биздин оюбузча, республиканын инвестициялык ресурстары ортомчу фирмалардын пайдасынан алынуучу салыктын, эмгек мигранттарынын акча которууларынан жана алардан алынуучу салыктардын, мигранттардын жеке аманаттарынын эсебинен түзүлүшү мүмкүн. Ошондуктан мигранттардын каражатын республикага тартууну стимулдаштыруу механизмин түзүү, чет өлкөдөн табылган каражаттарды инвестициялоо үчүн шарттарды түзүү, өлкөнүн экономикасына инвестиция салууда орун алган тоскоолдуктарды жоюу сунушталууда. Адатта, иш жүзүндө алар улуттук экономикага инвестициянын эки негизги булагына – ири чет элдик инвесторлордун капиталына жана товарларды экспорттоодон түшкөн кирешеге басым жасашат. Ошол эле учурда тышкы эмгек миграциясынан түшкөн киреше сыяктуу улуттук экономикага инвестициянын булагына тийиштүү көңүл бурулбай жатат. Учурда жумушчу күчүн экспорттоо аркылуу Кыргызстанда жүз миңдеген адамдардын финансылык абалын жакшыртууга, республикалык бюджетти толтурууга, көптөгөн социалдык көйгөйлөрдү чечүүгө реалдуу мүмкүнчүлүктөр бар.

Тышкы эмгек миграциясынын натыйжасында калктын эң мыкты, атаандаштыкка жөндөмдүү жана демилгелүү бөлүгү донор өлкөлөрдөн чыгып, муну менен улуттук экономикалар начарлап, калктын эмгекке жарамдуу бөлүгү кыскарууда. Жаштардын массалык түрдө көчүп кетиши демографиялык кырдаалга, үй-бүлө ичиндеги мамилелерге, улуттук каада-салттардын уландысына терс таасирин тийгизүүдө. Ири масштабдуу миграция чоң социалдык топтордун жүрүм-турумун өзгөртөт, жаңы жашоо образын, жүрүм-турум моделдерин, нормаларын жана баалуулуктарын түзөт. Мигранттык чөйрөдө болуп жаткан өзгөрүүлөр андан кийин бүткүл коомго тарайт, деформация пайда болот, жөнөтүүчү жамааттардын ыдырап кетиши, жеке баалуулуктардын жана үй-бүлөлүк мамилелердин өзгөрүшү пайда болот.

Орус эксперттери азыркы Россиянын миграция жана отурукташуу жаатындагы демографиялык саясатынын милдеттерин негиздеп, биринчи кезекте орус этномаданий чөйрөсүнө оңой аралаша ала турган мигранттардын артыкчылыктуу контингенттерин табуу милдетин белгилешет. Негизги багыт "миграция агымын нормалдаштыруу, анын улуттук коопсуздугуна коркунуч туудурбаган мигранттарды тартуу" болуп саналат. Миграция чөйрөсүндөгү приоритеттердин арасында Россия Федерациясына, биринчи кезекте КМШга мүчө мамлекеттерден иммигранттарды тартуу зарылчылыгы көрсөтүлгөн. Биздин оюбузча, Россияга кыргыз улутундагы мигранттардын агымы Россиянын кызыкчылыгына каршы келбейт жана анын улуттук коопсуздугуна коркунуч келтирбейт. Кыргызстандан барган мигранттар орус этномаданий чөйрөсүнө салыштырмалуу оңой интеграциялана алышат. Бул Кыргызстандын калкынын «ислам дининин алсыз таасири, чыгыш славяндарына тартылып, алар менен симбиоздо жашоого умтулуусу» менен түшүндүрүлөт [Бейшеналы Н., Перебоев В., 2013, 122-б.].

Биздин оюбузча, Кыргызстандын миграциялык саясаты төмөнкү элементтерди камтууга тийиш:

- Кыргызстандын жумушчу күчтөрүнүн атаандаштык артыкчылыктарын ишке ашыруу үчүн бул рыноктун артыкчылыктуу сегменттерин табуу максатында эл аралык эмгек рыногундагы тажрыйбага жана шарттарга илимий талдоо жүргүзүү;
- калктын миграциясы чөйрөсүндө эл аралык кызматташтыкты өнүктүрүү, Кыргызстандын жарандары барган өлкөлөр менен мамлекеттер аралык келишимдер аркылуу аларга иштөө үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүү, жумушка баруу мыйзамдуу болушу үчүн, Кыргызстандын жарандары бардык жарандык укуктардан жана коргоодон пайдаланышы үчүн аныктоо;
- кызыкчылыктарды коргоо, Кыргызстандын орус тилдүү калкын коомдун бардык чөйрөлөрүндө басмырлоонун элементтерин жоюу;
- эмгек миграциясын калктын жашоо деңгээлин жогорулатуунун жана өлкөнүн экономикалык өсүшүнүн реалдуу булагына айландыруу үчүн жумушчу күчүн экспорттоонун узак мөөнөттүү программасын иштеп чыгуу;
- Кыргызстанга мигранттардын каражаттарын тартуу үчүн стимул механизмин түзүү, чет өлкөдөн табылган каражаттарды инвестициялоо үчүн шарттарды түзүү, өлкөнүн экономикасына инвестиция салууда орун алган тоскоолдуктарды жоюу;
- эмгек рыногунда ортомчу фирмаларга көзөмөлдү күчөтүү, салык жеңилдиктери жана башка чаралар аркылуу алардын ишин стимулдаштыруу;

- Кыргызстандын чет өлкөлөрдө иштеп жүргөн жарандарынын реэмиграциясына дем берүү, алардын экономикалык чөйрөгө интеграцияланышына көмөк көрсөтүү, мигрант-инвесторлордун кызыкчылыктарын коргоо;
- республиканын калкынын ар кандай этникалык, кесиптик, билимдүү, жаш курактык топторунун миграциялык жүрүм-турумун изилдөө.

Калкты иш менен камсыз кылуунун чектелген мүмкүнчүлүктөрү Кыргызстандан тышкы эмгек миграциясынын маанилүү аныктоочу факторлорунун бири болуп саналат. Социалдык, экономикалык жана саясий кесепеттерди аныктоо, миграциянын оң жана терс таасирин сандык баалоо жана Кыргызстандын жана анын миграциялык өнөктөштөрүнүн кызыкчылыктарын эске алган эффективдүү миграциялык саясатты иштеп чыгуу мамлекеттик маанилүү милдеттердин бири болуп саналат. Жаңы геодемографиялык, геоэкономикалык жана геосаясий шарттарда миграциялык процесстердин факторлорун, өз ара мамилелерин жана тенденцияларын аныктоо жана ошого жараша республиканын калкынын миграциясынын мүмкүн болуучу өнүгүшүн алдын ала билүү өзгөчө мааниге ээ болду.

Список литературы

1. Compilation report_Apr_Sep_2023_Kyr.pdf (iom.int).
2. Абжамилова, А. Ш. Трудовая миграция как инструмент устойчивого социально-экономического развития Кыргызстана / А. Ш. Абжамилова, Е. М. Давлетшина // Вестник Ошского государственного университета. – 2024. – № 2. – С. 384-394. – DOI 10.52754/16948610_2024_2_38. – EDN LZYCHY.
3. АНАЛИЗ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В КЫРГЫЗСТАНЕ: ОБНОВЛЕНИЕ 2020 г. Демографические вызовы в развитии Кыргызской Республики. Аналитическая записка. 9-б.
4. Бейшеналы Н., Перебоев В. Трудовая миграция и человеческий капитал Кыргызстана: последствия вступления в ТС. – СПб.: Евразийский банк развития, 2013. – 122 с.
5. Даниярова, Г. М. Кыргызстандагы аялдар миграциясы: себептери, көйгөйлөрү жана аларды чечүү боюнча сунуштар / Г. М. Даниярова // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 1, No. 3. – P. 203-210. – DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_203. – EDN XUUHVO.
6. Демографический ежегодник Кыргызской Республики, 2023 - Архив публикаций - Статистика Кыргызстана (stat.gov.kg).
7. КЫРГЫЗСТАН – СИТУАЦИОННЫЙ ОТЧЕТ ПО МИГРАЦИИ (ДЕКАБРЬ 2023) | Displacement Tracking Matrix (iom.int).
8. Макыев С.Т., Табалдиева Н.А., ЕАЭБ алкагында Кыргызстандын эмгек мигранттарынын пенсиялык камсыздоо көйгөйлөрү //Федералдык мамлекеттик бюджеттик жогорку билим беруу мекемеси "Россия мамлекеттик социалдык университетинин" Кыргыз Республикасынын Ош шаарындагы филиалынын жарчысы, 1(29), 2024, 105-109-б.
9. Макыев, С. Т. Кыргызстандагы жаштар арасындагы миграция маселелери / С. Т. Макыев, Н. А. Табалдиева // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика. – 2024. – No. 1(4). – P. 89-99. – DOI 10.52754/16948734_2024_1(4)_13. – EDN DTRNEB.

10. Последствия вступления Кыргызстана в Таможенный Союз и ЕЭП для рынка труда и человеческого капитала страны. – СПб., 2013. – 122 с.
11. Рыбаковский Л.Л. Концепция демографической политики: методологические вопросы. – М.: Экон-информ, 2012.
12. Ходов Л.Г. Экономика международной миграции населения (мировой и российский аспекты). – М.: Международный университет, 2011.- 53 с.
13. Эргешбаев У. Ж, Аманбаева У. Кыргызстан: миграция населения после двух «тюльпановых революций» и ошских событий 2010 года //Человек и труд. — 2011. — № 1. — С. 25-28.
14. Эргешбаев У.Ж. Внешняя трудовая миграция населения в странах Центральной Азии // Человек и труд. - 2008. - № 11 . - С. 47-49.
15. Эргешбаев У.Ж. Миграция населения Киргизской Республики в Россию: социально-экономические последствия // Регион: Экономика и Социология. — 2010. — № 2. — С. 156-165.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№2(5)/2024, 33-42

УДК: 37.072
DOI: 10.52754/16948734_2024_2(5)_4

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ БИЛИМ БЕРҮҮ МИГРАЦИЯСЫ: ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ МИГРАЦИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ: ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

EDUCATIONAL MIGRATION IN KYRGYZSTAN: FEATURES AND PROSPECTS

Макыев Сагынбек Толошович
Макыев Сагынбек Толошович
Makyev Sagynbek Toloshovich

э.и.к., доцент, Ош Мамлекеттик университети
к.э.н., доцент Ошский государственный университет
Ph.D, Osh State University
https://orcid.org/0009-0005-0017-4953
makyev-s@mail.ru

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ БИЛИМ БЕРҮҮ МИГРАЦИЯСЫ: ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ

Аннотация

Макалада Кыргыз Республикасындагы билим берүү (окуу) миграциясынын өнүгүү өзгөчөлүктөрү каралат. Өзгөчө экономикалык жана демографиялык коопсуздук контекстинде билим берүүчү мигранттарды тартуудан келип чыккан көйгөйлөр, ошондой эле өлкөдөгү билим берүү системасын өнүктүрүү үчүн ачылган перспективалар аныкталган. Чет өлкөлүк студенттерди тартуу боюнча кээ бир чет мамлекеттердин саясаты каралат. Мамлекеттин экономикалык өсүшүнүн фактору катары улуттук билим берүү системасын өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрү, билим берүү кызматтарынын дүйнөлүк рыногунда Кыргызстандын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыз кылуу боюнча жыйынтык чыгарылды.

***Ачкыч сөздөр*:** билим берүү миграциясы, улуттук кызыкчылыктар; мамлекеттик миграция саясаты, миграция саясаты, чет элдик студенттер

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ МИГРАЦИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ: ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

В статье рассмотрены особенности развития образовательной (учебной) миграции в Кыргызской Республике. Определены проблемы, обусловленные привлечением образовательных мигрантов, в частности в контексте экономической и демографической безопасности, а также перспективы, которые открываются для развития системы образования в стране. Рассмотрена политика некоторых зарубежных государств относительно привлечения иностранных студентов. Сделан вывод о возможностях развития национальной системы образования как фактора экономического роста государства, обеспечения конкурентоспособности Кыргызстана на мировом рынке образовательных услуг.

Ключевые слова: образовательная миграция, национальные интересы; государственная миграционная политика, миграционная политика, иностранные студенты

EDUCATIONAL MIGRATION IN KYRGYZSTAN: FEATURES AND PROSPECTS

Abstract

The article examines the development of educational (training) migration in the Kyrgyz Republic. Problems, caused by an attraction of educational migrants, are defined, including those in the context of economic and demographic security. Possible prospects for the development of the country's educational system are outlined. The policies of several foreign countries towards attracting foreign students are examined. A conclusion is made about the possibilities of developing the national education system as a factor in the economic growth of the state, ensuring the competitiveness of Kyrgyzstan in the global market of educational services.

Keywords: educational migration, national interests; state migration policy, migration policy, foreign students, educational migration

Обычно миграционные потоки делятся на два типа в зависимости от их целей: экономические и социальные. К социальной миграции относятся миграция для получения образования, брачная миграция, паломнические или религиозная миграция, миграция для воссоединения семьи, туризма, отдыха и лечения, а также этническая миграция и репатриация.

Один из наиболее значимых видов миграционной мобильности — это международная образовательная миграция, предполагающая перемещение людей между странами для получения образования на разных уровнях и на различные сроки. Сюда можно отнести перемещения школьников, студентов средних специальных и высших учебных заведений, аспирантов, докторантов, стажеров, профессионалов, повышающих свою квалификацию в различных учебных заведениях, структурах и компаниях. Составной частью образовательной миграции можно назвать поток учебных мигрантов, которые ориентированы на учебные заведения (школы, колледжи и университеты) *(Митин Д.Н., С 123-133).* Стоит также помнить о развитой сети языковой и профессиональной подготовки зарубежных специалистов, через которую трудовые мигранты интегрируются в образовательные системы принимающих стран. Термин "образовательная миграция" включает не только поездки для получения образования и повышения квалификации, но также различные стажировки, дополнительное образование, курсы и другие формы профессионального развития.

Образовательную миграцию следует рассматривать как разновидность интеллектуальной миграции, исследованию которой посвящены работы Дж. Борьяса, Д. Массея, М. Регет, В.А. Ионцева, И.В. Ивахнюк. В трудах А.Г. Асмолова, М. Байрама, Дж. Бенкса, М. Беннета, Г.У. Солдатовой, Д. Хоффмана образовательная миграция рассматривается в контексте проблем межэтнического взаимодействия и адаптации в мультикультурной среде *(Алексеева Е.Н., 2012, С. 113-136).*

По мнению С.В. Рязанцева, данный вид миграции следует отнести к социальной, так как он не направлен на получение материальной выгоды от перемещения, в отличие от экономической миграции *(Рязанцев С.В., 2008. С. 28).* Е.Е. Письменная отмечает, что международная образовательная миграция представляет собой перемещение людей между странами для получения образования на разных уровнях и на различные сроки *(Письменная Е., 2009. С. 10).*

На мировом рынке образовательных услуг расширяется конкуренция за абитуриентов среди как стран, так и учебных заведений. На направления международной образовательной миграции влияет политика не только государств, но и их объединений в сфере высшего образования (*Юн С.М.и др. 2024. С. 133–142*).

В современном мире экспорт образовательных услуг становится важным приоритетом государственной политики развитых стран, таких как Австралия, Великобритания, Германия, Канада, Китай, Малайзия, Новая Зеландия, Россия, Франция и США. Согласно статистическим данным, опубликованным Project Atlas "в 2023 г. количество учебных мигрантов, получавших высшее образование осталось, как и в предыдущие годы на уровне 6,4 млн. человек. Наибольшее количество иностранных студентов обучалось в США – 17%, Великобритании – 11%, Канаде – 10%, Франции – 6%, Австралии – 6%, Германии – 6%, России – 4%" *(A quick look at global mobility. Project Atlas 2023 release [Электронный ресурс] // Site Project Atlas. URL: https://clck.ru/39PcCz)*

Кыргызская Республика является членом Всемирной торговой организации (ВТО) и подписал Генеральное соглашение по торговле услугами (GATS), где образование является

одной из услуг (*Sabzalieva 2015; Khan 2020*) и демонстрирует устойчиво растущую положительную динамику в экспорте образовательных услуг. Согласно данным Национального статистического комитета Кыргызстана, в 2022/2023 учебном году в стране обучалось 71,7 тыс. иностранных студентов, из которых более 43 тыс. являлись гражданами стран СНГ. Из общего числа иностранных студентов, обучающихся в Кыргызстане, 40 282 человека прибыли из Узбекистана, 3 179 — из Казахстана, 1 916 — из России, 876 — из Таджикистана, 64 — из Туркменистана, а 36 студентов — из других стран. Из стран вне СНГ в Кыргызстане обучалось 15 306 студентов из Индии, 8 407 — из Пакистана, 467 — из Турции, 399 — из Китая, 347 — из Афганистана и 395 — из других стран (Таблица 1.).

Таблица 1. Иностранные студенты в Кыргызской Республике

	2012/2013	**В процентах к итогу**	**2022/2023**	**В процентах к итогу**
Страны СНГ				
Всего	7 977	100	43 353	100
Казахстан	4 357	54,6	3 179	6,9
Россия	927	11,6	1 916	4,1
Таджикистан	885	11,1	876	1,9
Туркменистан	369	4,6	64	0,1
Узбекистан	1 219	15,3	40 282	86,9
Другие страны	220	2,8	36	0,1
Страны вне СНГ				
Всего	3 286	100	25 321	100
Афганистан	54	1,6	347	1,4
Китай	385	11,7	399	1,6
Индия	1 137	34,6	15 306	60,4
Пакистан	778	23,7	8 407	33,2
Турция	772	23,5	467	1,8
Другие страны	160	4,9	395	1,6

Источник: Рассчитано по данным Нацстаткома КР, 2023, с. 27

В период с 2017 по 2023 год наблюдается рост иностранных студентов в Кыргызстане *(http://www.stat.kg/ru/news/bolee-35-procentov-obuchavshihsya-v-vysshih-uchebnyh-zavedeniyah-respubliki-sostavili-inostrannye-studenty/)*. При этом заметный рост численности иностранных студентов наблюдался среди студентов из Узбекистана, чья доля в общем числе обучающихся увеличилась с 11% до 90%. Одновременно, отмечалось снижение числа студентов из Казахстана, доля которых по сравнению с началом 2017/2018 учебного года, напротив, снизилась с 43% до 3%. Тенденция роста числа обучавшихся наблюдается также среди студентов из стран вне СНГ, доля которых за истекшие пять лет увеличилась с 8 до 24 тысяч человек, или в 2,7 раза. Доля иностранных студентов в ВУЗах Кыргызстана увеличилась с 12% в 2018-2019 учебном году до 35% в 2021-2022 учебном году, а затем немного снизилась до 31% в 2022-2023 учебном году (Диаграмма 1.)

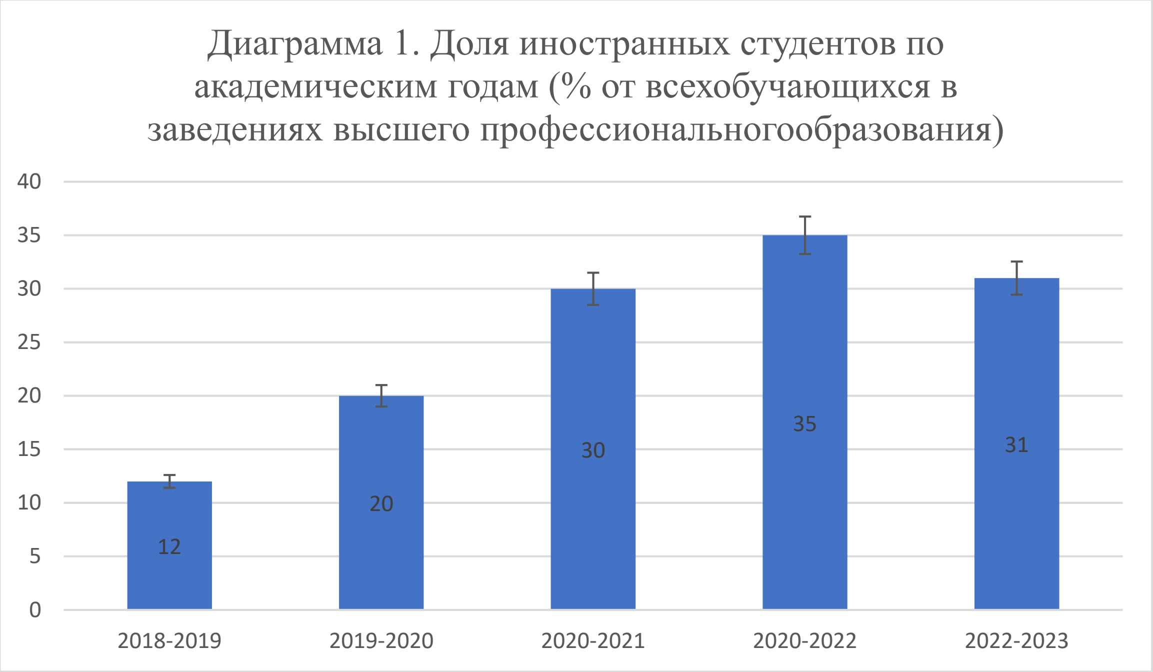

Источник: Рассчитано по данным Нацстаткома КР, 2023, с. 142-143

Помимо общих факторов также существуют специфические причины для образовательной миграции в КР для отдельных стран. Например, наибольшая доля всех иностранных студентов в КР приходится на представителей Узбекистана, которые используют вузы Кыргызстана в качестве промежуточного звена для дальнейшего обучения. Конкурс в университеты Узбекистана очень высокий, и поступая в вузы Кыргызстана студенты из Узбекистана переводятся в свои отечественные вузы после года обучения *(Субанов Т.Т., 2022,. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/tekuschie-problemy-sistemy-vysshego-obrazovaniya kyrgyzstana-v-usloviyah-ekonomicheskogo-krizisa).*

В целом ключевыми причинами, побуждающими студентов приезжать в Кыргызстан, являются более низкая стоимость обучения (по сравнению со странами, из которых приехали студенты), а также упрощенный процесс поступления. Преимуществом для студентов из СНГ является возможность обучения на русском языке *(Джумагулов А.М. 2021. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-formirovaniya gosudarstvennoy-politiki-kyrgyzstana-v-sfere-obrazovatelnoy-migratsii-tezisy-doklada).*

В сентябре 2024 года на сайте Международной организации по миграции (МОМ) были представлены результаты исследования "Анализ существующих предубеждений и практик поведения в отношении иностранных студентов в Кыргызстане". Результаты исследования показали, что большинство опрошенных местных жителей (77%) в Бишкеке и Оше не испытывает тревоги по поводу иностранных студентов. Однако доля респондентов, считающих, что миграционная политика КР допускает чрезмерное количество иммигрантов, увеличилась с 26% в 2023 году до 34% в 2024-м. Чаще всего опрошенные опасаются, что иностранные студенты могут угрожать их безопасности *(https://www.dw.com/ru/v-kyrgyzstane-ne-zdut-studentovinostrancev/a-70649724).*

За последнее десятилетие Кыргызстан стал основным направлением для иностранных студентов из Индии, Пакистана и Бангладеш, желающих получить высшее образование за границей. По состоянию на 2023 год в Кыргызстане обучалось 42 620 студентов, из которых 23 593 — из Индии, 18 077 — из Пакистана и 950 — из Бангладеш *(https://ru.globalvoices.org/2024/06/03/121235/).*

В последние годы во многих странах и на международном уровне придается особое значение разработке и внедрению стандартов в рамках каждого этапа непрерывного

образования. В частности, Всемирная федерация медицинского образования разработала международные стандарты различных этапов медицинского образования, которые были обсуждены и приняты участниками Всемирной конференции по медицинскому образованию в марте 2003 года в г. Копенгагене *(Всемирные стандарты WFME по повышению качества медицинского образования. Университет Копенгагена, Дания).*

«Медицина/Здравоохранение» является наиболее популярной развивающейся областью обучения для иностранных студентов в Кыргызстане. В 2022-2023 учебном году на медицинском факультете обучалось 28 239 иностранных студентов из 71,7 тысячи обучающихся иностранных студентов в стране *(https://ru.sputnik.kg/20220211/kyrgyzstan-studenty-medicinskie-vuzy-inostrancy-1061964157.html).* Кроме того, Кабинета Министров Кыргызской Республики, подписал постановление о приеме иностранных граждан в медицинские образовательные организации. Согласно документу, в 2022/23 учебном году и в последующие учебные годы допускается прием иностранных граждан в образовательные организации, реализующие программы высшего профессионального медицинского образования, прошедшие международную программную аккредитацию. Министерству иностранных дел следует обеспечить выдачу учебных виз абитуриентам и студентам, направляющимся на обучение в медицинские вузы *(https://kaktus.media/doc/471012_inostrannye_stydenty_smogyt_postypat_ne_vo_vse_medicinskie_vyzy_kyrgyzstana.html).*

Иностранный студент имеет возможность остаться в стране после завершения обучения, и его статус будет изменён на иностранного мигранта. В этом качестве он получит те же права, что и другие мигранты в Кыргызстане, согласно Закону КР от 17 июля 2000 года № 61 “О внешней миграции”.

Зачастую иностранные студенты сталкиваются с языковым барьером, а именно родной язык и язык обучения являются разными. Согласно исследованию Арумухатхас иностранные студенты не владеют местными языками на достаточно высоком уровне, что зачастую ведет к трудностям с доступом к таким благам, как жильё и трудоустройство, что мешает их полноценной интеграции как в университетскую среду, так и в жизнь принимающего общества (*Arumuhathas, 2022, С. 45*).

Привлечение иностранных граждан в Кыргызскую Республику для получения образования становится государственной целью в области миграционной политики, что требует закрепления этой цели в актах стратегического планирования с дальнейшей реализацией в законодательстве. Правовое оформление стратегических приоритетов, государственных целей и задач связано с выбором соответствующих понятий. В связи с ростом числа иностранных студентов в Кыргызстане представители государства разработали Программу адаптации для иностранных студентов. Данная программа должна служить обеспечению адекватного взаимодействия иностранных студентов с социокультурной и интеллектуальной средой вуза, ее безопасности, основных прав и свобод, психоэмоциональной устойчивости, формированию новых качеств личности и благоприятного социального положения, овладению новыми социальные роли, обретение новых ценностей, понимание значимости традиций будущих профессий *(https://alc.kg/wp-content/uploads/2020/08).* Кроме того, государство разработало систему учета иностранных студентов, обучающихся в Кыргызской Республике. Будет доступна статистика по иностранным студентам. При этом персональные данные иностранных граждан не подлежат распространению и будут носить конфиденциальный характер *(https://student.edu.gov.kg/).*

Учебная миграция способствует решению ряда значительных политических, социально-экономических и культурных задач. Она способствует притоку валюты в страну. Экономический эффект образовательной иммиграции в принимающей стране возрастает за счет стоимости образовательной иммиграции в зависимости от валюты, которую они ввозят, и перевода из страны происхождения средств на проживание, жилищно-коммунальные услуги, продукты питания, одежду, книги, учебные материалы и другие услуги в стране,

экспортирующей образовательные услуги. Университеты развитых стран активно используют образовательную миграцию как один из основных источников финансирования. Университеты развитых стран развивают маркетинг и экспорт образования. Экспорт образовательных услуг, как и каждая экспортоориентированная сфера экономики, требует инвестиций для повышения конкурентоспособности и получаемой прибыли. Так, США в виде субсидий, грантов и стипендий в 2007/2008 гг. выделили около 6 млрд. долл. для обучения иностранных граждан в своих колледжах и университетах, получив в качестве совокупной прибыли (в том числе включающей расходы иностранных учащихся на проживание в США) 18 млрд. долл. Таким образом, каждый из обучавшихся в колледжах и университетах США иностранцев принес в среднем 24 тыс. Долл. (*Полетаев Д. В. URL: http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=books/sa2012/21*).

В частности, для стран, принимающих иностранных студентов, образовательная миграция превращается, с одной стороны, в потенциальный источник новой рабочей силы, труд которой вносит определенный вклад в изменение величины ВВП, а с другой — в значимый ресурс рынка образовательных услуг, мировой объем которого в настоящее время оценивается в 60–65 млрд долларов (*Алексеева Е.Н., 2012. С. 113-135*).

Большинство иностранных студентов учатся в Бишкеке и Оше, основных образовательных центрах Кыргызстана. По экспертным оценкам, бюджет страны ежегодно получает от иностранных студентов до 50 миллионов долларов. (*Джумагулов, 2021, с.67*).

Образовательная миграция способствует развитию политических, социально-экономических и культурных отношений между странами. Возвращающиеся иностранные студенты играют роль в творческой передаче интересов страны, в которой они учились. Прежде всего, они создают миграционные сети, которые стимулируют приток новых мигрантов, обучающихся за рубежом. Это способствует формированию благоприятного имиджа республики в странах происхождения учебных мигрантов и положительно влияет на потенциальную инвестиционную активность бывших учебных мигрантов. Следует отметить, что многие из них являются выходцами из элитных политических и деловых кругов и часто хотят остаться в Кыргызстане после окончания учебы, поддерживать экономические связи с республикой, заниматься предпринимательством или привлекать инвестиции из своих стран.

Недавним событием, которое привлекло внимание к иностранным студентам, обучающимся в Кыргызстане, и вызвало общественный резонанс, стало нападение на общежитие Международного университета Кыргызстан, произошедшее в Бишкеке в мае 2024 года. Поэтому для защиты интересов студентов-мигрантов Администрация Президента Кыргызской Республики разработала изменения в Уголовный кодекс КР и нормы по защите безопасности и имущества иностранцев на территории страны. Законопроект был разработан после нападения на иностранных студентов в Бишкеке в мае 2024 года. В частности, в пункты, касающиеся лиц, против которых совершены указанные преступления, будет добавлена формулировка «в отношении иностранных граждан». В конце указанных статей будет уточнено, что предусмотрено наказание в виде лишения свободы сроком от 5 до 8 лет или от 10 до 15 лет соответственно.

Меры по привлечению иностранных студентов охватывают не только непосредственные действия и изменения в нормативной базе, но также предполагают долгосрочные инвестиции в укрепление международной репутации системы высшего образования Кыргызстана.

Продвижение национальной системы высшего образования является комплексной задачей, требующей системного подхода. Для её решения необходимо создать условия, способствующие быстрому развитию университетов как международных исследовательских центров, включая долгосрочное финансирование исследований и привлекательные условия труда для опытных и молодых ученых.

Согласно различным исследованиям, основными преимуществами для государства от привлечения и увеличения числа иностранных студентов являются:

– увеличение бюджетных поступлений за счет расходов студентов на жилье, транспорт, развлечения и медицинские услуги;

– расширение международных научно-образовательных, экономических и культурных связей с разными странами благодаря взаимодействию с иностранными выпускниками местных вузов;

– повышение инвестиционной привлекательности среди зарубежных инвесторов. Это можно объяснить тем, что через иностранных студентов происходит распространение информации о стране или регионе, его экономике и возможностях развития, что потенциально влияет на привлечение иностранных инвесторов, торговых партнеров, развитие внешнеэкономических связей (*Письменная Е. Г., Электрон. дан. – Режим доступа: http://geum.ru/aref/socialnie-posledstviya-uchebnoyimmigraciirossiyu-voprosi-teorii-metodiki-issledovaniya-avtoreferat-dissertaciina-soiskanie-ref.htm*);

– развитие сферы туризма за счет иностранных студентов, а также их родственников и друзей, которые посещают страну для встреч и знакомства с культурой;

Необходимо отметить, что достижение указанных положительных эффектов возможно лишь при переходе от восприятия образовательной миграции как процесса перераспределения человеческого капитала к концепции глобального обмена талантами и знаниями, их циркуляции и взаимному обогащению. Выполнение этих задач приведет к:

– Укреплению позиций образования Кыргызской Республики на глобальном рынке образовательных услуг;

– Улучшению рейтинга образовательных учреждений Кыргызстана в международных списках;

– Увеличению доли доходов вузов и образовательной системы от экспорта образовательных услуг.

Проведённое исследование также позволяет предположить, что государство может содействовать выходу на международный рынок образования и росту учебной миграции в Кыргызстан:

– Кыргызстан фактически не реализует стимулирующую миграционную политику в отношении учебных мигрантов, не выделяет их из общего миграционного потока и не способствует разработке механизмов для их быстрой и лёгкой адаптации в стране;

– из вновь возникших в последние годы факторов, мешающих адаптации учебных мигрантов, главными являются факторы, связанные с прямым нарушением прав человека и угрозой личной безопасности, что наглядно продемонстрировало недавнее событие с иностранными студентами в Бишкеке.

В качестве ключевых мероприятий, необходимых для дальнейшего развития экспорта образовательных услуг, экспертами были предложены следующие меры:

1. Разработка и внедрение качественных образовательных программ, соответствующих международным стандартам.

2. Укрепление партнерств с иностранными учебными заведениями для обмена опытом и ресурсами.

3. Организация рекламных кампаний и участие в международных выставках для продвижения образовательных услуг Кыргызстана.

4. Создание комфортной и безопасной среды для иностранных студентов, включая меры по защите их прав.

5. Необходимо внедрить системы наставничества/программы наставничества в университетах. Это поможет в будущем связать местных и иностранных студентов и обеспечить поддержку в течение всего 1-го года обучения*(https://kyrgyzstan.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1321/files/documents/2023-09/iom-report-rus_2nd-round_30.08.2023_fin.pdf).*

5. Повышение квалификации преподавателей и сотрудников учебных заведений для улучшения качества образования.

6. Разработка программ адаптации для иностранных студентов, включая языковую подготовку и культурные обмены.

7. Улучшение инфраструктуры образовательных учреждений, включая жильё, транспорт и услуги поддержки студентов.

8. Проведение исследований для выявления потребностей иностранных студентов и адаптации учебных программ под эти потребности.

Эти меры помогут создать привлекательные условия для учебной миграции и экспорта образовательных услуг в Кыргызстане.

Таким образом, анализируя факторы, способствующие доступности образования для иностранных студентов в Кыргызстане, можно выделить, что иностранные студенты становятся все более значимыми для роста доходов от обучения и развития учебных заведений.Студенты из разных уголков мира вносят разнообразие в научные и технические исследования, обогащая образовательные программы и стандарты международной перспективой.Такое межкультурное взаимодействие может в будущем привести к установлению долгосрочных деловых отношений и способствовать экономическому развитию страны.

Список литературы

1. Алексеева Е.Н. Особенности и перспективы образовательной миграции в эпоху глобальных трансформаций Вестн. Моск. ун-та. сер. 18. Социология и политология. 2012. № 4, С. 113-135.
2. Джумагулов А.М. Проблемы формирования государственной политики Кыргызстана в сфере образовательной миграции (тезисы доклада) // Журнал центрально-азиатских и евразийских исследований. 2021. №1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-formirovaniya gosudarstvennoy-politiki-kyrgyzstana-v-sfere-obrazovatelnoy-migratsii-tezisy-doklada/
3. Макыев, С. Т. Кыргызстандагы жаштар арасындагы миграция маселелери / С. Т. Макыев, Н. А. Табалдиева // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика. – 2024. – No. 1(4). – P. 89-99. – DOI 10.52754/16948734_2024_1(4)_13. – EDN DTRNEB.
4. Митин Д.Н. Образовательная (учебная) миграция: понятие, проблемы и пути решения // Вестник РУДН, серия Политология, 2010, № 3, С 123-133.
5. Письменная Е. Г. Социальные последствия учебной иммиграции в России (вопросы теории и методики исследования) - Электрон. дан. – Режим доступа: http://geum.ru/aref/socialnie-posledstviya-uchebnoyimmigraciirossiyu-voprosi-teorii-metodiki-issledovaniya-avtoreferat-dissertaciina-soiskanie-ref.htm.
6. Письменная Е. Социальные последствия учебной миграции в Россию: Автореф. дисс. … докт. социол. наук. М., 2009. С. 10.
7. Полетаев Д. В. Учебная миграция в Россию: существующие практики и возможные перспективы. URL: http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=books/sa2012/21.
8. Рязанцев С.В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии. М., 2008. С. 28.
9. Субанов Т.Т. Текущие проблемы системы высшего образования Кыргызстана в условиях экономического кризиса //Большая Евразия: развитие, безопасность, сотрудничество. 2022. №5-1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/tekuschie-problemy-sistemy-vysshego-obrazovaniya kyrgyzstana-v-usloviyah-ekonomicheskogo-krizisa/
10. Чыныкеева, Г. Э. Основные тенденции и мотивы миграционных процессов Юга Кыргызстана на современном этапе / Г. Э. Чыныкеева, У. С. Элчибеков // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Т. 1, № 3. – С. 78-86. – DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_78. – EDN MFLOXI.

11. Юн С.М., Погорельская А.М., Трофимов В.А., Таалайбек кызы Ж. Трудовая и образовательная миграция из Кыргызстана в Россию в условиях международного кризиса 2022–2023 гг. // Вестник Томского государственного университета. История. 2024. № 89. С. 133–142. doi: 10.17223/19988613/89/16]/
12. A quick look at global mobility. Project Atlas 2023 release [Электронный ресурс] // Site Project Atlas. URL: https://clck.ru/39PcCz .
13. http://www.stat.kg/ru/news/bolee-35-procentov-obuchavshihsya-v-vysshih-uchebnyh-zavedeniyah-respubliki-sostavili-inostrannye-studenty/
14. http://www.stat.kg/ru/news/bolee-35-procentov-obuchavshihsya-v-vysshih-uchebnyh-zavedeniyah-respubliki-sostavili-inostrannye-studenty/
15. https://kaktus.media/doc/471012_inostrannye_stydenty_smogyt_postypat_ne_vo_vse_medicinskie_vyzy_kyrgyzstana.html
16. https://kyrgyzstan.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1321/files/documents/2023-09/iom-report-rus_2nd-round_30.08.2023_fin.pdf
17. https://ru.globalvoices.org/2024/06/03/121235/
18. https://ru.sputnik.kg/20220211/kyrgyzstan-studenty-medicinskie-vuzy-inostrancy-1061964157.html
19. https://student.edu.gov.kg/
20. https://www.dw.com/ru/v-kyrgyzstane-ne-zdut-studentovinostrancev/a-70649724

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№2(5)/2024, 43-50

УДК: 325.1
DOI: 10.52754/16948734_2024_2(5)_5

ЕАЭС АЛКАГЫНДАГЫ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КАЛКЫНЫН ТЫШКЫ ЭМГЕК МИГРАЦИЯСЫНДАГЫ МАСЕЛЕЛЕР

ВОПРОСЫ ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В РАМКАХ ЕАЭС

ISSUES OF EXTERNAL LABOR MIGRATION OF THE POPULATION OF THE KYRGYZ REPUBLIC WITHIN THE FRAMEWORK OF EAEU

Макыев Сагынбек Толошович
Макыев Сагынбек Толошович
Makyev Sagynbek Toloshovich

э.и.к., доцент, Ош Мамлекеттик университети
к.э.н., доцент Ошский государственный университет
Ph.D, Osh State University
https://orcid.org/0009-0005-0017-4953
makyev-s@mail.ru

Эргешбаев Уран Жумабекович,
Эргешбаев Уран Жумабекович
Ergeshbaev Uran Zhumabekovich

э.и.д., проф. Ош мамлекеттик университети
д.э.н., проф., Ошский государственный университет
Doctor of Economics, Acting Professor, Osh State University
https://orcid.org/0000-0002-6486-6845
uranbek65@mail.ru

Кутушева Назгуль Ташболотовна
Кутушева Назгуль Ташболотовна
Kutusheva Nazgul Tashbolotovna

аспирант, Ош мамлекеттик университети
аспирант, Ошский государственный университет
postgraduate student of the Osh State University

ЕАЭС АЛКАГЫНДАГЫ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КАЛКЫНЫН ТЫШКЫ ЭМГЕК МИГРАЦИЯСЫНДАГЫ МАСЕЛЕЛЕР

Аннотация

Бул макалада Кыргызстандын калкынын тышкы эмгек миграциясынын көйгөйлөрү, Кыргызстан ЕАЭБге киргенден кийин пайда болгон жаңы эмгек миграциясынын реалдуулуктарынын маселелери каралат. Авторлор Кыргызстандын калкынын тышкы эмгек миграциясын стимулдаштыруучу негизги факторлорду жана реципиент-өлкөлөрдөгү "тартуучу" факторлорду карап чыгышкан. Иште Кыргызстанда эмгек ресурстарын бөлүштүрүүнү оптималдаштыруу боюнча чаралар сунушталып, ашыкча эмгек ресурстарын чет өлкөгө жөнөтүү боюнча узак мөөнөттүү программаны иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, мигранттардын финансылык ресурстарын Кыргыз Республикасынын экономикасына тартуу механизмин түзүү зарылчылыгы негизделет.

Ачкыч сөздөр: эмгек миграциясы, социалдык-экономикалык кесепеттер, акча которуулар, эмгек мигранттары, миграциялык агымдар, эмгек ресурстары, эмгек рыногу

ВОПРОСЫ ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В РАМКАХ ЕАЭС

Аннотация

В настоящей статье рассматриваются проблемы внешней трудовой миграции населения Кыргызстана, последствия новых трудовых миграционных реалий, проявляющиеся после присоединения Кыргызстана к ЕАЭС. Авторы рассмотрели основные факторы, стимулирующие внешнюю трудовую миграцию населения Кыргызстана и факторы «притяжения» в странах-реципиентах. В работе предложены меры по оптимизации распределения трудовых ресурсов Кыргызстана, обоснована необходимость выработки и реализации долговременной программы по направлению избытка трудовых ресурсов за рубеж, по созданию механизма привлечения финансовых средств мигрантов в экономику Кыргызской Республики.

Ключевые слова: трудовая миграция, социально-экономические последствия, денежные переводы, трудовые мигранты, миграционные потоки, трудовые ресурсы, рынок труда

ISSUES OF EXTERNAL LABOR MIGRATION OF THE POPULATION OF THE KYRGYZ REPUBLIC WITHIN THE FRAMEWORK OF EAEU

Abstract

This article examines the problems of external labor migration of the population of Kyrgyzstan, the consequences of new labor migration realities that have emerged after Kyrgyzstan's accession to the EAEU. They examined the principal factors stimulating external labour migration of Kyrgyzstan population and those of «attraction» in recipient countries. They move some measures for optimization of distribution in reference to labour resources of Kyrgyzstan; a necessity of elaboration and realization of a longterm programme aimed at sending of surplus labour resources abroad, at a creation of a mechanism of attraction of migrants` financial resources into KR economy is well-grounded.

Keywords: labour migration, social-economic consequences, money transfers, labour migrants, migrational streams, labour resources, labour market

Киришүү

Өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн, ошондой эле өткөөл экономикасы бар мамлекеттердин саны өсүүдө, иш-аракеттер программаларын кабыл алууда, мыйзамдарды иштеп чыгууда жана түзүмдөрдү түзүүдө, алардын максаты өз жарандарынын чет өлкөдө ишке орношуусуна көмөктөшүү, мигранттардын өз өлкөлөрүнө акча которууларын стимулдаштыруу жана Ошол эле учурда мигранттардын коопсуздугун камсыз кылуу [*ОБСЕ-МОМ-МОТ. Руководство по разработке эффективной политики в области трудовой миграции в странах происхождения и назначения. Вена, 2006*]. Бул өлкөлөр эл аралык жумуш менен камсыз кылуу жана акча агымдарын түзүү. Жеке жарандардын деңгээлинде мамлекет тарабынан колдоого ээ болгондугуна карабастан, көптөгөн адамдар, анын ичинде Кыргыз Республикасынын жарандары өздөрүнүн жашоо деңгээлин жогорулатуу максатында чет өлкөдөн жумуш табууга умтулушат, анткени бай жана кедей өлкөлөрдө айлык акы бир кыйла айырмаланат.

Материалдар жана изилдөө ыкмалары.

Берилген макаланын *максаты* – “эмгек миграциясы” түшүнүгүн, анын түрлөрүн изилдөө жана аймактар үчүн, айрыкча ЕАЭБ алкагына кирген мамлектер менен Кыргызстандан эмгек миграциянын маанисин көрсөтүү.

Изилдөө *методологиясы* экинчи маалыматтарды чогултууну жана талдоону камтыйт. Экинчи даражадагы маалыматтарга расмий документтер, ар кандай мамлекеттик органдардын жана эл аралык уюмдардын отчеттору, жумушчу күчүн изилдөөлөр, колдо болгон статистика, мыйзамдык документтер жана ММК булактары кирет. Изилдөө калктын миграциясынын маселелерине арналган мониторинг иштеринин негизинде, топтоо, системалаштыруу, талдоо жана салыштыруу ыкмаларын колдонуу менен жүргүзүлгөн.

Изилдөөлөрдүн жыйынтыктары жана талкуулар.

Глобалдашуу шартында планеталык масштабда жакырчылыкты төмөндөтүүнүн фактору катары барган сайын көбүрөөк көрсөтүлүп жаткан тышкы эмгек миграциясынын өнүгүшүнө себеп болгон шарттар түзүлүүдө. Буга жумушчу күчтөрүнүн мамлекеттер аралык кыймылын тездетүү үчүн адекваттык механизмдерди түзгөн регионалдык жана глобалдык экономикалык интеграция процесстери өбөлгө түзөт.

Кыргыз Республиканын тышкы эмгек миграциясынын негизги булактары болуп айрыкча республиканын курамындагы Ош, Жалал-Абад жана Баткен болуп саналат. Бул түштүк аймактары болуп эсептелген облустарда негизинен агрардык аймак болуп саналат – айыл тургундары калктын 65 %дан ашыгыраагын түзөт. Бул аймактарда калктын өсүү темпи жогору, себеби негизги өсүш айыл жериндеги калктын санына туура келет. Өндүрүштүк жана социалдык инфраструктуранын жетишсиз өнүккөндүгүнө жана айыл чарбасынан тышкары ашыкча эмгек ресурстарын пайдалануу үчүн аймактардын жоктугуна байланыштуу Кыргыз Республикасынын түштүгүндөгү эмгек рыногуна жумушчу күчүнүн ашыкча көлөмү мүнөздүү. Айыл-кыштактан жаштардын өлкөнүн борбору болуп эсептелген Бишкек шаарына жана экономикалык жактан бир аз жогорку деңгээлдеги Чүй облусуна агылып келишине байланыштуу жумушчу күчү бул жактарда көбөйүүдө. Кризистик социалдык-экономикалык абал, жетишсиздик, квалификациялуу адистерге жана жаштарга жумуш орундарынын жетишсиздиги калктын тынымсыз агылып кетишин шарттайт.

Кыргызстанда акыркы жылдарда жан башына бөлүнгөн орточо акчалай чыгымдар бара-бара көбөйүп жаткандаган көрсөттү. Эң көп көрсөткүч Ысык-Көл, Чүй облустары жана Бишкек шаарына туура келгендиги көрүнүп турат. Бирок бул аймактарда жаштардын

миграциясы өтө актуалдуу эмес, себеби бул аймактарда жумушчу орундар алда канча жетиштүү деп эсептелет. Ал эми чыгымдар аз көрсөтүлгөн Баткен, Жалал-Абад, Талас облустары белгиленген. Ошентсе да жаштардын миграциясынын көпчүлүгү Баткен, Жалал-Абад жана Ош облустарына тиешелүү [*Макыев, С.Т., Табалдиева, Н., 2024., 89–99-б.; Даниярова, 2021*].

Калктын көптүгү жана сугат жерлеринин кескин жетишсиздиги калктын бир бөлүгүн Кыргыз Республикасынын чегинен тышкары жерлерге миграцияга мажбурлоодо. Көпчүлүк жарандар Россия Федерациясына жана Казакстанга барышат, ал жакта жашоо деңгээли Кыргызстанга караганда бир топ жогору экендиги буларды мажбур кылат.

Бүгүнкү күндө республиканын жалпы калкынын 2/3 бөлүгүнө жакыны айыл жеринде жашайт. Айыл жериндеги билим берүү системасынын деградациясы түпкүлүктүү калктын басымдуу бөлүгүнүн билим деңгээлинин төмөн болушуна алып келди. Ошол эле учурда республиканын калкынын жаш курактык жаштык түзүмү ыңгайлуу - 14 жашка чейинки балдардын жана 60%га жакыны эмгекке жарамдуу курактагы адамдар түзөт [*Демографический ежегодник Кыргызской Республики, 2023 - Архив публикаций - Статистика Кыргызстана (stat.gov.kg).*]. Эмгек миграциясы негизинен мыйзамсыз болгондуктан, эмгек мигранттарынын чыныгы санын аныктоо кыйынга турат. Кыргызстандын статистика органдары жана анын миграция боюнча өнөктөштөрү республикадан эмгек миграциясынын так көлөмүн атай алышпайт, бул миграцияны жөнгө салуу боюнча чараларды көрүү процессин татаалдантат. Бийликтердин маалыматы көбүнчө айрым оңдоолорду талап кылат. Көпчүлүк учурларда маалыматтын негизги булагы социологиялык сурамжылоолор жана эксперттик баа болуп саналат. Бирок статистикалык органдардын маалыматтары жана изилдөөлөрдүн жыйынтыктары эмгек миграциясынын негизги багыттарына баа берүүгө жана эмгек мигранттарынын 90%дан ашыгы Россияда иштейт деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет [*Эргешбаев У. Ж., 2016. – 34-41 -б.; Абжамилова жана Давлетшина, 2024*].

Кыргызстандын калкынын кирешесинин деңгээли жана ишке орношуу мүмкүнчүлүктөрү, өзгөчө айыл жеринде, ЕАЭБдин башка мамлекеттериндеги көрсөткүчтөрдөн олуттуу артта калууда. Маалыматтарга таянсак, Кыргызстан Евразия экономикалык биримдигине кирген өлкөлөрдүн ичинен эң аз айлык акы алган өлкө бойдон калууда. ЕЭКтин отчетуна ылайык, кыргызстандыктардын орточо айлык реалдуу эмгек акысы 367 долларды (болжол менен 32 миң сом) түздү. ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин эң жогорку айлык акысы Орусияда (857 доллар) жана Казакстанда (774 доллар). Арменияда орточо айлык маяна 676 долларды, Беларуста 628 долларды түздү. Ошол эле учурда, ЕЭКтин маалыматы боюнча, Кыргызстанда орточо айлык реалдуу эмгек акынын өсүү темпи эң жогорку көрсөткүчтөрдүн бири болуп саналат – 2023-жылдын январь-сентябрь айлары үчүн ал 10,7% түздү. Кыргызстандан тышкары, орточо айлык реалдуу эмгек акынын жогорку өсүш темпи Арменияда – 13,4%га жана Беларусияда – 10,1%га катталган. Улуттук статистикалык комитеттин маалыматы боюнча, Кыргызстанда 2022-жылы жакырчылыктын деңгээли 33%ды түздү. [*https://kloop.kg/blog/2023/12/04/kr-ostaetsya-stranoj-s-samoj-nizkoj-zarabotnoj-platoj-v-eaes/*].

Кыргыз Республикасынан эмгек миграциясынын агымы негизинен ЕАЭБдин эки өлкөсүнө – Россияга жана Казакстанга багытталган. Мында Россия Федерациясынын миграция саясаты олуттуу экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү, күчтүү саясий таасирди, маданий жана тарыхый факторлордун таасири жана эмгек ресурстарына суроо-талаптын

жеткиликтүүлүгү менен Кыргызстандын калкынын тышкы эмгек миграция агымдарын калыптандырууда чечүүчү роль ойнойт. Кыргызстандан барган мигранттар Россияда болуунун ар кандай ыкмаларын жана формаларын тандашат, ошондой эле алардын айрымдары туруктуу жашоо үчүн Россияда калуу ниетин эске алып, бул миграция агымын төмөнкү топторго бөлүү зарылчылыгы келип чыкты: мыйзамсыз жана мыйзамдуу миграция.

Кыргызстандан келген мигранттар үчүн маданий адаптациянын кыйынчылыгы диний нормалардын айырмачылыктары, мыйзамдын ролун түшүнүү, күнүмдүк жашоодогу жана баарлашуудагы айырмачылыктардан улам келип чыгат. Ошол эле учурда, экономикалык мигранттардын маданий адаптациясын оптималдаштыруу мигранттардын маданиятына болгон кызыгуу менен шартталган, эгерде жаңыга болгон кызыгуу кабыл алуучу өлкөнүн менталитетинин негизги мүнөздөмөсү болуп саналат. Маданий адаптацияда психикалык айырмачылыктарды эске алуу зарылчылыгы ар түрдүү диндерди тутунган элдердин өз ара аракеттенүүсү диний жакындашуу же бир динге өтүү кырдаалына айланып кетпеген тарыхый окуяларга негизделген, ошондуктан диний айырмачылыктар Борбордук Азиянын тургундары менен Россия Федерациясындагы орустардын маданий айырмачылыктары дагы эле негизги базасын түзөт. Экономикалык мигранттардын менталитети маданий адаптация процессине олуттуу таасирин тийгизип, улуттук-этникалык үлгүлөрүнө, баарлашуу салттарына, жада калса рефлексияга артыкчылык берүүдөн көрүнүп турат.

Социалдык тармактардын эффектиси Россияга жана Казакстанга акча табууга ниеттенген Кыргыз Республикасынын жарандары үчүн күчтүү дем берүүчү фактор болуп саналат. Кыргызстандык эмгек мигранттарынын басымдуу көпчүлүгү үчүн миграция чечимин кабыл алууда үй-бүлөлүк байланыштар, досторунун, тааныштарынын жана жердештеринин болушу чечүүчү роль ойногон. Ошол эле учурда мамлекеттик органдардын ролу изилдөөлөр боюнча өтө төмөн, алардан респонденттердин 3%дан азы жардам алышкан [*Эргешбаев У.Ж., Кочербаева А.А., 2019. 24-28 - б. Булак: https://www.fnisc.ru/publ.html?id=7244&type=publ*]. Ошондуктан Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдары жана ЕАЭБ мамлекеттер аралык органдары маалымат системасын оптималдаштыруу, эмгек мигранттарынын укуктарын коргоо жана колдоо максатында эмгек мигранттарынын жамааттары менен иштөөнү күчөтүшү керек.

Жакынкы келечекке талдоо жүргүзө турган болсок, Украинадагы согуш уланып жаткандыктан өлкөнүн эмгек мигранттары көйгөйлөргө туш болушу ыктымал. Тышкы эмгек миграциясы жана акча которуулар республиканын калкы үчүн жашоонун булагы болуп саналат. Мурдагы жылдардагыдай эле, ОрусияРоссия 2023-жылы Борбор Азиялык мигранттар үчүн маанилүү эмгек рыногу бойдон кала берди жана Россияда күтүлүп жаткан олуттуу жетишсиздикти жана булак өлкөлөрдөгү социалдык-экономикалык түрткү факторлорун эске алганда, 2024-жылы аларды тартууну уланта берет. Бул өзгөчө Россиянын эмгек рыногунан башка реалдуу альтернативалары аз болгон биздин мигранттарга тиешелүү. Ошол эле учурда эл аралык катаал санкцияларга туруштук берип келген орус экономикасы да солгундай баштады. Экономикалык жагдайлар өзгөчө маанилүү болгон мигранттар альтернативдүү багыттарды издеши мүмкүн, анткени жумуш жетишсиз болгон мекенине кайтуу актуалдуу эмес. Бул улуттук экономикалар үчүн, өзгөчө Кыргызстан үчүн чоң кыйынчылык жаратат, мында акча которуулар ИДПнын 31% түзөт, бул дүйнөдө акча которуудан көз каранды болгон өлкөлөрдүн бирине айлантышы мүмкүн. Россиянын Украинага басып киришинин башталышы, рублдин тез девальвацияланышы жана орус

армиясына чакырылуудан кооптонуу айрым мигранттардын Россия Федерациясынан кетишине түрткү болду.

Өкмөттүн экономикалык өндүрүштү көтөрүү боюнча чаралары, чакан жана орто ишкерликти колдоо боюнча программалар, жакырчылык менен күрөшүү боюнча ченемдик-укуктук базанын жеткиликсиздигинен, мамлекеттик башкаруу органдарынын аракеттеринде координациянын жоктугунан, бардык деңгээлдеги мамлекеттик кызматчылардын коррупцияланышынан, жергиликтүү эмгек ресурстарынын квалификациясынын төмөндүгүнөн азырынча сезилерлик натыйжаларды бербей жатат.

Эмгек рыногундагы азыркы кырдаал жана Кыргызстандын экономикасынын жалпы абалы ашыкча жумушчу күчүн чет өлкөлөргө жөнөтүү зарылдыгын жаратууда. Эмгек миграциясынын көптөгөн оң жана терс кесепеттери бар. Массалык эмгек миграциясы улуттук эмгек рыногундагы чыңалууну азайтат. Эмгек мигранттарынын акча которуулары валютанын олуттуу булагы болуп саналат. Эмгек мигранттарынын кирешеси калктын жашоо деңгээлин жогорулатып, республиканын төлөм балансын жакшыртат. Ошол эле учурда калктын эң мыкты, атаандаштыкка жөндөмдүү, демилгелүү бөлүгү өлкөдөн чыгып кетип, ошону менен улуттук экономика алсырап, эмгекке жарамдуу калктын саны кыскарууда. Ошого карабастан, азыркы тышкы эмгек миграциясы жалпысынан Кыргызстанга пайдалуу, ал азырынча көптөгөн курч социалдык-экономикалык көйгөйлөрдүн бирден бир мүмкүн болгон чечими бойдон калууда.

Кыргыз Республикасынын калкынын саны табигый түзүлүшүнүн, башкача айтканда төрөлгөндөрдүн саны өлгөндөрдүн санынан ашып кетишинин эсебинен гана өсүүдө. Тескерисинче, Кыргызстандагы миграциянын балансы (сальдосу) дайыма терс болуп келген (туруктуу жашоого келгенден көп адамдар республикадан кетип жатышкан), 1960-жылдары республикага ири өнөр жай жана инфраструктуралык объекттерди курууда иштөө үчүн адистердин агымы жиберилген учурларды эске албаганда. Калктын тез өсүшү жашоо мейкиндигинин жетишсиздигине олуттуу коркунуч келтирет. Өзгөчө географиялык шарттарга байланыштуу республикада ыңгайлуу жашоо жана экономикалык иш жүргүзүү үчүн жарактуу аймактын аянты өтө чектелгендигин эске алуу менен калктын жыштыгын андан ары көбөйтүү айлана-чөйрөгө кошумча оорчулук келтирет [*Демографические вызовы в развитии Кыргызской Республики. Аналитическая записка,* https://kyrgyzstan.unfpa.org/].

Жакырчылыктын деңгээли соңку жылдары азайды. Бирок 2020-жылдагы экономикалык кризис калктын жакырчылыгынын көрсөткүчүнүн 25,3%га чейин өсүшүнө алып келди. 2020-жылы балдардын жакырчылыгы 31,8%ды түздү. Кыйла аялуу облустар болуп Баткен, Жалал-Абад жана Нарын облустары эсептелет. Жакырчылыктын шарттарында жашаган калктын санынын көбөйүүсү олуттуу тынчсызданууну жаратууда, бул Туруктуу өнүгүүнүн максаттарына жетишүүнүн алкагында олуттуу чакырык болуп эсептелет. Кырдаалдын андан аркы начарлоосу учурдагы кризистин тереңдигине жана узактыгына жараша болот, себеби жакырчылыктын чегинде турган калктын саны абдан жогору. Калктын эмгек миграциясы тууралуу маселе ачык бойдон калууда. Азыркы мезгилде эмгек миграциясы боюнча так статистика жок, бирок ар кандай баалоолор боюнча бул көрсөткүч 500-750 миң адамга чейин жетет. Мигранттардын болжол менен 80%ы орто жалпы билимге ээ, бул алардын квалификациясы төмөн позицияларда иштөөсүн шарттайт. Мекендештерибиз барган негизги өлкөлөр болуп Россия Федерациясы жана Казакстан Республикасы эсептелет. Ошол эле учурда соңку жылдары Түркияга жана Корея Республикасына кызыкчылык өсүп жатканы байкалууда. Жакынкы 5 жылда эмгекке

жарамдуу курактагы адамдардын саны 250 миң адамга көбөйөт, бул жаңы жумуш орундарынын санынан дээрлик 2 эсеге көбүрөөк. Миграция системалуу көрүнүш катары Кыргыз Республикасынын экономикасында орун алат. Экономиканын акча которуулардан көз карандылыгын эске алганда эмгек мигранттарынын кесиптик квалификациясын жогорулатуу, эмгек миграциясынын багыттарын диверсификациялоо жана тез социалдык интеграциялоо мүмкүнчүлүгү орто мөөнөттүү келечекте чечүүчү мааниге ээ [https://cbd.minjust.gov.kg/430700/edition/13462/kg].

2015-жылдан бери ЕАЭБге мүчө болуу Кыргызстанга товарлардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн, капиталдын жана жумушчу күчтүн мүчө өлкөлөр арасында эркин кыймылы сыяктуу олуттуу экономикалык пайдаларды алып келди. Кирүүдөгү негизги убада Орусияда иштеп жүргөн кыргызстандык мигранттардын шарттарын жакшыртуу болду. Анткен менен Орусиядагы азыркы антимиграция маанайы, анын ичинде айрым тармактарда мигранттардын иштөөсүнө тыюу салуу бул убадаларга коркунуч туудурат жана биримдиктин Кыргызстан үчүн реалдуу пайдасы тууралуу суроолорду жаратууда.

Россияда мигранттарга каршы мыйзамдарды кабыл алуу жана демилгелөө уланууда. Расмий түрдө алар ЕАЭБге кирбеген өлкөлөрдүн жарандарына кайрылышат. Бирок кыргызстандыктар да чектөөлөргө жана акыркы жылдары күчөгөн мигранттарга каршы маанайга туш болууда. Жакында Мамлекеттик Дума полиция кызматкерлерине мигрантты депортациялоо боюнча чечим кабыл алууга уруксат берген норманы кабыл алган. Буга чейин мындай чечимди сот жана Чек ара кызматы гана чыгара алчу. Чет өлкөлүктөргө байланыштуу бул мыйзамдар жана башка бир катар демилгелер укук коргоочулар тарабынан мигранттардын укугун чектөө катары аталса да, кыргыз өкмөтү бул нормалар кыргызстандыктарга таасир этпей турганын айтып келет.

Бул көйгөйлүү маселени чечүү масатында Кыргызстандын жетекчилиги Жогорку Евразиялык экономикалык кеңештин жыйындарында ЕАЭБтин шарттары сакталбай жатканын бир нече жолу айтып, башка өлкөлөрдү бар болгон тоскоолдуктарды алып салууга чакырган.

Жогоруда көрсөтүлгөн фактыларга таянсак, келечекте Кыргыз Республикасынан эмгек миграциясынын агымынын өнүгүшү көбүнчө Россия Федерациясынын жана Казакстандын демографиялык жана экономикалык өнүгүү тенденцияларынан көз каранды. Учурда ЕАЭБ өлкөлөрүнүн арасында координацияланган миграциялык саясатты иштеп чыгуу зарылчылыгы келип чыгууда. Бул үчүн мамлекеттик жана мамлекеттер аралык органдар үчүн бирдиктүү программаларды иштеп чыгып, ишке ашыруу жана миграция жаатында эл аралык кызматташтыкты өнүктүрүү зарыл. Миграцияны жөнгө салуу чөйрөсүндө мамлекеттер аралык ченемдик укуктук базаны өнүктүрүү активдештирүү керек. ЕАЭБ өлкөлөрүнүн аймагында жумушчу күчүнүн эркин жүрүүсүн камсыздоо маселелерине жана мыйзамсыз эмгек миграциясын кыскартуу көйгөйлөрүнө өзгөчө көңүл буруу керек.

Жыйынтыктап айтканда, ЕАЭБ жөнүндө Келишимдин нормаларына жогорудагы анализди жыйынтыктап жатып, ЕАЭБ мыкты мыйзамдык базага ээ, ал ийгиликтүү өнүгүп кетсе, интеграциянын эффективдүү инструментине айланышы мүмкүн деген тыянак чыгарууга болот. Ошону менен бирге биринчи кезекте ири демографиялык потенциалы жана эмгек ресурстары бар мамлекеттердин экономикасын модернизациялоого негизделген, адам капиталынын сапаттык өсүшүнө багытталган экономикалык интеграциянын жаңы модели керек экендигин актуалдуу бойдон калууда.

Колдонулган адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын Укуктук маалыматтардын борборлоштурулган банкы - URL: https://cbd.minjust.gov.kg/430700/edition/13462/kg
2. https://kloop.kg/blog/2023/12/04/kr-ostaetsya-stranoj-s-samoj-nizkoj-zarabotnoj-platoj-v-eaes/
3. Абжамилова, А. Ш. Трудовая миграция как инструмент устойчивого социально-экономического развития Кыргызстана / А. Ш. Абжамилова, Е. М. Давлетшина // Вестник Ошского государственного университета. – 2024. – № 2. – С. 384-394. – DOI 10.52754/16948610_2024_2_38. – EDN LZYCHY.
4. Даниярова, Г. М. Кыргызстандагы аялдар миграциясы: себептери, көйгөйлөрү жана аларды чечүү боюнча сунуштар / Г. М. Даниярова // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 1, No. 3. – P. 203-210. – DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_203. – EDN XUUHVO.
5. Демографические вызовы в развитии Кыргызской Республики. Аналитическая записка, - URL: https://kyrgyzstan.unfpa.org/
6. Демографический ежегодник Кыргызской Республики, 2023 - Архив публикаций - Статистика Кыргызстана (stat.gov.kg) .
7. Макыев, С. Т. Кыргызстандагы жаштар арасындагы миграция маселелери / С. Т. Макыев, Н. А. Табалдиева // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика. – 2024. – No. 1(4). – P. 89-99. – DOI 10.52754/16948734_2024_1(4)_13. – EDN DTRNEB.
8. ОБСЕ-МОМ-МОТ. Руководство по разработке эффективной политики в области трудовой миграции в странах происхождения и назначения. Вена, 2006.
9. Последствия вступления Кыргызстана в Таможенный Союз и ЕЭП для рынка труда и человеческого капитала страны – Санкт-Петербург, 2013.123 с.
10. Рязанцев С.В. Вклад трудовой миграции в экономику России: методы оценки и результаты // Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета. 2016. № 2 (22). С. 16–28.
11. Эргешбаев У. Ж. Проблемы внешней трудовой миграциия населения Кыргызстана // Народонаселение. 2016. – № 1-1(71-1). – С. 34-41.
12. Эргешбаев У.Ж., Кочербаева А.А.. Внешняя трудовая миграция населения Кыргызстана в условиях евразийской интеграции //Проект Социально-политическое измерение реализации процессов евразийской интеграции / Под общей редакцией С.В. Рязанцева, Г.И. Осадчей. Выпуск №4; Центр исследования процессов евразийской интеграции ИСПИ РАН - М.: Изд-во Экон-Информ, 2019. С. 24-28. Источник: - URL: https://www.fnisc.ru/publ.html?id=7244&type=publ

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№2(5)/2024, 51-58

УДК: 519.82
DOI: 10.52754/16948734_2024_2(5)_6

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИМПЛЕКС МЕТОДА ДЛЯ ПЛАНИРОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВА

ӨНДҮРҮШТҮ ПЛАНДОО ҮЧҮН СИМПЛЕКС ЫКМАСЫН КОЛДОНУУ

USING SIMPLEX METHOD FOR PRODUCTION PLANNING

Эрмекбаева Айжана Турдубековна
Эрмекбаева Айжана Турдубековна
Ermekbaeva Ayzhana Turdubekovna

к.ф.-м.н., доцент , Ошский государственный университет
ф.-м.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Osh State University
aijana.ermekbaeva@mail.ru

Дуйшеналиева Урумкан Эрмековна
Дүйшеналиева Урумкан Эрмековна
Duishenaliva Urumkan Ermekovna

к.ф.-м.н., старший преподаватель, Таласский государственный университет
ф.-м.и.к., улук окутуучу , Талас мамлекеттик университети
Candidate of Physical and Mathematical Sciences, senior lecturer, Talas State University
aasankub@gmail.com

Мамажанов Мухаммедалы Орозбаевич
Мамажанов Мухаммедалы Орозбаевич
Mamazhanov Muhammedaly Orozbaevich

студент, Ошский государственный университет
студент, Ош мамлекеттик университети
student, Osh State University
muhammedalymamazhanov@gmail.com

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИМПЛЕКС МЕТОДА ДЛЯ ПЛАНИРОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация

Методы линейного программирования широко используются для оптимизации многих процессов деятельности. В качестве критериев эффективности выступают такие параметры как: оптимальное распределение ресурсов предприятия, минимизация расходов на производство того или иного вида продукции, максимизация доходов производства и т.д. На сегодняшний день актуальным является применение методов линейного программирования в экономической сфере деятельности, так как использование математических моделей в задачах линейного программирования представляет собой важное направление по совершенствованию планирования и анализа деятельности любого предприятия. В экономике задачи линейного программирования играют значительную роль, поскольку позволяют эффективно решать разнообразные задачи оптимизации в условиях ограниченных ресурсов. Статья посвящена вопросу использования симплекс метода для планирования производства. Объект исследования – процесс нахождения оптимального решения задачи линейного программирования. Вычисления выполняются с помощью надстройки MS Excel «Поиск решения». Результаты исследования планируется обобщить при выполнении индивидуальных и курсовых работ, написании квалификационных бакалаврских и магистерских работ.

Ключевые слова: симплекс метод, оптимальное решение, целевая функция, планирование, прогнозирование, производство

ӨНДҮРҮШТҮ ПЛАНДОО ҮЧҮН СИМПЛЕКС ЫКМАСЫН КОЛДОНУУ

Аннотация

Сызыктуу программалоо ыкмалары көптөгөн бизнес процесстерин оптималдаштыруу үчүн кеңири колдонулат. Натыйжалуулуктун критерийлерине төмөнкүдөй параметрлер кирет: ишкананын ресурстарын оптималдуу бөлүштүрүү, продукциянын түрүн өндүрүүгө чыгымдарды азайтуу, өндүрүштүк кирешени максималдаштыруу ж.б. Бүгүнкү күндө экономикалык чөйрөдө сызыктуу программалоо ыкмаларын колдонуу актуалдуу болуп саналат, анткени сызыктуу программалоо маселелеринде математикалык моделдерди колдонуу ар бир ишкананын ишин пландаштырууну жана талдоону өркүндөтүүнүн маанилүү багыты болуп саналат. Экономикада сызыктуу программалоо маселелери чоң роль ойнойт, анткени алар чектелген ресурстардын шарттарында ар кандай оптималдаштыруу маселелерин эффективдүү чечүүгө мүмкүндүк берет. Макала өндүрүштү пландаштырууда симплекс ыкмасын колдонуу маселесине арналган. Изилдөө объектиси болуп сызыктуу программалоо маселесинин оптималдуу чечимин табуу процесси саналат. Эсептөөлөр MS Excel "Чечим издөө" кошумчасы аркылуу жүргүзүлөт. Изилдөөнүн натыйжаларын жеке жана курстук иштерди аткарууда, квалификациялуу бакалавр жана магистрдик диссертацияларды жазууда жалпылоо пландаштырылууда.

Ачкыч сөздөр: симплекс ыкмасы, оптималдуу чечим, максатуу функциясы, пландаштыруу, болжолдоо, өндүрүш

USING SIMPLEX METHOD FOR PRODUCTION PLANNING

Abstract

Linear programming methods are widely used to optimize many business processes. The efficiency criteria include such parameters as: optimal distribution of enterprise resources, minimizing costs for the production of a particular type of product, maximizing production income, etc. Today using the linear programming methods in the economic sphere is relevant, since the use of mathematical models in linear programming problems is an important direction for improving the planning and analysis of the activities of any enterprise. In economics, linear programming problems play a significant role because they allow one to effectively solve various optimization problems under conditions of limited resources. The article is devoted to the use of the simplex method for production planning. The object of study is the process of finding the optimal solution to a linear programming problem. Calculations are performed using the MS Excel “Solution Search” add-in. The results of the study are planned to be generalized when performing individual and coursework, writing qualifying bachelor's and master's theses.

Keywords: simplex method, optimal solution, objective function, planning, forecasting, production

Введение

Сложные экономические задачи, связанные с планированием производства, требуют поиска условной величины экстремума (минимума или максимума), когда неизвестные переменные связаны друг с другом определенными отношениями и ограничениями. Для решения таких задач используется симплекс-метод. Симплексный метод применяется для решения экономических задач, связанных с планированием и управлением производством на уровне отдельного предприятия.

Планирование производственных процессов в организации включает в себя несколько этапов и процессов, факторами из которых являются технико-экономическое и оперативное планирование. Технико-экономическое планирование разрабатывается на длительный период, как правило, на год или более, и предполагает создание всестороннего плана, учитывающего все технико-экономические расчеты, необходимые для эффективной работы предприятия. Оно противоречит стратегическим вопросам, таким как инвестиции, амортизация оборудования, закупка сырья и другие ресурсы. В свою очередь, оперативное планирование осуществляется на более короткие периоды времени (месяц, неделя, сутки или смена) и направлено на детальную координацию и контроль текущего хода производственного процесса. В нем предусмотрено установление конкретных задач для различных должностей, выполнения задач по сменам и контроля за выполнением работ в

Таким образом, использование симплекс-метода в планировании позволяет оптимизировать как долгосрочные, так и кратковременные производственные процессы, что, в конечном счете, способствует повышению конкурентоспособности.

Точность симплекс метода при использовании рациональных чисел при планировании производства

Использование симплекс-метода в производственном планировании позволяет определить наилучшие условия для осуществления различных этапов производственного процесса. В данных условиях производства часто возникают ситуации, когда невозможно учитывать или контролировать все факторы. Для решения таких задач применяется метод симплекс-планирования, позволяющий не только организовывать производство для выпуска готовой продукции, но и получать данные об изменениях оптимальных сочетаний факторов, вызванных колебаниями неконтролируемых параметров. Этот метод относится к экспериментальным нерадиентным способам поиска оптимальных решений и используется в промышленных условиях для достижения. Этот метод является одним из способов экспериментального поиска оптимальных решений в промышленных условиях и относится к нерадиентным методам поиска оптимума. [2].

Метод симплекс-планирования формулирует четкие правила для принятия решений, определяет структуру, в которой планирование процесса и управление экспериментами осуществляются с использованием обратной связи, основанной на реальных данных. Применение этого метода позволяет корректировать выборочные действия, корректируя их на каждом этапе, чтобы с наибольшей вероятностью подойти к окончательному решению. Успех перемещения симплекса в область наиболее выгодных решений позволяет добиться максимальной эффективности в производственном процессе, что особенно важно в условиях масштабного промышленного производства. Благодаря такой адаптивности метод широко

используется для определения оптимальных условий выполнения различных производственных процессов.

Практика показала, что в большинстве случаев симплексный метод приводит к результативности и надежности. Однако его слабые стороны также стали привлекать внимание. В 1972 году исследователи Кли и Минти продемонстрировали пример задачи, для решения которой симплекс-метод был вынужден пройти через все возможные вершины симплекса, исключая экспоненциальную случайность сдвига в исходном состоянии. Этот пример привел к дальнейшему анализу эффективности метода, в результате которого было выявлено несколько дополнительных ситуаций, где различные варианты симплекс-метода приводили к низкой производительности. Эти примеры усиливают применение симплекс-метода в правильных условиях и с учетом ограничений.

С учетом определенных особенностей было разработано множество альтернативных методов оценки эффективности простого метода при его практическом использовании. Эти критерии оценки достоверно подходят для конкретных производственных задач и позволяют учитывать возможные риски, связанные с применением симплекс-метода в условиях сложных и многопараметрических производственных систем.

Эффективность симплекс-метода определяется двумя факторами:

- - количество шагов, необходимых для достижения решения;
- - затраты времени на вычисления.

Постановка задачи планирования производства в общем случае

Пусть некоторое предприятие осуществляет производство n видов продукции, при этом затрачивается m видов ресурсов.

Известны следующие параметры:

a_{ij} – количество i-го ресурса, которое необходимо для производства единицы j-й продукции; $a_{ij} > 0\,(i = 1,...,m;\ j = 1,...,n)$;

b_i - запас i-го ресурса на предприятии, $b_i > 0$; c_j-цена единицы j-й продукции, $c_i > 0$.

Предполагается, что затраты ресурсов будут расти пропорционально росту объема производства.

Пусть $x_j > 0$ – является планируемым объемом производства j-ой продукции.

Тогда набор производимой продукции $x = (x_1, x_2, ..., x_n)$ является допустимым, если при таком наборе суммарные затраты каждого вида n–го ресурса не превосходят его запаса (1):

$$\sum_{j=1}^{n} a_{ij} \cdot x_j \le b_i;\ i = 1,...,m. \tag{1}$$

Так же имеется следующее ограничение:

$$x_j \ge 0;\ j = 1,...,n. \tag{2}$$

Стоимость набора продукции выражается величиной (3):

$$\sum_{j=1}^{n} c_{ij} \cdot x_j. \tag{3}$$

Тогда постановка задачи планирования производства осуществляется следующим образом: среди всех векторов x_j, которые удовлетворяют ограничениям (1), (2) найти такой, при котором величина (3) будет принимать наибольшее значение.

Для того чтобы решить задачу ЛП в табличном процессоре Microsoft Excel, необходимо выполнить следующие действия:

1. Ввести условие задачи:

а) создать экранную форму для ввода условия задачи:

- - переменных;
- - целевой функции (ЦФ);
- - ограничений;
- - граничных условий;

б) ввести исходные данные в экранную форму:

- - коэффициенты ЦФ;
- - коэффициенты при переменных в ограничениях;
- - правые части ограничений;

в) ввести зависимости из математической модели в экранную форму:

- - формулу для расчета ЦФ;
- - формулы для расчета значений левых частей ограничений;

г) задать ЦФ (в окне "Поиск решения"):

- - целевую ячейку;
- - направление оптимизации ЦФ;

д) ввести ограничения и граничные условия (в окне "Поиск решения"):

- - ячейки со значениями переменных;
- - граничные условия для допустимых значений переменных;
- - соотношения между правыми и левыми частями ограничений.

2. Решить задачу:

а) установить параметры решения задачи (в окне "Поиск решения");

б) запустить задачу на решение (в окне "Поиск решения");

в) выбрать формат вывода решения (в окне "Результаты поиска решения").

Рассмотрим использование MS Excel для решения задачи по планированию выпуска продукции на швейном предприятии, взяв в качестве примера задачу о костюмах. Планируется выпуск двух видов костюмов — мужских и женских. Для пошива женского костюма требуется 1 м шерсти, 2 м лавсана и 1 человеко-день трудозатрат; для мужского — 3,5 м шерсти, 0,5 м лавсана и также 1 человеко-день. Запас ресурсов составляет 350 м шерсти, 240 м лавсана и 150 человеко-дней. Необходимо определить оптимальное количество костюмов каждого типа для максимизации прибыли, учитывая, что прибыль с женского костюма составляет 10 единиц, а с мужского — 20 единиц, и при этом требуется сшить минимум 60 мужских костюмов. Экономико-математическая модель задачи представлена следующим образом:

Пусть x_1 - число женских костюмов; x_2 - число мужских костюмов, $f(x) = 10x_1 + 20x_2 \to \max$.

Ограничения задачи имеют вид:

$x_1 + x_2 \le 150;$ - ограничение по труду;

$2x_1 + 0,5x_2 \le 240;$ - ограничение по лавсану;

$x_1 + 3,5x_2 \le 350;$ - ограничение по шерсти;

$x_2 \ge 60;$ - ограничение по мужским костюмам;

$x_1 \ge 0;$ - ограничение по женским костюмам.

Решение.

1. Указать адреса ячеек, в которые будет помещен результат решения (изменяемые ячейки).

Обозначьте через x_1, x_2 количество костюмов каждого типа.

В нашей задаче оптимальные значения вектора $X = (x_1, x_2)$ будут помещены в ячейках A2:B2, оптимальное значение целевой функции - в ячейке C3.

2. Ввести исходные данные.

Введите исходные данные задачи в соответствующие ячейки, как показано на рис. 1.

Рисунок 1. *Введены исходные данные в соответствующие ячейки.*

	A	B	C	D
1	x1	x2		
2				
3	10	20		
4	1	3,5		350
5	2	0,5		240
6	1	1		150
7		1		60
8				

3. Ввести зависимость для целевой функции.

Рисунок 2. *Ввод данных для функции СУММПРОИЗВ.*

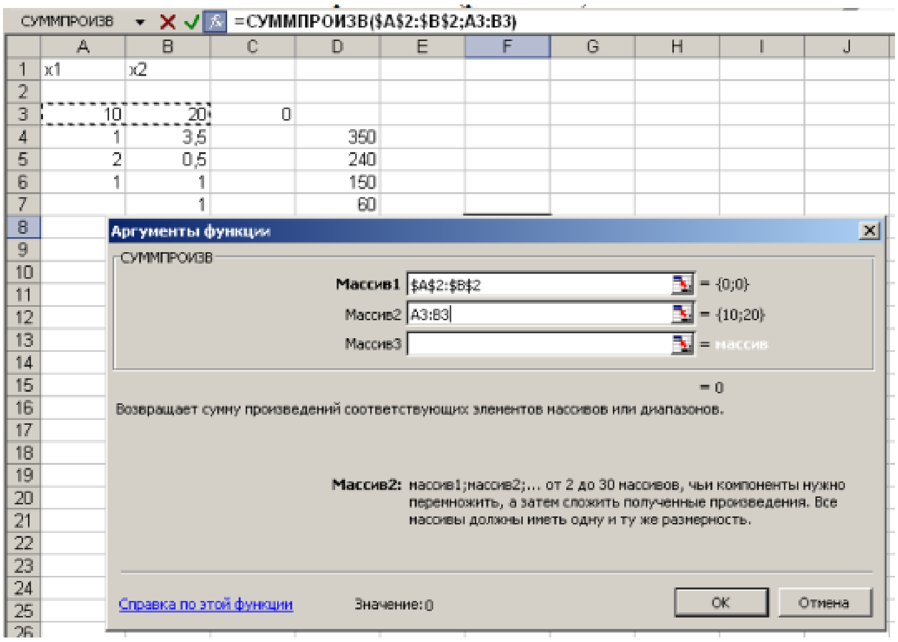

4. Ввести зависимости для ограничений (рис. 3).

Рисунок 3. *Введены зависимости для всех ограничений*

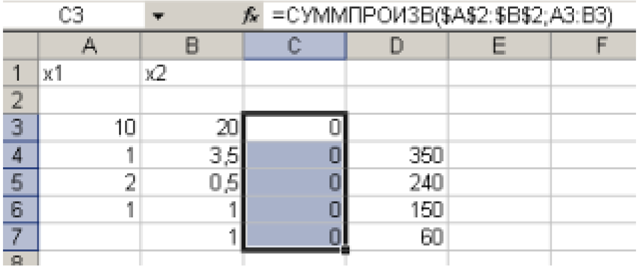

C3 =СУММПРОИЗВ($A$2:$B$2;A3:B3)

	A	B	C	D	E	F
1	x1	x2				
2						
3	10	20	0			
4	1	3,5	0	350		
5	2	0,5	0	240		
6	1	1	0	150		
7		1	0	60		

5. Запустить команду Поиск решения.

6. Назначить ячейку для целевой функции (установить целевую ячейку), указать адреса изменяемых ячеек.

7. Ввести ограничения.

Рисунок 4. *Введены все условия задачи*

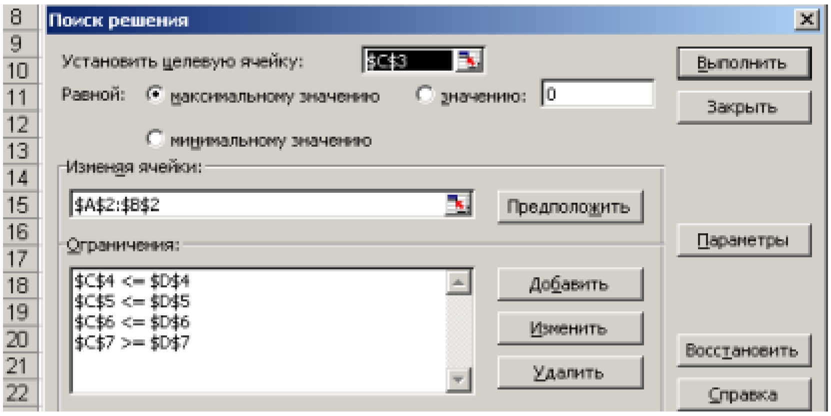

8. Ввести параметры для решения задачи линейного программирования. Через некоторое время отобразится диалоговое окно «Результаты поиска решения», а также исходная таблица с заполненными ячейками A3:B3 для значений x_i и ячейка C3 с максимальным значением целевой функции (рис.5).

Рисунок 5. *Решение получено*

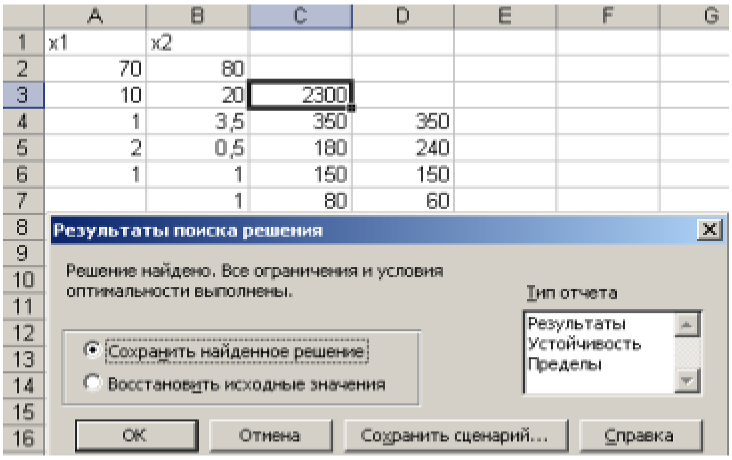

В результате решения задачи определено, что для максимальной прибыли в 2300 у.е. необходимо изготовить 70 женских и 80 мужских костюмов.

Выводы. Планирование производства в современной экономике представляет собой науку о рациональном ведении хозяйственной деятельности, где необходимо ответить на ключевые вопросы: что производить, где производить и как соотнести текущие и будущие издержки. Для решения этих задач требуются точные экономические расчёты, которые эффективно реализуются с помощью экономико-математических моделей. Эти модели описывают производственные процессы и процессы реализации продукции и услуг на различных уровнях.

Для контроля качества продукции, оценки рентабельности, эффективного распределения материалов и ресурсов, а также управления складскими запасами применяются разнообразные модели и методы планирования производства. Особое место занимает симплексное планирование, которое позволяет найти оптимальное решение для производственных задач. Этот метод помогает более точно прогнозировать развитие производственных процессов и оптимизировать использование производственных мощностей.

Список литературы

1. Васильева, О.А. (2014). Методы оптимизации. Москва: Издательство МГСУ.
2. Пакулин, В.Н. (2016). Решение задач оптимизации управления с помощью MS Excel. Москва: Издательство ИНТУИТ.
3. Ысакова, М.Ш. Применение математического моделирования для анализа хозяйственной деятельности малого предприятия ОСОО «модный дворик» / М.Ш. Ысакова // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2023. – № 2(3). – С. 13-18. – DOI 10.52754/16948734_2023_2(3)_3. – EDN BDZMOD.
4. Малеко, Е.М. (2003). Математические методы и модели исследования операций. Магнитогорс: Издательство МаГУ.
5. Хемди, А.Т. (2007). Введение в исследование операций. Москва: Издательство «Вильямс».

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА
ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА
JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№2(5)/2024, 59-64

УДК: 338.109.11
DOI: 10.52754/16948734_2024_2(5)_7

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ ИСЛАМСКИХ ПРИНЦИПОВ ПО РАЦИОНАЛЬНОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В КЫРГЫЗСТАНЕ

КЫРГЫЗСТАНДА ЖЕР РЕСУРСТАРЫН САРАМЖАЛДУУ ПАЙДАЛАНУУ БОЮНЧА ИСЛАМ ПРИНЦИПТЕРИН ИШКЕ АШЫРУУНУН АЙРЫМ АСПЕКТИЛЕРИ

SOME ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF ISLAMIC PRINCIPLES FOR THE RATIONAL USE OF LAND RESOURCES IN KYRGYZSTAN

Убайдуллаев Мирланбек Байдусенович
Убайдуллаев Мирланбек Байдусенович
Ubaydullaev Mirlanbek Baidusenovich

д.э.н., профессор, Ошский Государственный Университет
э.и.д., профессор, Ош мамлекеттик университети
Doctor of Economics, Professor, Osh State University
u.mirlanbek@mail.ru

Мукамбекова Космира Асановна
Мукамбекова Космира Асановна
Mukambekova Kosmira Asanovna

магистрант, Ошский Государственный Университет
магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master’s student, Osh State University
mukambekovakosia@gmail.com

Таалайбек кызы Мээримай
Таалайбек кызы Мээримай
Taalaibek kyzy Meerimai

магистрант, Ошский Государственный Университет
магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master’s student, Osh State University
meerim2000@icloud.com

Асанов Байбол Акылбекович
Асанов Байбол Акылбекович
Asanov Baibol Akylbekovich
asanovbajbol@gmail.com

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ ИСЛАМСКИХ ПРИНЦИПОВ ПО РАЦИОНАЛЬНОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Аннотация

В данной статье расскрываются некоторые проблемы использования земельных ресурсов в Кыргызстане, решение которых предлагается через применение исламских принципов. Рациональное использование природных ресурсов в том числе и земель требуют применения различных методов и подходов, где особого внимания заслуживают механизмы исламского принципа, которые более эффективны для нашей специфики. Статья расскрывает подходы которые положительно должны повлиять на эффективность достижения конечных результатов при применении и соблюдении некоторых механизмов основанных на исламских принципах землепользования с учетом особенностей Кыргызской Республики. Дается подробная характеристика состояния использования земельных ресурсов и положительные результаты их использования на основе методов исламского принципа, с учетом поведения землепользователей с одной стороны и с другой, возможной поддержки от государственно- властных структур.

***Ключевые слова*:** земельные ресурсы, исламские принципы, рациональное использование, рациональное управление, пастбища, сельское хозяйство, орошение

КЫРГЫЗСТАНДА ЖЕР РЕСУРСТАРЫН САРАМЖАЛДУУ ПАЙДАЛАНУУ БОЮНЧА ИСЛАМ ПРИНЦИПТЕРИН ИШКЕ АШЫРУУНУН АЙРЫМ АСПЕКТИЛЕРИ

Аннотация

Бул макалада Кыргызстандын жер ресурстарын пайдалануунун кээ бир көйгөйлөрү ачылып, аларды чечүү ислам принциптерин колдонуу аркылуу сунушталат. Жаратылыш ресурстарын, анын ичинде жерди сарамжалдуу пайдалануу ар кандай ыкмаларды жана ыкмаларды колдонууну талап кылат, мында биздин өзгөчөлүктөрүбүз үчүн кыйла эффективдүү болгон ислам принцибинин механизмдери өзгөчө көңүл бурууга татыктуу. Макалада Кыргыз Республикасынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен жерди пайдалануунун исламдык принциптерине негизделген айрым механизмдерди колдонууда жана сактоодо акыркы натыйжаларга жетүүнүн натыйжалуулугуна оң таасир этүүчү ыкмалар аныкталган. Бир жагынан жерди пайдалануучулардын жүрүм-турумун эске алуу менен, экинчи жагынан, мүмкүн болгон колдоону эске алуу менен жер ресурстарын пайдалануунун абалына кеңири мүнөздөмө берүү жана аларды ислам принцибинин методдоруна негизделген оң натыйжалар берилген. мамлекеттик органдар.

Ачкыч сөздөр: жер ресурстары, ислам принциптери, сарамжалдуу пайдалануу, сарамжалдуу башкаруу, жайыттар, айыл чарбасы, ирригация

SOME ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF ISLAMIC PRINCIPLES FOR THE RATIONAL USE OF LAND RESOURCES IN KYRGYZSTAN

Abstract

This article reveals some problems of land use in Kyrgyzstan, the solution of which is proposed through the application of Islamic principles. The rational use of natural resources, including land, requires the use of various methods and approaches, where special attention should be paid to the mechanisms of the Islamic principle, which are more effective for our specifics. The article reveals approaches that should positively affect the effectiveness of achieving final results when applying and observing certain mechanisms based on Islamic principles of land use, taking into account the peculiarities of the Kyrgyz Republic. A detailed description of the state of use of land resources and the positive results of their use based on the methods of the Islamic principle, taking into account the behavior of land users on the one hand and, on the other, possible support from state authorities, is given.

Keywords: land resources, Islamic principles, rational use, rational management, pastures, agriculture, irrigation

Кыргызская Республика, как и другие страны преимущественно с мусульманским населением непосредственно связан издревле с исламом как исторически, так и культурно. Исламские принципы использования природных ресурсов имеют непосредственное влияние в отношении рационального использования земельных ресурсов. Ислам как религия непосредственно указывает на тот факт, что земельные ресурсы – это дар божий, к которому необходимо относиться с благодарностью и ответственностью, а также сохранять землю для будущих поколений, чтобы они также могли пользоваться ее благами.

Необходимо отметить, что при использовании земельных ресурсов каждый гражданин должен исходить из такого мнения как-то, что земля дается для практического использования, а не на владение ею в абсолютном смысле [1; 6; 7]. Иными словами, землю следует использовать с умом, избегая чрезмерной эксплуатации и загрязнения. Земля не должна использоваться для удовлетворения личных амбиций или для нанесения вреда окружающей среде.

В условиях Кыргызской республики применение исламских принципов рационального использования земельных ресурсов может исходить из контекста следующих принципов с учетом национальных и территориальных особенностей:

- сохранение пастбищ – большинство территорий Кыргызстана является горной, и соответственно население страны занято скотоводством, что требует соответствующих усилий по более рациональному использованию пастбищ, предотвращая их деградацию и перевыпас.

- сохранение лесных запасов - Исламские принципы могут способствовать сохранению лесов, предотвращая их вырубку и незаконную эксплуатацию. Леса являются важным природным ресурсом.

- использование земель через эффективное использование водных ресурсов - Ислам поощряет развитие сельского хозяйства. Однако, это должно происходить с учетом необходимости сохранения водных ресурсов и плодородия почвы, через использование различных доступных методов орошения.

- рациональное управление отходами - Исламские принципы могут способствовать развитию системы управления отходами, предотвращая загрязнение почвы и водоемов, путем систематической очистки и сохранения установленных норм и нормативов использования оросительных сетей на местах.

В современных условиях рыночных отношений и специфических особенностей нашей страны применение исламских принципов на практике для эффективного использования земельных ресурсов (отчасти используемые в некоторых регионах страны) принесет в последующем преимущества, которые могут отразиться в виде того, что данная идея может поспособствовать более справедливому распределению земельных ресурсов как на местах с одной стороны, и с другой, по всей республике.

Равноценное распределение земельных ресурсов может подтолкнуть к укреплению общественных ценностей по отношению к земельным ресурсам, а также усилить социальную сплочённость населения в использовании земельных ресурсов[2].

В свою очередь такое поведение может в дальнейшем рационализировать использование земли и сохранить для дальнейшего использования природных ресурсов способствующей в будущем экологической устойчивости как земель, так и природных ресурсов в целом по стране.

Стоит отметить, что не смотря на все преимущества, применения исламских принципов (или планируемых к применению в будущем) по рациональному использованию земельных ресурсов на современном этапе в Кыргызстане существуют ряд сложностей, вызванных с такими причинами как противоречия традиционных методов использования (перемешание способов обработки земли) с одной стороны, и с ценностями использования земель по исламским принципам с другой. Кроме этого толкования по принципам ислама методов использования земельных ресурсов могут породить различные необоснованные рассуждения среди современных фермеров и крестьян, что совершенно не допустимо в условиях рыночной системы хозяйствования, что вызвано в первую очередь отсутствием на местах четкой институциональной поддержки, которая при осуществлении данной программы может затруднить реализацию исламских принципов в области землепользования. Однозначно ясно, что Исламские принципы в будущем могут стать ценным инструментом для рационального использования земельных ресурсов в Кыргызстане. Однако, их эффективное применение требует учета современных реалий, а также развития соответствующих институциональных механизмов. В дальнейшем для реализации программ рационального использования земельных ресурсов через исламские принципы острым встает вопрос их дальнейшего интегрирования в государственную политику по эффективному использованию природных ресурсов на перспективу. Иными словами, интеграция исламских принципов в государственную политику в области землепользования – это комплексный процесс, требующий глубокого понимания как религиозных доктрин, так и современных государственных механизмов. Практическое внедрение исламских принципов в государственную политику в области землепользования могут быть реализованы путем постановки различных задач и механизмов, среди которых основным выступает такой процесс как разработка и внедрение необходимой нормативно – правовой базы отражающей исламские принципы справедливого распределения земли, а также ее рационального использования и охраны окружающей среды. Вновь созданные законы в обязательном порядке должны быть согласованы с действующим законодательством Кыргызстана, чтобы избежать противоречий и обеспечить их эффективное применение.

Постоянная практика осуществления реформ, в том числе и земельных доказала такой факт, что они не будут эффективно реализованы на практике без наличия соответствующих кадров[4].

Стоить отметить, что для разработки исламской законодательной базы для рационального использования земельных ресурсов необходимо привлечение зарубежных и отечественных исламских ученных и экспертов для консультаций с учетом иностранной практики и местной специфики, что должно непосредственно освещаться в средствах массовой информации и социальных сетях по стране. Кроме этого, одним из основных направлений по распространению этой политики послужит механизм внедрения их в дальнейший процесс обучения в среднеобразовательных учреждениях.

Одним из основных критериев реализации программы по рациональному использованию земельных ресурсов выступает политика поддержки со стороны государства, как непосредственного гаранта претворения их в жизнь на практике[3].

Иными словами, одним из основных механизмом эффективного внедрения исламских принципов рационального использования земельных ресурсов в Кыргызстане на практике выступает метод финансовых поддержек и контроля в осуществлении данных процессов, то

есть дополнительный поиск и привлечение необходимой финансовой поддержки через исламские организации, занимающимся вопросами охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов. Не секрет, что претворение в жизнь механизмов рационального использования исламских принципов процесс сложный и трудоемкий, соответственно требующий комплексного подхода всех участников, в том числе и иностранных для чего потребуется установление тесного сотрудничества с исламскими организациями для реализации совместных проектов в области землепользования. Следовательно, реализация данной программы на практике повлечет за собой различные последствия (как минимум толкования), для недопущения которого необходимо усилить контроль через создание соответствующих органов по контролю за соблюдением законодательства в области использования земельных ресурсов на основе программ исламских принципов. Данный процесс в обязательном порядке должен проводиться на основе прозрачности, доступности для всех участников процесса и заинтересованных лиц, а также органов государственной власти, практически претворяющих в жизнь программу.

Необходимо отметить, что процедура интегрирования исламских принципов по рациональному использования земельных ресурсов в государственную программу приведет к побуждению естественного вопроса у участников данного процесса, то есть какие же преимущества они получат? В данном случае будет более свободный доступ к получению необходимых земельных ресурсов для дальнейшего использования на основе гласности и справедливости, что в свою очередь даст толчок для сохранения земель при правильном использовании для будущего поколения от деградации и истощения земель. Будут созданы условия и необходимая атмосфера для доверительных отношений в обществе, а также учтены религиозные и иные ценности граждан и участников данного процесса при принятии необходимых решений со стороны государственно – властных структур.

Подводя итоги можно акцентировать такой факт, что присутствие на арене процесса внедрения исламских принципов рационального использования земельных ресурсов в Кыргызстане может быть затруднено в силу развитости демократических явлений в обществе, в связи с чем думается необходимым поиск путей по сбалансированию взглядов как по внедрению исламских принципов, так и по удовлетворению современных (инновационных) экономических потребностей, для чего к реализации данных программ потребуются опытные и грамотные специалисты в данной сфере.

В условиях трансформации экономических процессов, интеграция принципов рационального использования земельных ресурсов в государственную программу в области землепользования – это сложный и многогранный процесс[5]. Однако, при правильном подходе, в том числе и по внедрению исламских принципов оно может привести к созданию более справедливого, устойчивого и гармоничного общества, а также может более существенно способствовать решению актуальных проблем землепользования в Кыргызской Республике.

Необходимо отметить, как уже было выше сказано, применение исламских принципов в области землепользования для рационального их использования в будущем должно осуществляться с учетом современных реалий и специфики землепользователей нашей страны в целом. Для реализации выше указанных процессов стоит найти баланс между сложившимися традиционными ценностями и потребностями современного общества, которые как никогда различны с одной стороны и с другой, постоянно растут.

Список литературы

1. Алимова Г. Б. «проблемы развития предпринимательства в Кыргызстане». Общество и экономика № 11, 2017. С. 108–115
2. Жусупалиева, А. Т. Управления потребительского рынка в условиях рыночной экономики / А. Т. Жусупалиева // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – № 1-1. – С. 230-236. – EDN RYGHQQ.
3. Кенжеева М.А. «Теоретические особенности распределения собственности органов местного самоуправление» Известия ВУЗов Кыргызстана 2016. С; -87-89
4. Саматова Э.Э. «Современные кадры решают все». Economics № 11 (32). С. 36-39
5. Убайдуллаев М.Б. «Эффективное земледелие – как основа успешной экономической деятельности в использовании земельных ресурсов», Территория науки. 2017. №6. С. 76-81.
6. Экономические аспекты пробем использования водных ресурсов Кыргызстана в орошении земель и некоторые пути ее решения / А. М. Байдусенова, Ч. А. Кошиева, А. А. Муратов, Э. Ш. Мурзаханов // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2024. – № 1(4). – С. 58-63. – DOI 10.52754/16948734_2024_1(4)_9. – EDN BHDFAM.
7. Талайбек, У. Т. Жер ресурстарын башкаруунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу / У. Т. Талайбек, У. К. Ашим // Вестник Ошского государственного университета. – 2019. – No. 3. – P. 184-187. – EDN HNKWUT.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№2(5)/2024, 65-70

УДК: 338.109.11
DOI: 10.52754/16948734_2024_2(5)_8

ИСЛАМСКИЕ ПРИНЦИПЫ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЛИ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

ЖЕРДИН РАЦИОНАЛУУ ПАЙДАЛАНУУНУН ИСЛАМ ПРИНЦИПТЕРИ ОЛКОНУН ЭКОНОМИКАСЫНЫН АЙЫЛ ЧАРБА СЕКТОРУН ОНУКТУРУУУНУН ФАКТОРЛОРУНУН БИРИ

ISLAMIC PRINCIPLES OF RATIONAL USE OF LAND AS ONE OF THE FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE COUNTRY'S ECONOMY

Убайдуллаев Мирланбек Байдусенович
Убайдуллаев Мирланбек Байдусенович
Ubaydullaev Mirlanbek Baidusenovich

д.э.н., профессор, Ошский государственный университет
э.и.д., профессор, Ош мамлекеттик университети
Doctor of Economics, Professor, Osh State University
u.mirlanbek@mail.ru

Асанов Байбол Акылбекович
Асанов Байбол Акылбекович
Asanov Baibol Akylbekovich
asanovbajbol@gmail.com

Байдусенова Луиза Байдусеновна
Байдусенова Луиза Байдусеновна
Baidusenova Luiza Baidusenovna

магистрант, Ошский государственный университет
магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master’s student, Osh State University
Ibaydusenova@oshsu.kg

Курстанбек кызы Бурулкан
Курстанбек кызы Бурулкан
Kurstanbek kyzy Burulkan

магистрант, Ошский государственный университет
магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master’s student, Osh State University
burul.kurstanbekova@bk.ru

ИСЛАМСКИЕ ПРИНЦИПЫ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЛИ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

Аннотация

В статье рассмотрены возможные пути преодоления современных проблем использования земельных ресурсов путем их рационального использования через исламские принципы в условиях рыночной системы. Затрагиваются актуальные проблемы, связанные с отношением к земельным ресурсам исходя их таких понятий как правильный севооборот, внесение удобрений и осуществление орошения, что непосредственно повлияет не только на увеличение урожайности культур, но достижения конечного результата. Рассмотрены вопросы, связанные с бережным отношением к земле и сохранения их для дальнейшего поколения. В статье, внимание уделяется также такому вопросу как равномерное распределение земель между ее пользователями и их влияние в результате использования на ВВП страны, а также на общие результаты экономических показателей государства с одной стороны и в частности на результаты граждан, с другой стороны.

Ключевые слова: исламский принцип землепользования, бережное отношение к земле, рациональное использование, истощение земли, деградация земель расточительство, правильный посев, орошение

ЖЕРДИ РАЦИОНАЛУУ ПАЙДАЛАНУУНУН ИСЛАМ ПРИНЦИПТЕРИ ОЛКОНУН ЭКОНОМИКАСЫНЫН АЙЫЛ ЧАРБА СЕКТОРУН ОНУКТУРУУУНУН ФАКТОРЛОРУНУН БИРИ

Аннотация

Макалада рыноктук системада ислам принциптери аркылуу жер ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу аркылуу заманбап көйгөйлөрдөн чыгуунун мүмкүн болгон жолдору каралат. Жер ресурстарына мамиле кылуунун актуалдуу проблемалары туура которуштуруп айдоо, жер семирткичтер менен сугаруу сыяктуу концепциялардын негизинде козголот, бул айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүн жогорулатууга гана эмес, акыркы натыйжага жетишүүгө да түздөн-түз таасирин тийгизет. Жерге камкордук көрүү, аны келечек муундар үчүн сактоо маселелери каралат. Макалада ошондой эле жерди пайдалануучулардын ортосунда бирдей бөлүштүрүү жана аларды пайдалануунун натыйжасында өлкөнүн ИДПсына тийгизген таасири, ошондой эле бир жагынан мамлекеттин экономикалык көрсөткүчтөрүнүн жалпы натыйжалары сыяктуу маселелерге да көңүл бурулган, ошондой эле экинчи жагынан, атуулдардын натыйжаларынын көрсөткүчтөрү боюнча жыйынтык эске алынган.

Ачкыч сөздөр: Ислам негизинде жерди пайдалануунун принциби, жерди сарамжалдуу пайдалануу, рационалдуу пайдалануу, жердин “арыкташы”, жердин бузулушу, ысырапкорчулук, туура себүү, ирригация

ISLAMIC PRINCIPLES OF RATIONAL USE OF LAND AS ONE OF THE FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE COUNTRY'S ECONOMY

Abstract

The article discusses possible ways to overcome modern problems of land use through their rational use through Islamic principles in a market system. The current problems related to the attitude to land resources based on such concepts as proper crop rotation, fertilization and irrigation, which will directly affect not only the increase in crop yields, but also the achievement of the final result, are touched upon. The issues related to the careful attitude to the land and their preservation for future generations are considered. In the article, attention is also paid to such an issue as the uniform distribution of land between its users and their impact on the country's GDP as a result of use, as well as on the overall results of the state's economic indicators on the one hand and, in particular, on the results of citizens, on the other hand.

Keywords: Islamic principle of land use, careful attitude to land, rational use, land depletion, land degradation, waste, proper sowing, irrigation

В условиях рыночной системы хозяйствования и диктата жесточайших условий законов использования земельных ресурсов рациональное использование их (земли) на основе исламских принципов приобретают наиважнейшее значение. Иными словами, исламские принципы рационального использования земельных ресурсов приобретают особую актуальность в связи с проблемами глобального потепления, дефицита ресурсов и экологических кризисов. Важно отметить, что, хотя исламские принципы земледелия и предлагают ценные руководства, но их успешная реализация требует адаптации к конкретным местным условиям и использованию современных научных знаний [6; 7].

Многие современные ученые и активисты независимо от национальной и территориальной принадлежности ведут активную работу по разработке практических рекомендаций по применению этих принципов в контексте современных вызовов и исходя из возможностей землепользователей. Необходимо отметить, что Ислам уделяет большое внимание охране окружающей среды и рациональному использованию природных ресурсов, включая землю. Исламские принципы рационального использования земельных ресурсов представляют собой совокупность религиозных и этических норм, направленных на бережное отношение к земле и ее ресурсам. Исламские принципы использования земельных ресурсов по своей сути, призваны обеспечить устойчивое развитие общества и сохранение природы для будущих поколений.

На практике применение исламских принципов рационального использования земельных ресурсов исходят из следующего:

- Исламские принципы подчеркивают необходимость использования земельных ресурсов ответственно как основного дара Бога,
- Исламский принцип землепользования призывает к рациональному использованию земельных ресурсов, избегая их истощения и загрязнения.
- Землепользователи обязаны по мере возможности сохранять плодородие почвы, использовать правильные методы земледелия и избегать практики, которые могут привести в дальнейшем к ее деградации.
- Исламский принцип настрого запрещает расточительство, в том числе и в использовании земельных ресурсов независимо от расовой и национальной принадлежности.
- Исламские принципы ставят строгий запрет тому, чтобы земля принадлежала только определенному кругу населения, наоборот, необходимо сделать так, чтобы она была распределена равномерно.
- Совместное использование земельных ресурсов для достижения общественного блага непосредственно поощряются исламскими принципами землепользования.
- Исламские принципы в землепользовании н только ограничиваются рациональным использованием земельных ресурсов, но и подразумевают заботу о всей окружающей среде, включая воду, воздух и животных.

Рациональное использование земельных ресурсов в условиях рыночной системы хозяйствования подчеркивает важность эффективного использования природных ресурсов в том числе и земли, которая направлена на обеспечение долгосрочной устойчивости сельского хозяйства и экономического благополучия общества в целом [1].

Использование же земли на основе исламских принципов, и их рационализация указывает на то, что экономические результаты этого подхода могут быть достаточно существенными, то есть:

- рациональное использование земельных ресурсов на основе исламских принципов позволяют правильно осуществить севооборот, внесение удобрений и правильное орошение, что в свою очередь приводит увеличению урожайности, которая в свою очередь положительно влияет на удовлетворение потребностей населения и получения дохода.

- принцип рационального использования земельных ресурсов на основе исламских принципов строго запрещает истощение земли, что в свою очередь способствует долгосрочному сохранению ее плодородия для дальнейшего использования.

- особое внимание в исламских принципах землепользования уделяется использованию водных ресурсов, которые непосредственно влияют на плодородие и урожайность выращиваемых культур и соответственно на достижение экономического результата, что особенно важно в засушливых регионах.

- рациональное использование земли и ресурсов на основе исламских принципов позволяет снизить затраты на сельскохозяйственное производство и экономических издержек.

- методы, основанные на исламских принципах (что доказывает современная практика), часто более устойчивы к климатическим изменениям, таким как засухи или наводнения.

- эффективное применение исламских принципов в землепользовании способствуют обеспечению продовольственной безопасности и повышению доходов сельских жителей, которая в свою очередь гарантирует социальную стабильность общества и страны в целом.

- успешное ведение сельскохозяйственной деятельности в дальнейшем положительно повлияет на эффективное стимулирование развития сельскохозяйственных сообществ, созданию дополнительных рабочих мест, повышению урожайности культур, которая непосредственно повлияет и на экономический рост страны в целом.

Исходя из выше изложенного можно утверждать, что эффективность рационального использования земельных ресурсов на основе исламских принципов могут варьироваться в зависимости от конкретных условий и применяемых методов. Однако, в целом, рациональное использование земли на основе исламских принципов земледелия может привести к значительным экономическим выгодам как для отдельных фермеров, так и для общества в целом

Управление, в том числе и ресурсами различного характера имеет способность «генерирования» в зависимости от отрасли, где особого внимания заслуживает процедура управления земельными ресурсами и их рациональное использование[2].

Необходимо отметить, что рациональное использование земли в соответствии с применением исламских принципов в дальнейшем может привести к следующим положительным макроэкономическим достижениям как в регионах, так и по стране:

- постоянный рост сельскохозяйственного производства будет способствовать увеличению валового внутреннего продукта страны, повышению выпуска отечественной продукции и снижения импорта, созданию новых рабочих мест и социальному развитию.

- сокращению миграции (внутренней и внешней) за счет развития

сельского хозяйства и улучшения жизнедеятельности в сельских территориях страны, что в свою очередь будет способствовать равномерному развитию государства.

- использование исламских принципов в землепользовании не только положительно повлияет на сохранение окружающей среды, но и в определенной мере позволит улучшить привлекательность территорий страны для развития туризма, а также других отраслей экономики страны в целом.

Однако стоит отметить, что для достижения целей по рациональному использованию земельных ресурсов на основе исламских принципов необходимо учитывать такие факторы как доступность землепользователей к необходимым ресурсам непосредственно влияющим на землепользование, то есть возможность свободного (или по крайней мере необходимого) использования водных ресурсов, приобретения технологий для обработки земли, а также выбора новых видов семян для посева[5].

Немаловажным фактором при использовании природных ресурсов, в том числе и для реализации механизмов по рациональному использованию земельных ресурсов является степень знаний земледельцев, иными словами фермеры и крестьяне должны быть обучены современным методам сельского хозяйства[4]. Особенно учения различного характера в использовании земельных ресурсов и их эффективного применения должны быть совместимыми с исламскими принципами землепользования.

Особое внимание в рациональном использовании земельных ресурсов путем применения исламских принципов особое внимание отводится такому аспекту как инфраструктура, то есть для реализации намеченных планов необходима развитая инфраструктура, влияющая на обеспечение сбора сельскохозяйственных культур, отгрузку урожая, транспортировку сельскохозяйственных культур, что в свою очередь непосредственно влияет на снижение потери продукции.

Здесь необходимо отметить роль государства, которая не должна только ограничиваться созданием инфраструктурных условий, а обязана создавать постоянные благоприятные условия для развития сельскохозяйственного сектора путем привлечения дополнительных инвестиций, субсидирования, выделения беспроцентных кредитов и иных видов поддержки стимулирующих сельскохозяйственную деятельность как на местах, так и по стране в целом[3].

В заключении, однозначно можно утверждать, что рациональное использование земельных ресурсов в соответствии с исламскими принципами земледелия может принести значительные экономические и социальные выгоды. Однако, для достижения этих целей необходимо комплексный подход, включающий в себя государственную поддержку, через соответствующие методы и механизмы. Исламские принципы рационального использования земельных ресурсов представляют собой ценный вклад в развитие устойчивого сельского хозяйства и охраны окружающей среды. Они призывают к балансу между экономическими интересами и экологической ответственностью, а также способствуют укреплению социальных связей и справедливости в обществе.

Список литературы

1. Алимова Г. Б. «Проблемы развития предпринимательства в Кыргызстане». Общество и экономика № 11, 2017. С. 108–115
2. Жусупалиева, А. Т. Управления потребительского рынка в условиях рыночной экономики / А. Т. Жусупалиева // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – № 1-1. – С. 230-236. – EDN RYGHQQ.

3. Кулуева Ч. Р. «Задачи сельских трудовых ресурсов в вопросах эффективного использования земельных ресурсов в регионах Кыргызстана». Известия ВУЗов, №8, 2012. С.131 – 133
4. Саматова Э.Э. «Современные кадры решают все». Economics № 11 (32). С. 36-39
5. UN Comtrade - база данных Организации Объединенных Наций по торговле и развитию.
6. Экономические аспекты пробем использования водных ресурсов Кыргызстана в орошении земель и некоторые пути ее решения / А. М. Байдусенова, Ч. А. Кошиева, А. А. Муратов, Э. Ш. Мурзаханов // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2024. – № 1(4). – С. 58-63. – DOI 10.52754/16948734_2024_1(4)_9. – EDN BHDFAM.
7. Талайбек, У. Т. Жер ресурстарын башкаруунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу / У. Т. Талайбек, У. К. Ашим // Вестник Ошского государственного университета. – 2019. – No. 3. – P. 184-187. – EDN HNKWUT.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА
ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА
JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№2(5)/2024, 71-80

УДК 338.24
DOI: 10.52754/16948734_2024_2(5)_9

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ КИЧИ ЖАНА ОРТО ИШКЕРДИКТИН ӨНҮГҮҮСҮНҮН ЭКОНОМЕТРИКАЛЫК АНАЛИЗИ ЖАНА МОДЕЛДЕШТИРҮҮ

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И МОДЕЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

ECONOMETRIC ANALYSIS AND MODELING OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Ташбаев Азизбек Мазанович
Ташбаев Азизбек Мазанович
Tashbaev Azizbek Mazanovich

э. и. д., профессор, М.Адышева атындагы Ош технологиялык университети
д. э. н., профессор, ОшТУ им. М. Адышева
Doctor of Economics, Osh Technological University named after M. Adysheva
atashbaev@mail.ru

Ысакова Малахаткан Шариповна
Ысакова Малахаткан Шариповна
Isakova Malakhatkan Sharipovna

улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети
старший преподаватель, Ошский государственный университет
Senior Lecturer, Osh State University
malahatysakova@gmail.com

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ КИЧИ ЖАНА ОРТО ИШКЕРДИКТИН ӨНҮГҮҮСҮНҮН ЭКОНОМЕТРИКАЛЫК АНАЛИЗИ ЖАНА МОДЕЛДЕШТИРҮҮ

Аннотация
Макалада факторлорду удаалаш алып салуу ыкмасын колдонуу менен Кыргызстандын чакан жана орто ишканалары өндүргөн дүң кошумча нарктын көлөмүнүн эконометрикалык модели түзүлгөн. Корреляциялык жана регрессиялык талдоо жүргүзүлүп, натыйжалоочу фактордун өсүшүнө эң чоң таасирин тийгизген маанилүү факторлор аныкталды. Модель статистикалык маанилүү жана учурдагы талдоодо жана жакынкы келечекке болжолдоодо чакан жана орто бизнестин өнүгүү абалын аныктоого мүмкүндүк берет.

Ачкыч сөздөр: чакан жана орто бизнес, дүң кошумча нарк, факторлор, корреляциялык жана регрессиялык анализ, эконометрикалык модель, сызыктуу көп факторлуу регрессия

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И МОДЕЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация
В статье методом последовательного исключения факторов построена эконометрическая модель по объёму валовой добавленной стоимости, произведенной предприятиями малого и среднего предпринимательства (МСП) в Кыргызстане. Проведен корреляционно-регрессионный анализ, выявлены наиболее значимые факторы, оказывавшие наибольшее влияние на рост результативного признака. Модель является статистически значимой и может определить состояние развития МСП при текущем анализе и в прогнозировании на ближайшую перспективу в будущем.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, валовая добавленная стоимость, факторы, корреляционно-регрессионный анализ, эконометрическая модель, линейная множественная регрессия

ECONOMETRIC ANALYSIS AND MODELING OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Abstract
In the article, an econometric model for the volume of gross added value produced by small and medium-sized enterprises (SMEs) in Kyrgyzstan was constructed using the method of successive elimination of factors. A correlation and regression analysis was conducted, the most significant factors that had the greatest impact on the growth of the effective indicator were identified. The model is statistically significant and can determine the state of SME development in the current analysis and in forecasting for the near future.

Keywords: small and medium-sized businesses, gross value added, factors, correlation and regression analysis, econometric model, linear multiple regression

2023-жылы үчүн жылдык маалыматтарды камтыган 2018-2022-жылдарга жарыяланган статистикалык жыйнакка ылайык [1], 2022-жылдын акырына карата чакан жана орто ишканалар (ЧОИ), жеке ишкерлер (ЖИ) жана дыйкан чарбалары (ДЧ) тарабынан өндүрүлгөн *дүң кошумча нарктын* (ДКН) көлөмү 420,4 млрд. сомду же ички дүң продукциянын (ИДП) 43,3%ын түздү. 2018-2022-жылдары анын *орточо үлүшү* ИДПга карата 41,6% туура келет. Башка сөз менен айтканда азыркы мезгилде чакан жана орто бизнес Кыргыз Республикасынын (КР) экономикасынын эң маанилүү сектору болуп саналат. Республиканын социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн деңгээли эл чарбасынын бул секторунун иштешине көп жагынан байланыштуу. КРда чакан жана орто ишканалардын жана жеке ишкерлердин ишмердүүлүгүнүн негизги көрсөткүчтөрү 1-таблицада келтирилген.

Экономикалык көрсөткүчтөрдү комплекстүү түрдө талдоого жана болжолдоого мүмкүндүк берүүчү инструменттердин бири – эконометрикалык методдор. Эконометрикалык анализ экономикалык-математикалык методдорунун багыттарынын бири катары каралып, объекттин (кубулуштун) өз ара байланышы жана өнүгүшү жөнүндө белгилүү бир экономикалык түшүнүктү мүнөздөгөн математикалык туюнтмалардын параметрлерин статистикалык өлчөөдөн (баалоодон) жана конкреттүү экономикалык корутундулар үчүн ушундай жол менен алынган моделдердин турат.

Экономикалык процесстерди математикалык моделдештирүү жана аларды эконометрикалык анализдөө бир катар эмгектерде каралган жана алардын айрымдары, көп факторлук моделдештирүү негизде [2,3,4,5,6,7,8,9] макалаларында жүргүзүлгөн.

Россиянын аймактарында өндүргүч күчтөрдүн инновациялык өнүгүүсүн стимулдаштыруунун негизги факторлорун аныктоо модели [2] макалада сунушталган. Инвестициялардын көлөмүнө жана деңгээлине таасир этүүчү бир катар факторлордон инвестициянын көз карандылыгы [3] изилденген. Макалада инвестициялык ресурстардын булактарынын негизги компоненттери аныкталып, инвестиция рыногун болжолдоонун көп факторлуу моделдери сунушталды. Бир убактагы теңдемелер системасы менен туюнтулган [4] эконометрикалык моделде өсүмдүк өстүрүүнүн инвестициянын көлөмүнө, колдонулган минералдык жер семирткичтерге, тракторлордун санына жана себилген аянттардын өлчөмүнө көз карандылыгына талдоо берилген. Казакстандын тоо-кен казып алуу ишканаларынын ишин мүнөздөгөн экономикалык көрсөткүчтөр [5; 12] макалада каралган. Бул изилдөөдө ири өнөр жай тармагынын мисалында өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмүнө таасир этүүчү олуттуу факторлорду аныктоо менен эконометрикалык талдоо жүргүзүүнүн негизинде бул факторлорду башкарууга багытталган чаралардын комплекси иштелип чыккан. Брянск облусунун мисалында [6] региондук экономиканын өнүгүү өзгөчөлүктөрүнө эконометрикалык талдоо Microsoft Office Excel программасын колдонуу менен жүргүзүлгөн. [7] - макалада региондун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн баалоо үчүн эконометрикалык ыкманы колдонуу мүмкүнчүлүгү каралган.

Кыргызстандагы чакан жана орто бизнестин өнүгүшүн жана анын керектөө рыногун камсыздоодогу ролу эконометрикалык негизде [8] макалада изилденген. Жүргүзүлгөн талдоолордун негизинде фактордук өзгөрмөлөрдү ырааттуу киргизүү, аларды тандап чыгуу аркылуу чекене жана *дүң сооданын көлөмүнүн* өсүшүнүн эконометрикалык модели түзүлгөн. Изилдөөнүн жүрүшүндө жана детерминациянын эң жогорку коэффициентине жетишүүдө жыйынтыктоочу фактор үчүн ЧОИ субьектеринин санынын өсүшү маанилүү экенин көрсөткөн модель алынган.

Төмөндө жүргүзүлгөн изилдөөдө жыйынтыктоочу фактор катары чакан жана орто бизнес тарабынан жетишилген *дүң кошумча нарктын* көлөмү каралат.

Таблица 1. 2006-2022-жылдарга КРда чакан жана орто бизнестин жана жеке ишкерлердин ишмердүүлүгүнүн негизги көрсөткүчтөрү

Жыл	Дүң кошумча нарктын көлөмү-Y (млн. сом)	Субъекттердин саны-X_1 (бирдик)	Иштегендердин саны-X_2 (миң адам)	Негизги капиталга инвестицияларды пайдалануу-X_3 (млн. сом)	Экспорттук операциялар -X_4 (млн. дол.)
2006	32266,5	188880	267,5	1736,0	310,5
2007	40035,8	203277	284,2	6239,6	378,4
2008	57207,4	216234	301,0	4464,7	765,8
2009	64560,1	234921	315,6	13091,9	423,9
2010	65284,5	237111	333,8	10071,2	444,0
2011	81503,9	279987	353,8	7419,9	616,5
2012	92653,5	309826	385,4	17276,2	663,3
2013	105134,8	342286	417,7	18407,1	573,1
2014	127302,2	364193	439,2	11749,9	455,3
2015	134691,3	380761	455,1	32691,1	533,5
2016	150864,1	393518	466,6	58335,9	562,6
2017	166661,9	404431	499,8	50403,7	605,6
2018	203732,4	416947	492,7	76574,0	713,1
2019	216582,7	428383	519,2	89194,9	691,2
2020	202827,5	435782	519,6	57215,2	480,7
2021	284269,5	447035	522,9	45186,7	735,8
2022	356912,2	459882	534,6	37909,1	1483,0

Улуттук статистика комитетинин материалдарынын негизинде түзүлдү [1,10]

ЧОИ тарабынан өндүрүлгөн дүң кошумча нарктын өсүшүнө эң тыгыз байланышта болгон факторлорду объективдүү баалоо үчүн биз ДКНнын көлөмүнүн динамикасы Y менен чакан жана орто ишканалардын саны X_1, экономикада иштегендердин саны X_2, негизги капиталга инвестицияларды пайдалануу X_3 жана экспорттук операциялар көлөмү X_4 сыяктуу көрсөткүчтөрдүн динамикасынын ортосундагы корреляцияны карайбыз. (1-таблица).

Чакан жана орто ишканалар тарабынан өндүрүлгөн ДКНнын көлөмү үчүн көп факторду регрессиялык моделди түзүүдө, статистикалык маалыматтар жетиштүү болгон учурда, башка факторлорго да көңүл бурууга болот. Мисалы, продукцияны (товарларды, жумуштарды, кызмат көрсөтүүлөрдү) сатуудан ишкананын кирешеси, чакан жана орто бизнеске тартылган тике инвестициялар, ири ишканалардын көрсөткүчтөрүн, импорттук операцияларды, эмгек акынын көлөмү ж.б.

Бардык өзгөрмөлөрдүү камтыган бир нече фактордуу регрессиялык теңдеме матрицалык методдун (кол менен эсептөө) же ар кандай программалык каражаттарды колдонуу менен компьютерде түзүлүшү мүмкүн. Бул жерде биз MS Excelдин "Маалыматтарды талдоо" кошумча түзүмүн колдонуу менен эсептөөлөрдү жүргүзөбүз. Көптүк регрессиялык моделди курууну анча *маанилүү эмес регрессорлорду удаалаш алып салуу* ыкмасы менен ишке ашырабыз.

MS Excelдеги эсептөө протоколунан, коэффициенттер үчүн мамычадагы маалыматтарды колдонуу менен, биз бардык саналып өткөн фактордук мүнөздөмөлөр киргизилген бир нече факторлуу регрессиянын төмөнкү формасына ээ болобуз:

$$\mathbf{Y= - 201154{,}8251+0{,}2250\cdot X_1 +426{,}0143\cdot X_2 +0{,}0738\cdot X_3 +138{,}1321\cdot X_4} \qquad (1)$$

Биринчи этапта фактордук мүнөздөмөлөрдүн ортосунда коллинеардуулуктун болушун аныктоо үчүн MS Excel электрондук жадыбал процессорунун Корреляция жана Регрессия функциясын колдонуу менен алынган фактордук мүнөздөмөлөр үчүн корреляциялык матрицаны талдайбыз. Корреляциялык таблица маанилүү фактордук өзгөрмөлөрдү аныктоого жана алардын байланышын баалоого мүмкүндүк берет.

Таблица 2. Түгөй корреляция коэффициенттери

Факторлор	Дүн кошумча нарктын көлөмү -Y	Субъекттердин саны-X_1	Иштеген-дин саны-X2	Нег. капиталга инвестиция-ды пайдалануу -X_3	Экспорттук операциялар -X_4
Дүн кошумча нарк көлөмү -Y	1				
Субъекттердин саны -X_1	0,900544091	1			
Иштегендердин саны -X2	0,897324232	0,996751533	1		
Негизги капиталга инвестицияларды пайдалануу - X_3	0,688371591	0,806328178	0,823550334	1	
Экспорттук операциялар -X_4	0,753240038	0,522206332	0,511490747	0,284907092	1

Корреляциялык матрицаны анализдөө менен Чеддок шкаласына ылайык фактордук өзгөрмөлөрдүн ортосунда төмөндөгүдөй байланыштардын орун алганын белгилесек болот (корреляция коэффициенттери үтүрдөн кийин төрт цифрага чейин тегеректеп алынды):

-субъекттеринин саны X_1 менен кызматкерлердин саны X_2 ортосунда ***абдан күчтүү түз*** байланыш r_{x1x2} ***= 0,9968*** (99,68%) бар, байланыш дээрлик сызыктуу;

-субъекттердин X_1 саны менен негизги капиталга инвестицияларды пайдалануу X_3 арасында r_{x2x3} = **0,8236** жана X_2 кызматкерлердин саны менен X_3 инвестицияларды пайдалануу ортосундагы ***күчтүү*** байланыштар бар, r_{x1x3} = **0,8063;**

- X_1 субъекттердин саны менен экспорттук операциялардын X_4 ортосунда r_{x1x4} = **0,5222** жана X_2 кызматкерлердин саны менен X_4 экспорттук операциялардын ортосундагы r_{x2x4} **= 0,5115,** б.а**.** ***орточо*** байланыштар, жана

- инвестицияларды пайдалануу X_3 жана экспорттук операциялар X_4 арасындагы корреляциялык байланыш ***начар*** жана r_{x3x4} **= 0,2849**.

Мында X_3 төн (r_{yx3} ***= 0,6884***) башка бардык факторлор Y менен ***күчтүү*** байланышта болууда.

ЧОИ субъекттердин саны X_1 жана жеке ишкерлердин саны X_2 ортосунда r_{x1x2} = ***0,9968*** абдан күчтүү, түз, дээрлик сызыктуу байланыш бар болгондуктан алардын бирин тендемеден четтетүүгө болот. Бул тендемедеги мультиколлинеардуулукту азайтууга өбөлгө түзөт. Биринчи этапта X_1 фактордук мүнөздөмө - субъекттердин санына караганда X_2 ге - иштегендердин санына артыкчылык берүү менен моделден X_1 алып салабыз. Демек регрессиялык моделге X_2, X_3 жана X_4 факторлору түшүндүрүүчү өзгөрмөлөр катары киргизилиши мүмкүн. MS Excel программасын колдонуу менен эсептөөлөлөрдүн негизинде төмөнкү натыйжаларды алабыз.

Таблица 3. X_2, X_3 жана X_4 факторлук мүнөздөмөлөрү менен көп өзгөрмөлүү регрессия үчүн эсептөө натыйжалары

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*
Y-пересечение	-221913,7919	45263,14424	-4,902748043	0,000288682
Переменная X 2	658,8150775	152,7668307	4,312553155	0,000843432
Переменная X 3	0,041574571	0,470879359	0,088291344	0,930990744
Переменная X 4	138,8749143	32,42234145	4,283309229	0,0008904

Таблицадагы коэффициенттер мамычасындагы сандык маалыматтарды колдонуу менен X_2, X_3 жана X_4 факторлук өзгөрмөлөрү менен көп өзгөрмөлүү регрессиялык теңдемени түзөбүз:

$$\mathbf{Y= -221913,7919 +658,8150 \cdot X_2 + 0,0416 \cdot X_3 + 138,8749 \cdot X_4} \qquad (2)$$

(2) теңдемедеги коэффициенттердин статистикалык маанилүүлүн t-бөлүштүрүү аркылуу аныктайбыз. $n=17$, $k=4$ үчүн, α=0,05 маанилүүлүк деңгээлинде, атайын таблицадан, мисалы [11], $t_{крит.}(\alpha,n\text{-}k)$ =t(0,05,13)=2,160 маанисин аныктайбыз.

MS Excel эсептөө протоколунан t-статистиканын эсептелген $t_{эсеп}$ маанилерин (3-таблица, t-статистика мамычасы) $t_{крит.}$=2,160 менен салыштыруу аркылуу биз төмөнкүлөрдү алабыз:

Y-кесилиши же турактуу кошулуучу үчүн: |-4.9027|> 2.160;

X_2 өзгөрмөсүнүн коэффициенти үчүн: $t_{эсеп.}$=4,3126>2,160;

X_3 өзгөрмөсүнүн коэффициенти үчүн: $t_{эсеп}$ *=0,0883 <2,160*;

X_4 өзгөрмөсүнүн коэффициенти үчүн: $t_{эсеп}$ =4,2833>2,160.

X_3 факторунун коэффиценти үчүн бизде $t_{эсеп} < t_{крит}$. Бул факт X_3 факторунун коэффициентинин α = 0,05 маанилүүлүк денгээлинде тендемеде манисиз экендигин көрсөтөт. Бул факт α = 0,05 < 0,93 болгондуктан ушул коэффициентин протоколдук P - мааниси аркылуу да тастыкталып турат.

Экинчи этапта X_3 факторлук мүнөздөмөсүн алып салгандан кийин, X_2 жана X_4 факторлук мүнөздөмөлөрү үчүн MS Excel программасынын жардамы менен төмөнкү эсептелген маалыматтар алынды:

Таблица 4. X_2 жана X_4 факторлук мүнөздөмөлөрү менен көп өзгөрүлмөлүү регрессиянын параметрлери

Регрессионная статистика						
Множественный R	0,960450733					
R-квадрат	0,92246561					
Нормированный R-ква	0,911389269					
Стандартная ошибка	26766,30896					
Наблюдения	17					
Дисперсионный анализ						
	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*	
Регрессия	2	1,19333E+11	59666536014	83,28251886	1,68446E-08	
Остаток	14	10030094137	716435295,5			
Итого	16	1,29363E+11				
	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y-пересечение	-224748,0274	30758,96854	-7,306747857	3,8691E-06	-290719,4537	-158776,6012
Переменная X 2	669,9146755	83,66240553	8,007356127	1,35488E-06	490,4766618	849,3526891
Переменная X 4	138,0742517	30,0049878	4,601709975	0,000411124	73,71995326	202,4285501

4-таблицадагы жыйынтыктарды колдонуу менен эки фактордуу сызыктуу эконометрикалык моделди алабыз:

$$\mathbf{Y = -224748{,}0274 + 669{,}9147 \cdot X_2 + 138{,}0743 \cdot X_4} \qquad \textbf{(3)}$$

Протоколдук 4-таблицадан детерминация коэффициенти $R^2 = 92{,}25\%$ кыйла жогору экендигии байкалат. Көптүк корреляция коэффициенти R = 0,9605 көз каранды өзгөрмө Үтин же ДКНтын көлөмдөрүнүн вариациясынын дээрлик 96,05%ы моделде эске алынганын жана моделге кирген факторлордун таасирине байланыштуу экендигин көрсөтөт. Модель кызматкерлердин саны - X_2 жана экспорттук операциялар көлөмү - X_4 менен шартталган жана бул R дин маниси жалпысынан (3) моделдин жарамдуу деп айтууга негиз болот.

(3) теңдеменин жалпы статистикалык маанилүүлүгүн текшерүү үчүн F-бөлүштүрүүнү колдонуу менен $F_{крит.}$(табл.)=$F_{(k-1,n-k)}$ маанисин эсептейбиз, мында k – теңдемеде бааланган параметрлердин саны, n - байкоолордун саны. (4) теңдеме үчүн $k=3$, $n=17$ жана $F_{крит.}$= 3,74 атайын таблицадан табылат.

Эгерде $F_{эсеп.} > F_{крит.}$(табл.) болсо, анда тургузулган эконометрикалык модель изилденүүчү процесске *статистикалык маанилүү* же ылайыктуу (адекваттуу) деп аталат. $F_{эсеп.} < F_{крит.}$(табл.) болгондо, алынган эконометрикалык модель статистикалык жактан маанилүү эмес деп эсептелет же андан аркы изилдөөлөр үчүн жараксыз деп каралат [5].

Эсептөө протоколунун дисперсиялык анализине карата $F_{эсеп.}$ = 83,2825 (таблица 4). $F_{эсеп.}$ = 83,2825 > $F_{крит.}$(табл.) = 3,74 катышынын аткарылышы (3) моделдин бүтүндөй маанилүүлүгүн тастыктайт.

Теңдемедеги коэффициенттердин статистикалык маанилүүлүгүн t-бөлүштүрүүнүн маанилери аркылуу текшерүүгө болот. n=17, k=3 болгондо, α=0,05 маанилик деңгээлинде $t_{крит.}(\alpha, n-k) = t(0{,}05,14) = 2{,}145$. Бул маанилерди 3-таблицадагы t-статистикалык маалыматтар менен салыштырсак:

Y-кесилиш же турактуу кошулуучу үчүн: |-7.3067| > 2,145;

X_2 факторунун коэффициенти үчүн: 8,0074 > 2,145;

X_4 факторунун коэффициенти үчүн: 4,6017 > 2,145.

Бул байланыштар (3) теңдемедеги бардык коэффициенттердин α=0,05 статистикалык деңгээлинде маанилүүлүгүн тастыктайт. α=0,05 мааниси статистикалык маанилүү натыйжаны кокусунан алуу ыктымалдыгы 5% дан аз экенин билдирет.

P-маанилик параметрлер регрессия коэффициенттеринин статистикалык маанилүүлүгүн баалоо үчүн колдонулат. Эгерде P-мааниси берилген маанилик α деңгээлинен аз болсо, анда коэффициент ошол маанилик деңгээлде маанилүү болот. Карама каршы учурда, бул α деңгээлинде коэффициент маанилүү эмес деп эсептелет.

P-маанисин колдонуунун ыңгайлуулугу P-маанилердин критикалык деңгээли бар атайын таблицалардын кереги жок экендиги болуп эсептелет. Жөн гана эсептелген P-маанини жалпы кабыл алынган маанилик деңгээлдер α = 0,05 = 5% же 0,01 = 1% менен салыштыруу жана жыйынтык чыгаруу жетиштүү.

Мисалы, X_2 факторддук өзгөрмөсү үчүн 669,9147ге барабар коэффицент маанилүүлүктүн каалагандай кичинекей деңгээлинде (анын ичинде 1% маанилик деңгээлинде да) маанилүү, анткени бул коэффициент үчүн P-мааниси 1,35488E-06ге барабар (бул жерде 1,35488E-06 = $1,35488 \cdot 10^{-6}$) жана бул α=1%=0,01 ден аз. X_4 үчүн коэффициенттин P-маалыматы 0,00041 жана бул α= 0,01 ден кичине. Ушул сыяктуу эле (3) теңдемедеги турактуу кошулуучу 3,8691E-06 < 0,01 P-мааниге ээ жана α= 1% = 0,01 деңгээлинде маанилүү.

Регрессиялык моделдин корреляциялык - регрессиялык анализинин натыйжаларын андан ары интерпретациялоо үчүн төмөнкү формула менен аныкталуучу жекече (орточо) ийкемдүүлүк E_j коэффициенттери колдонулат:

$$E_j = b_j \frac{\overline{X_j}}{\overline{Y}}$$

Xj жана Y орточо маанилерин эсептеп, төмөкү коэффициенттерди алабыз:

E_2=669,9147·418,1588/140359,0779=1,9958. Жекече ийкемдүүлүк коэффициенти E_2>1. Демек, ал натыйжалоочу Y факторуна олуттуу таасирин тийгизет. X_2 факторунун - ЧОИ жана жеке ишкерлерде кызматкерлердин санынын орточо деңгээлден 1% га көбөйүшү, экспорттук операциялардын көлөмү туруктуу деп эсептелген деңгээлинде, дүң кошумча нарктын көлөмүнүн орточо көрсөткүчтөн болжол менен 2% га өсүшүнө алып келет.

E_4=138,0743·613,9/140359,0779=0,6039. Бул жекече ийкемдүүлүк коэффициенти E_4 < 1. Демек, Y натыйжалоочу факторуна анын таасири орточо. Бул ийкемдүүлүк коэффициенти, эгерде X_4 факторунун - экспорттук операциялардын орточо көлөмү анын орточо деңгээлинен 1% га өзгөрсө, кызматкерлердин саны турактуу деп эсептөө менен, дүң кошумча нарктын көлөмү орточо 0,6% га өзгөрөрүн көрсөтөт.

Ийкемдүүлүк коэффициенттерин салыштыруу, ЧОИ жана жеке ишкерлерде иштеген адамдардын саны, экспорттук операциялардын көлөмүнө караганда дүң кошумча нарктын көлөмүнө күчтүүрөөк таасир этерин көрсөттү.

Ошентип, (3) моделде көптүк корреляция жана детерминация коэффициенти абдан жогору, бардык ***a***, ***b₂*** жана ***b₄*** параметрлери - турактуу кошулуучу, X_2 жана X_4 үчүн коэффициенттер маанилүү жана Фишер критерийи эсептелген маанилерден жогору. Ошондуктан, X_2 - кызматкерлердин саны жана X_4 - экспорттук операциялар факторддук өзгөрмөлөрү менен берилген (3) теңдемени эң жакшы модель катары белгилөөгө болот.

Тендемеден X_2 факторунун бир бирдикке көбөйүшү менен Y натыйжасы 669,9147 ге, ал эми X_4 факторунун бир бирдикке чонойушу менен Y натыйжасы 138,0743 кө көбөйөрү келип чыгат.

Жүргүзүлгөн анализдин негизинде түзүлгөн эконометрикалык модель статистикалык маанилүү жана ал КРдагы ЧОИ жана жеке ишкерлер тарабынан өндүрүлгөн ДКНнын көлөмүн аныктай алат деп айтууга болот. Мындан тышкары, алынган модель өлкөнүн ЧОИ жана жеке ишкерлер тарабынан өндүрүлгөн дүң кошумча нарктын көлөмүнүн келечектеги маанилерин болжолдоо үчүн колдонулушу мүмкүн. Алынган моделге ылайык, өлкөдө ЧОИ жана жеке ишкерлер тарабынан өндүрүлгөн ДКНнын көлөмү чон даражада кызматкерлердин санына жана орточо деңгээлде экспорттук операциялардын көлөмүнө көз каранды.

Келечекте, кийинки изилдөөлөрдө, тандалмалардын көлөмүн - берилген статистикалык маалыматтардын санын көбөйтүү жана дыйкан чарбалары боюнча маалыматтардын көрсөткүчтөрүн изилдөө статистикасына кошуу, көз каранды өзгөрмөгө таасир этүүчү фактордук мүнөздөмөлөрдүн санын көбөйтүү жана башка кошумча мүнөздөмөлөргө баа берүү тесттерин жүргүзүү аркылуу бул моделди жакшыртууга болот.

Колдонулган адабияттар

1. Малое и среднее предпринимательство в Кыргызской Республике, 2018-2022/ Национальный статистический комитет Кыргызской Республики.- Бишкек:-2022.- 212 стр.
2. Мариев О. С., Савин И. В., Игнатьева Е. Д. Эконометрическое моделирование факторов стимулирования инновационного развития производительных сил. Журнал экономической теории №3/2011,стр 117-129
3. Омурканов Ы.К. Эконометрический анализ источников формирования инвестиционных ресурсов /*Вестник КРСУ. 2012. Том 12. № 11, стр.128-132.*
4. Цвиль М.М., Шумилина В.Е.. Эконометрический анализ и моделирование в сельском хозяйстве. Электронный научный журнал «Инженерный вестник Дона», №4 (2014). ivdon.ru/ru/magazine/archive/n4y2014/2555
5. Темирбаева Г.Р., Кундакова Л.Р. Эконометрический анализ горнодобывающей промышленности Республики Казахстан / Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований, 2016, № 7, стр.871-875.
6. Бугай О.В., Гусарова О.М. Эконометрический анализ региональной экономики // Материалы IX Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум-2017» URL: https://scienceforum.ru/2017/article/2017035524 (дата обращения: 25.10.2024).
7. Тусков, А. А. Эконометрический анализ факторов формирования конкурентоспособности и потенциала развития Пензенского региона / А. А. Тусков // Модели, системы, сети в экономике, технике, природе и обществе. – 2018. – № 4 (28). – С. 68–76.
8. Савин В.Е., Таранова Е. В., Мырзалиева М.А. Развитие малого и среднего предпринимательства в Кыргызстане и его роль в насыщении потребительского рынка// Региональная экономика и управление: Электронный научный журнал. ISSN 1999-2645. -№2 (70). Номер статьи: 7001. Дата публикации: 05.04.2022. Режим доступа: https://eee-region.ru/article/7001/DOI: 10.24412/1999-2645-2022-270-1

9. Ташбаев А.М., Ысакова М.Ш. Эконометричесий анализ факторов развития малого и среднего предпринимательстве в Кыргызстане /Материалы III международной научно-практической конференции «Кибернетика, информатика, аналитика: модели, инструменты, методы».- Донецк, 25 апреля 2024 г., стр.162-168.
10. Малое и среднее предпринимательство в Кыргызской Республике / Национальный статистический комитет Кыргызской Республики.- Бишкек: Публикации за 2003-2007, 2008-2012, 2013-2017 гг. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.stat.kg/
11. Эконометрика: учебник / Под ред. И. И. Елисеевой. -М.: Проспект, 2010. - 288 с.
12. Роль и место малого и среднего предпринимательства в социальной политике Ошской области и города Ош / У. К. Муйдинов, А. Шавкат Уулу, У. А. Тешебаева, О. Дурусбек Уулу // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2022. – № 1(1). – С. 27-33. – EDN JEMREF.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА
ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА
JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№2(5)/2024, 81-88

УДК: 388.43(575,2
DOI: 10.52754/16948734_2024_2(5)_10

КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮК АЙМАГЫНДА АЗЫК-ТҮЛҮК КООПСУЗДУГУН КАМСЫЗ КЫЛУУ КӨЙГӨЙЛӨРҮ

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЮЖНОГО РЕГИОНА КЫРГЫЗСТАНА

PROBLEMS OF ENSURING FOOD SECURITY IN THE SOUTHERN REGION OF KYRGYZSTAN

Бакалбаева Алила Зулпукаровна
Бакалбаева Алила Зулпукаровна
Bakalbaeva Alila Zulpukarovna

окутуучу, Ош мамлекеттик университети
преподаватель, Ошский государственный университет
lecturer, Osh State University

КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮК АЙМАГЫНДА АЗЫК-ТҮЛҮК КООПСУЗДУГУН КАМСЫЗ КЫЛУУ КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Аннотация
Макалада өлкөнүн түштүк аймагында азык-түлүк коопсуздугуна учурдагы коркунучтар жана аларды экономикалык коопсуздук тутумунда чечүү мүмкүнчүлүгү каралат жана алар: азык-түлүк коопсуздугу, аймактык азык-түлүк рыногу, айыл чарба өндүрүшү, өндүрүштүн натыйжалуулугу.

Ачкыч сөздөр: азык-түлүк коопсуздугу, аймактык азык-тулук базары, айыл чарба өндүрүш, экономикалык жана улуттук коопсуздук мамлекеттик, өндүрүштүн эффективдүүлүгү

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЮЖНОГО РЕГИОНА КЫРГЫЗСТАНА

Аннотация
В статье рассматриваются современные угрозы продовольственной безопасности южного региона страны и возможности их решения в системе экономической безопасности, а это: продовольственная безопасность, региональный продовольственный рынок, сельскохозяйственное производство, эффективность производства.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, региональный продовольственный рынок, сельскохозяйственное производство, экономическая и национальная безопасность государства, эффективность производства

PROBLEMS OF ENSURING FOOD SECURITY IN THE SOUTHERN REGION OF KYRGYZSTAN

Abstract
The article deals with modern threats to food security in the southern region of the country and their solutions in the economic security system, namely: food security, regional food market, agricultural production, production efficiency.

Keywords: food security, regional food market, agricultural production, economic and national security of the state, production efficiency

Азык-түлүк коопсуздугу – өлкөнүн бардык калкынын тамак-аштын негизги түрлөрүн керектөө үчүн белгиленген физикалык стандарттарга ылайык коопсуз тамак-ашка физикалык жана экономикалык жеткиликтүүлүгү.

Физикалык жеткиликтүүлүктүн маңызы тамак-аштын негизги түрлөрү өлкөнүн бардык аймагында каалаган убакта керектүү диапазондо болушу керек. Ошондой эле, экономикалык жеткиликтүүлүк өлкөнүн калкы тамак-аштын негизги түрлөрүнүн керектүү көлөмүн сатып алууга мүмкүндүк берүүчү кирешелерге ээ болууга тийиш экендигин билдирет.

Азык-түлүк коопсуздугун жана экономикалык көз карандысыздыгын жоюуда Кыргыз Республикасын 2020-2026-жылдарга карата өнүктүрүүнүн улуттук программасынын негизги багыттарынын бири азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу, анын ичинде туруктуу азык-түлүк менен камсыз кылуу кепилдиги, ошондой эле баардык региондордо азык-түлүк көз карандысыздыгын камсыз кылуучу айыл чарба өндүрүшүн өнүктүрүү. Азык-түлүк коопсуздугунда өсүмдүк жана мал чарба продукциясынын негизги керектөөчүлөрү болуп жеңил өнөр жай, айыл чарбасы жана калк эсептелинет.

Мамлекет айыл чарба продукциясын өндүрүүдө жана кайра иштетүүдө топторду кластерлерди үчүн шарттарды түзөт. Аймактык социалдык-экономикалык өнүктүрүү программаларынын чегинде агроөнөр жай комплекстерин өнүктүрүү пландарын иштеп чыгуу зарыл. Кластердик методологияны, ошондой эле ар кандай аймактарга жана айыл чарба өсүмдүктөрүнө ыңгайлаша ала турган типтүү кластердик моделди иштеп чыгуу зарыл. Агрардык секторду өнүктүрүүгө дем берүү механизмдерин кайра карап чыгуу, анын ичинде мамлекет тарабынан каржылык колдоону көбөйтүү жана уюштуруу жолу менен кайра карап чыгуу зарыл.

Өлкөнүн түштүк аймагында азык-түлүк менен камсыз кылуунун фундаменталдуу багыттары тамак-аштын физикалык жана экономикалык жеткиликтүүлүгү; азык-түлүк менен камсыз кылуунун туруктуулугу жана тамактануу коопсуздугу болуп саналат. Физикалык продуктыларга өлкөнүн аймагында жана убакыттын ар бир көз ирмеминде, жок дегенде минималдуу санда жана талап кылынган ассортиментте болушу керек болгон тамак-аш азыктары кирет. Ошондуктан экономикалык аспект ар бир жаран тамак-аш азыктарынын белгиленген минималдуу топтомун сатып алуу үчүн жетиштүү кирешеге ээ болушу керек экендигин эске алат. Ал эми азык-түлүккө туруктуу жеткиликтүүлүк дегенде, биз өлкөнүн социалдык-экономикалык системасын түшүнөбүз, ал ар бир жаранга кыска мөөнөттө гана эмес, ошондой эле узак мөөнөттүү келечекте тамак-аш менен камсыз болушуна кепилдик берет.

Өлкө азык-түлүк жана чийки азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу боюнча минималдуу талаптарды камсыз кылууга милдеттүү, анткени ал Кыргызстандын азык-түлүк коопсуздугунун деңгээли улуттук, демографиялык жана экономикалык негизги факторлору төмөнкү спектрин камтыйт: ата мекендик өндүрүштүн көлөмү; азык-түлүктү, анын ичинде Кыргызстандын аймактарында өндүрүүгө мүмкүн болгон жана өлкө ичинде өндүрүүгө мүмкүн болбогон товарларды импорттоо; ата мекендик өнөр жайларын иштетүү жана өнүктүрүү; калкты камсыз кылууда жеке чарбалардын өнүгүү деңгээли.

Ал эми аймактарда азык-түлүк коопсуздугу төмөнкү шарттарда ишке ашат деп эсептейбиз, алар: өлкөнүн калкынын жынысын, жашын, эмгек шарттарын, табигый-климаттык шарттарды эске алуу менен экологиялык жактан таза, ден соолука пайдалуу, ата

мекендик өндүрүштө өндүрүлгөн, илимий жактан негизделген стандарттарга жооп берген тамак-аш азыктары менен камсыз кылуу менен ишке ашырат. Ошондой эле азык-түлүк товарларынын баасы бардык жарандарга, көп балалуу үй-бүлөлөргө жана пенсионерлерге жеткиликтүү болууга тийиш. Табигый кырсыктар жана катастрофалар учурунда стратегиялык азык-түлүк запастары ошол аймактарга жетиштүү болушу шарт.

Аймактарды негизги азык-түлүктөр менен жетиштүү камсыз кылууда бир нече негизги көйгөйлөр бар:

1. Өлкөнүн айыл чарба экономикасынын өсүү темптери салыштырмалуу бардык экономиканын өсүү темптеринен төмөн турат. Улуттук статистикалык комитетинин алдын ала эсептөөлөрү боюнча, 2024-жылдын январь-март айларында ИДПнын көлөмү 248,8 млрд сомду түзүп, реалдуу өсүү темпи 108,8%ды түзгөн, анын ичинде айыл чарбасында – 1,4%ды түзөт.

Айыл чарба секторун өнүктүрүү жана айыл калкынын жашоо деңгээлин жогорулатуу бардык субъекттердин, анын ичинде аялдардын (фермерлердин, ишкерлердин жана кызмат көрсөтүүчүлөрдүн) потенциалын ишке ашырууда бирдей колдоосунан көз каранды.

2. Калктын өсүш динамикасы негизги айыл чарба азык-түлүк продуктыларын өндүрүүнү жана өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууну талап кылат.

Улуттук статистикалык комитетинин маалыматы боюнча калктын саны өөсүү темпинде. Кыргызстандын туруктуу калкынын саны 2023-жылы 7 037.6 түзсө 2024-жылга карата 7 млн 210 миң адамдын санын түздү.

3. Кыргызстандын түштүгүндө баардык аймактар сыяктуу эле 2023-жылга карата дан өсүмдүктөрү(буудай, арпа),кант,май өсүмдүктөрү, кондитердик азыктар, нан жана нан азыктары боюнча азык-түлүк көз карандысыздыгына жетишилген эмес. Негизи эле өлкөнүн түштүк аймагында өндүрүлбөгөн түшүмдөр биринчи таблицада көрсөтүлгөндөй бир кыйла тартыштык жаратат.

Таблица 1. Кыргызстандын түштүк региону боюнча азык-түлүк өндүрүштөргө статисттикалык көрсөткүчү.

Азык-түлүк түрү	**Ош облусу**		**Жалал-Абад облусу**		**Баткен облусу**	
	2022	**2023**	**2022**	**2023**	**2022**	**2023**
Дан (иштетилгенден кийинки салмакта)	327.8	333.4	272.5	280.8	109.8	97.7
Буудай (иштетилгенден кийинки салмакта)	89.5	82.2	48.6	47	29.4	24.4
Арпа (иштетилгенден кийинки салмакта)	42.3	38.3	31.4	24.1	17.4	11.4
Дан жүгөрүсү	196	212.8	192.4	209.7	63	61.9
Күрүч (иштетилгенден кийинки салмакта)	12.7	12.8	18.4	20.6	13.2	13.3
Дан буурчактар (иштетилгенден кийинки салмакта)	—	—	0.4	0.3	1.7	1.8
Кант кызылчасы (фабрикалык)	—	—	—	—	—	—
Май алынуучу өсүмдүктөр	2.6	2.1	6.1	5.5	0.9	0.8
Картошка	206.6	211.3	122.7	127.4	36.5	37.2
Жашылча	186.4	198.2	312.9	327.1	66.8	63.8
Азык-түлүктүк бакча өсүмдүктөрү	49.2	49.4	96	94.3	1.5	1.4
Мөмө-жемиш өсүмдүктөрү	57.5	59.6	42.4	42.6	58.5	60.6
Жүзүм	3.1	0.7	1.1	1	2.1	1.9
Эт (тирүүлөй салмакта)	50.1	—	40.8	—	17.3	—
Чийки сүт	340.3	347.7	363.5	372.9	106.9	101.9
Жумуртка, млн. даана	65.5	68.7	74.9	77.1	23.3	21.3

Эскертүү: (тонна менен белгиленип, кызыл менен белгиленген азык-түлүк түрү 2022-жылдан 2023-жылга карата азайышы.)

4. Аймакта чакан товарлардын эсебинен айыл чарба өндүрүшүнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн жана өндүрүмдүүлүгүнүн төмөндүгү, айылдык товар өндүрүүчүлөрдүн (кооперациялардын, кластерлердин) өндүрүштүк интеграциясынын эффективдүү формаларынын аз таралышы.

5. Аймакта айыл чарба өндүрүшү үчүн негизги жаратылыш ресурстарын пайдалануу туруктуулукту камсыз кылуу үчүн турукташтырууга жана дайыма жакшыртууга муктаж.

Ош областы боюнча айыл чарба өсүмдүктөрүнүн айдоо аянты 180,9 гектарды түзөт. Ошондой эле, Республикада керектелүүчү суунун жалпы көлөмү 12 млрд 584 млн куб метрди түздү.

Кыргыз Республикасындагы аймактык азык-түлүк коопсуздугунун көйгөйлөрүн чечүүдө, аймактык өндүрүштүк диспропорциясын көзөмөл кылуу жана көйгөйлөрдү чечүү үчүн эл аралык, мамлекеттик долбоорлордун иштеши азык –түлүк коопсуздугун жоюуга чоң таасир этет. Ошондой долбоорлордун бири Fair and Sustainable Development Solutions (FSDS) коомдук фонду «Кыргызстандын айыл калкынын азык-түлүк коопсуздугу» долбоору астында түштүк региондорунда да бир нече фермерлер жана калк менен иштөөдө азык түлүк коопсуздугун алдын алуу иш аракеттерин уюштуруп келүүдө. Ошондой эле, долбоор дыйкандардын туруктуу кирешесин гана камсыз кылбастан, аймактардын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө да салым кошо ала турган туруктуу айыл чарба системасын өнүктүрүүгө карай маанилүү кадам болду. Долбоор жогорку ийкемдүүлүктү жана натыйжага багытталгандыгын көрсөтүү менен конкреттүү маселелерди чечүүнүн эффективдүү моделдерин жана механизмдерин иштеп чыгууну улантууда. Жетишилген ийгиликтерди мындан ары өнүктүрүү жана кеңейтүү Кыргызстандын айыл калкын азык-түлүк коопсуздугу жана туруктуу өнүктүрүү үчүн бекем негиз түзөт, бул өлкөнүн келечегине кошкон маанилүү салым болуп саналат. Ал эми 2024-жылдын башынан бери АЧК-12 программасын ишке ашыруу алкагында 741 алуучуга 313 миллион сом өлчөмүндө жеңилдетилген насыялар бөлүнгөн. Ошондой эле, агроөнөр жайлык кластерлерди өнүктүрүү үчүн жыл сайын 3,64 млрд сомдон ашык каражат бөлүү менен «Агроөнөр жай комплексин кредиттөө» долбоорун ишке ашыруу улантылууда. 2024-жылдын январь-мартында айыл чарбасынын дүң продукциясы 38,1 млрд сомду түздү. 2023-жылдын ушул мезгилинин деңгээлине салыштырмалуу реалдуу өсүү темпи 101,4 % түздү. Айыл чарба продукциясынын дүң өндүрүшүнүн өсүшү негизинен мал чарба продукциясын 1,4% га көбөйтүүнүн эсебинен камсыз кылынды. Мал чарбачылыгын, өсүмдүк өстүрүүчүлүктү жана айыл чарба продукциясын кайра иштетүү тармагын өнүктүрүү үчүн айыл чарба субъекттерине мамлекеттик колдоо көрсөтүү улантылууда, бул максаттарга жыл сайын 5-6 миллиард сом өлчөмүндө финансылык каражаттар бөлүнөт.

2024-жылдын башынан бери Айыл чарба долбоору АЧК-12 программасын ишке ашыруу алкагында 741 алуучуга 313 миллион сом өлчөмүндө жеңилдетилген насыялар бөлүнгөн. Ошондой эле, агроөнөр жайлык кластерлерди өнүктүрүү үчүн жыл сайын 3 млрд сомдон ашык каражат бөлүү менен «Агроөнөр жай комплексин кредиттөө» долбоорун ишке ашыруу улантылууда.

Өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун чыңдоого багытталган долбоорлор анын арасында WFP Kyrgyzstan долбоору да он миңдеген кыргызстандык баардык аймактардагы дыйкандарга түшүмдүүлүгүн жогорулатууга жардам берип келет. Долбоорлор аймактарда азык-түлүк коопсуздугун жоюуда, буудайды жана башка маанилүү

азык-түлүк өсүмдүктөрүн, ошондой эле сүттү, жумуртканы жана мөмө жемиштердин сортторун туура өстүрүүдө, жерлерди реабилитациялоодо олуттуу колдоо көрсөттүдө. Республиканын түштүгүндө жана башка облустарда пайдаланылбай жаткан гектарлаган жергерди айыл чарба багытында пайдаланууга шарт түзүлдү.

Жаздык үрөндөр 2024-жылга камсыздоо, кылкандуу дан эгиндери боюнча керектөө 67,2 миң тонна түзсө, 65,4 миң тонна, же 97,3 пайызга камсыздалган. Анын ичинен буудай үрөнү 22,9 миң тонна керектелсе, 22,3 миң тонна топтолуп, камсыздоо 97,1 пайызга, арпа 44,2 миң тонна керектелсе, 43 миң тонна топтолуп, камсыздоо 97,4 пайызды түзгөн.

Ошондой эле, 2024-жылдын күздүк айдап себүүсүнө республика боюнча жалпы 37,4 миң тонна кылкандуу дан өсүмдүктөрүнүн үрөнү керектелсе, 36,1 миң тонна кылкандуу дан эгиндеринин үрөнү топтолуп, 96,7 пайызы камсыздалды. Анын ичинен күздүк буудай үрөнүнүн керектөөсү 36,2 миң тоннаны түзсө, анын 34,9 миң тонна топтолуп, 96,6 пайызга аткарылды. Ал эми күздүк арпа үрөнүн керектөөсү 1,2 миң тоннаны талап кылынса, ал 100 пайызга камсыз болду. Ал эми, тритикаленин керектөөсү 11 тоннаны түзүп, анын 100 пайызы камдалган.

Мамлекеттик дотация аркылуу түзүлгөн келишимдердин негизинде республика боюнча дыйкан жана фермерлерге 2827,6 тонна жаздык айыл чарба өсүмдүктөрүнүн үрөнү, үрөнчүлүк чарбалар тарабынан министрликке караштуу Райондук аградык өнүктүрүү башкармалыктары аркылуу таркатылды. Таркатылган үрөндүн акча каражаты 35,1 млн. сомду түздү. Мамлекеттик дотация аркылуу үрөн алган дыйкан жана фермерлердин саны 2047 жетти. Асыл-тукум материалы боюнча жасалма уруктандыруу жол менен уруктандырылган малдын саны 77 626 башты түзүп, былтыркы жылдын ушул мезгилине салыштырмалуу 12 178 башка көп, болду. Ал эми 496,4 миң баш бодо, 11,7 миң баш жылкы, 5,9 миң баш чочко малдар идентификацияланып, СИОЖ системасына киргизилди. Балык чарбасында 2024-жылдын 1-октябрына карата балык жаңы ачылган чарбалардын саны 35ти түздү. Бул 2023-жылдын ушул мезгилине салыштырмалуу 21ге көбөйдү. Балык көлмөлөрүн балыктандыруу 28,8 млн. дааннаны түзүп, былтыркы жылга салыштырмалуу 8,6 млн. даанага көп болгон.

Азыркы учурда калктын ар бир жан башына орточо тамак-аш чыгашасы белгиленген минималдуу ченемдерден төмөн. Калктын сатып алуу жөндөмдүүлүгүнүн төмөн болушу сапаттуу тамак-аш азыктарын калктын көпчүлүк бөлүгү үчүн экономикалык жактан алсыз кылат. Балдардын, жаштардын жана аялдардын тамак-ашка болгон муктаждыктары талаптагыдай канааттандырылбай жаткандыктан азык-тулук коопсуздугун камсыз кылуу боюнча чараларды ишке ашыруу талаптагыдай болушу зарыл. Ведомстволордун ортосунда өз ара аракеттенүү жана так координация болушу, жергиликтүү мамлекеттик администрациялар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары өз аймактарында азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылууда активдүү роль аткарышы зарыл.

Азык-түлүк коопсуздугунун максаттарына жетүү үчүн төмөнкү маселелерди чечүү керек:

1) Мамлекеттик органдар менен Мамлекеттик тамак-аш коопсуздугу уюмунун ортосундагы контролду жана координацияны күчөтүү, азык-түлүк коопсуздугунун абалына үзгүлтүксүз талдоо жүргүзүү, пайда болгон тобокелдиктерди жана коркунучтарды өз убагында болжолдоо.

2) Өндүрүштү техникалык жана технологиялык реструктуризациялоону мамлекеттик колдоонун натыйжалуулугун жогорулатуу жана сапаттын эл аралык стандарттарына өтүү

аркылуу айыл чарба продукциясынын жана кайра иштетилген продукциянын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу.

3) Айыл чарбасын каржылоо жана кредиттөө жагында мамлекеттик ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу.

4) Тамак-аш азыктарынын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча мамлекеттик ишканалардын ишинде жаңы ыкмаларды колдонууга, ошондой эле мамлекеттик материалдык резервдеги тамак-аш материалдарын жана башка номенклатуралык продукцияларды үзгүлтүксүз толуктап туруу.

5) Айыл чарбасында импортту алмаштыруу боюнча чараларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу;

6) Жер жана суу ресурстарын пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу.

7) Аймактарда кичи суу сактагычтарды куруу жана пайдалануу.

8) Заманбап технологиялардын негизинде айыл чарбада чийки заттарын иштетүүдө жаңы технологияларды жана жабдууларды киргизүү.

9) Мал чарбачылыгын, өсүмдүк чарбасын, үрөнчүлүк жана балыкчылыкты, тамак-аш өндүрүшүн, кайра иштетүү өнөр жайын өнүктүрүү.

10) Аймактын өзгөчөлүктөрүн жана айыл чарбасындагы малдын санын эске алуу менен жайыттарды натыйжалуу пайдалануу.

11) Айыл чарба жерлеринин түшүмдүүлүгүн калыбына келтирүү жана жогорулатуу, Жердин деградацияланышына жол бербөө, ошондой эле иштеп жаткан жерлерди натыйжалуу пайдалануу.

12) Инвестиция тартуу менен аймактык айыл чарбасын өнүктүрүү.

13) Эл аралык долбоорлор менен иштөөдө ар бир аймакка көңүл бөлүп, фермерлер менен жеке иш алып баруу керек.

Колдонулаган адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын суу ресурстары, айыл чарба жана кайра иштеттүү өнөр жай министрлиги. Электрондук ресурс: URL: https://agro.gov.kg/kg/.
2. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. Электрондук ресурс: URL: https://stat.gov.kg/kg/opendata/category/15/
3. Абдулложонова, А. Н. Проблемы продовольственной безопасности рынка Кыргызской Республики / А. Н. Абдулложонова, Ф. Т. Артыкбаева // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2023. – № 2(3). – С. 26-34. – DOI 10.52754/16948734_2023_2(3)_5. – EDN QODRBA.
4. 2026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук программасы(КР Президентинин 2024-жылдын 30-июлундагы ПЖ № 210 Жарлыгынын редакциясына ылайык) (6.2. Айыл чарбасы жана кайра иштетүү)
5. Кыргыз Республикасындагы “Fair and Sustainable Development Solutions” (FSDS) долбоору. Электрондук ресурс: URL: https://fsds.kg/
6. Асанов, М. А. Проблемы и перспективы обеспечения продовольственной безопасности региона в условиях инновационного развития агропромышленного комплекса / М. А. Асанов // Вестник Ошского государственного университета.

Экономика. – 2023. – № 1(2). – С. 9-14. – DOI 10.52754/16948734_2023_1_2. – EDN OGASAH.

7. Кыргыз Республикасынын Финансы Министрлигинин Электрондук ресурс: URL: https://www.minfin.kg/posts/show/po-proektu-fsh-12-profinansirovano-364-mlrd-somov
8. Таабалдиева, Н. А. Совершенствование организационно-экономического механизма аграрного сектора / Н. А. Таабалдиева // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Т. 2, № 1. – С. 94-101. – DOI 10.52754/16947452_2021_2_1_94. – EDN FSTOHN.
9. Долбоор “We bring life-saving relief in emergencies” Электрондук ресурс: URL: https://www.wfp.org/countries/kyrgyz-republic
10. Кыргыз Республикасынын эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлиги. Электрондук ресурс: URL: https://zanyatost.kg/Home/Statistics.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА
ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА
JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№2(5)/2024, 89-96

УДК 332.14
DOI: 10.52754/16948734_2024_2(5)_11

КЫРГЫЗСТАНДЫН КИЧИ ЖАНА ОРТО ШААРЛАРЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК КООПСУЗДУГУН КАМСЫЗ КЫЛУУНУН ЗАМАНБАП КӨЙГӨЙЛӨРҮ

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ МАЛЫХ И СРЕДНИХ ГОРОДОВ КЫРГЫЗСТАНА

MODERN PROBLEMS OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF SMALL AND MEDIUM-SIZED CITIES OF KYRGYZSTAN

Туркбаев Адамбек Бөрүбаевич
Туркбаев Адамбек Бөрүбаевич
Turkbayev Adambek Borubaevich

э. и. к., доцент, Ош мамлекеттик университети
к. э. н., доцент, Ошский государственный университет
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Osh State University

---

Далбаев Канатбек Койчубаевич
Далбаев Канатбек Койчубаевич,
Dalbaev Kanatbek Koichubaevich

аспирант, Ош мамлекеттик университети
аспирант, Ошский государственный университет
Postgraduate student, Osh State University

КЫРГЫЗСТАНДЫН КИЧИ ЖАНА ОРТО ШААРЛАРЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК КООПСУЗДУГУН КАМСЫЗ КЫЛУУНУН ЗАМАНБАП КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Аннотация

Бул илимий макалада кичи жана орто шаарчалардын туруктуу өнүгүүсүндө экономикалык коопсуздукту камсыз кылуудагы боюнча заманбап көйгөйлөрдүн актуалдуулугу каралат. Шаар конуштарын өнүктүрүүдөгү негизги көйгөйлөр аныкталды. Бул аймактардын социалдык өнүгүүсүнө теориялык жактан негизделген таасир этүүчү оң жана терс факторлор аныкталган. Жалпыланган талдоонун негизинде экономикалык коопсуздуктун абалын жакшыртуу боюнча сунуштар изилденген жана сунушталган. Экономикалык коопсуздук контекстинде заманбап экономикалык өнүгүү маселелерин андан ары изилдөө зарылдыгы аныктады.

***Ачкыч сөздөр*:** чакан жана орто шаарлар, экономикалык коопсуздук, чакан жана орто шаарлардын экономикасы, оң жана терс факторлор, муниципалдык билим берүү

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ МАЛЫХ И СРЕДНИХ ГОРОДОВ КЫРГЫЗСТАНА

Аннотация

В данной научной статье рассматривается актуальность современных проблем обеспечения экономической безопасности в устойчивом развитим малых и средних городов. Определены основные проблемы развития городских поселений. Теоретически выявлены положительные и отрицательные факторы, влияющие на социальное развитие данных территорий. На основе комплексного анализа изучены и предложены рекомендации по улучшению состояния экономической безопасностии. Определена необходимость дальнейшего исследования вопросов современного экономического развития в контексте экономической безопасности.

Ключевые слова: малые и средние города, экономическая безопасность, экономика малых и средних городов, положительные и отрицательные факторы, муниципальные образования

MODERN PROBLEMS OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF SMALL AND MEDIUM-SIZED CITIES OF KYRGYZSTAN

Abstract

This scientific article examines the relevance of modern problems of ensuring economic security in the sustainable development of small and medium-sized cities. The main problems of urban settlement development are identified. Theoretically, positive and negative factors affecting the social development of these territories have been identified. Based on a comprehensive analysis, recommendations for improving the state of economic security have been studied and proposed. The necessity of further research of the issues of modern economic development in the context of economic security is determined.

Keywords: small and medium-sized cities, economic security, economy of small and medium-sized cities, positive and negative factors, municipalities

Заманбап шаарлардын туруктуу өнүгүүсү заманбап технологиялык өзгөрүүлөргө ыңгайлашуу, ошондой эле башкаруунун натыйжалуу тутумун түзүү жана кызыкдар тараптардын өз ара аракеттенүүсүн камсыз кылуу жөндөмдүүлүгү менен аныкталат.

Туруктуу өнүгүү максатында кичи, орто шаарларды пландаштыруу натыйжалуулукту баалоо жана тобокелдиктерди эсепке алууда таасирдүү жана иштиктүү инструменттерге, ошондой эле жаңы технологиялык чечимдерди иштеп чыгууга муктаж. Белгилей кетсек, шаарчалардын улам пайда болушу, өсүү темпи бардык эле учурда алардын техногендик катастрофалардын алдында алсыз, курчап турган чөйрөнүн интенсивдүү булганышына, адамдардын көптүгүнө, калктын инфраструктура жана базалык кызмат көрсөтүүлөр менен камсыз болушуна алып келбейт.

Важными вызовами, стоящими перед российскими городами сегодня являются старение населения, отток молодежи, изношенность городской инфраструктуры и ее неадаптированность для многих социальных и возрастных групп горожан, отсутствие эффективных механизмов вовлечения населения в решении общегородских проблем.

Учурда, республикабыздын жаңычыл жашоого карата багытында шаарларыбызды өнүктүрүү процессинин азыркы этабында шаар бийликтеринин жана жашоочуларынын шаар куруу үчүн жаңы ыкмаларга болгон кызыгуусун арттырыш керек, себеби ушул территорияларда, биринчиден, кичи жана орто шаарларынын экономикалык өсүшүн камсыздоо менен, экинчиден, шаар жашоочуларынын жашоо турмушунун сапатын жана социалдык абалын, алар менен натыйжалуу байланыш тутуму аркылуу жакшыртуу маселелери күн тартибинде болуш керек. Бүгүнкү күндүн негизги көйгөйлөрү – бул кичи жана орто шаарчаларда калктын картайышы, жаштардын арасында миграциянын күчөшү, шаардык инфраструктуранын эскириши жана анын көптөгөн шаардыктардын куректык жана социалдык топторуна ылайыкташпагандыгы, жалпы шаардык көйгөйлөрдү чечүүдө калкты тартуу натыйжалуу жолдорунун жоктугу.

Кыргызстанда жана анын аймактарында заман талабына ылайык жүргүзүлүп жаткан коомдук-экономикалык жана саясий өзгөрүүлөр тиешелүү жергиликтүү каржылык туруктуулукту жана коопсуздукту камсыз кылууда жергиликтүү бюджеттерди түзүү жаатында өзгөртүүлөрдү киргизүү зарылчылыгын алып чыкты. Бир жагынан шаардык экономикалык көз карандысыздыкка умтулуу, экинчи жагынан, каржылык борборлоштуруу жетиштүү сактап калуу үчүн зарыл болгон, коммуналдык өнүгүүнү башкаруу жаатында жаңы милдеттерди кою жөнүндө кабар берет.

Бүгүнкү күндө кичи жана орто шаар конуштарынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуунун ар тараптуу чөйрөсү – заманбап окумуштуулардын жана экономисттердин тыкыр изилдөөсүнүн жана илимий-прикладдык изилдөөлөрүнүн предмети болуп келүүдө. Бул теманын актуалдуулугу - ушул шаарчалардагы конуштарда жашаган жарандар күнүмдүк жашоосунда жергиликтүү мүнөздөгү көптөгөн коркунучтарга, тобокелдиктерге туш болушат. Конкреттүү муниципалитеттин – шаардык жана айылдык конуштун экономикалык коопсуздугу калкка жана адамдарга эң жакын, ошондуктан, азыркы учурда өзгөчө көңүл буруунуталап кылат.

Белгилей кетсек, шаарларды, атап айтканда, чакан, орто жана моношаарчаларды туруктуу өнүктүрүү дүйнөлүк деңгээлде, 2015-жылдын сентябрында БУУнун ассамблеясынын отурумунда "Дүйнөбүздү өзгөртүү: 2030-жылга чейин туруктуу өнүгүүнүн күн тартиби" резолюциясы 162 мамлекеттин катышуусу жана кол коюусу менен кабыл алынган. Бул маанилүү документте 2030-жылга чейинки мезгилде улуттук жана дүйнөлүк

коомчулукту өнүктүрүүдө негизги турмуштук максаттардын же жалпы дүйнөлүк стратегиясы каралган жана бекитилген [8]. Анын негизин 2016-жылдын октябрь айында Кито шаарында (Эквадор) болуп өткөн эл аралык саммитте дүйнөлүк коомчулук тарабынан кабыл алынган шаарларды өнүктүрүүнүн 20 жылдык жаңы программасынын мазмуну түзөт. Бул жерде негизинен шаарларды туруктуу өнүктүрүү максатын ишке ашырууга багытталган [8], анда "шаарлардын жана калктуу конуштардын ачыктыгын, коопсуздугун, жашоого туруктуулугун жана экологиялык туруктуулугун камсыз кылуу" маселелери 11-максатта өзүнчө каралган. Ал максаттын мааниси төмөнкүлөрдү камтыйт: биринчиден, экологиялык туруктуу урбанизациянын масштабын кеңейтүү; экинчиден, шаарлардын терс экологиялык таасирин азайтуу; үчүнчүдөн, абанын сапатына көбүрөөк көңүл буруу жана шаардык жана башка калдыктарды утилизациялоо, б.а. жокко чыгаруу; төртүнчүдөн, чакан жана орто бизнести өнүктүрүү боюнча колдоо аркылуу экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу, алардын кирешелүүлүгүн жогорулатуу, ж.б.у.с..

Коопсуздук, ишенимдүүлүктүн жана корголуунун абалы болуу менен, каралып жаткан тутумдун (ишкананын, аймактын, бүтүндөй өлкөнүн) туруктуулугун гана мүнөздөйт, бирок иштин жыйынтыгында, объект тобокелдиктерге жана коркунучтарга жооп бергенде жана аларды жок кылганда гана коопсуздук камсыз кылынат.

Экономикалык коопсуздук калктын жашоо үчүн нормалдуу шарттарды сактоо мүмкүнчүлүгүн азык-түлүк жана ресурстар менен андан ары өнүктүрүү үчүн туруктуу камсыз кылуу, ошондой эле экономикалык иш-чараларды жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон шарттарды камсыз кылуу болуп саналат.

Экономикалык коопсуздук эндогендик жана экзогендик мүнөздөгү коркунучтардан өлкөнүн жана анын жарандарынын кызыкчылыктарын экономика чөйрөсүндө ишенимдүү жана бардык зарыл болгон каражаттар, ыкмалар, укук коргоо жана каржы институттары менен жабдылган коргоону билдирет [5].

Экономикалык коопсуздук - субъекттеринин коопсуздугун камсыз кылуу үчүн материалдык негиз. Эреже катары, анын бир нече компоненттери же деңгээлдери айырмаланат:

- өлкөнүн масштабында;
- өлкө аймактарынын деңгээлинде;
- шаар конуштарынын (же муниципалитеттердин) коопсуздугу;
- мекемелердин, коммерциялык фирмалардын деңгээлинде;
- жарандардын экономикалык коопсуздугу.

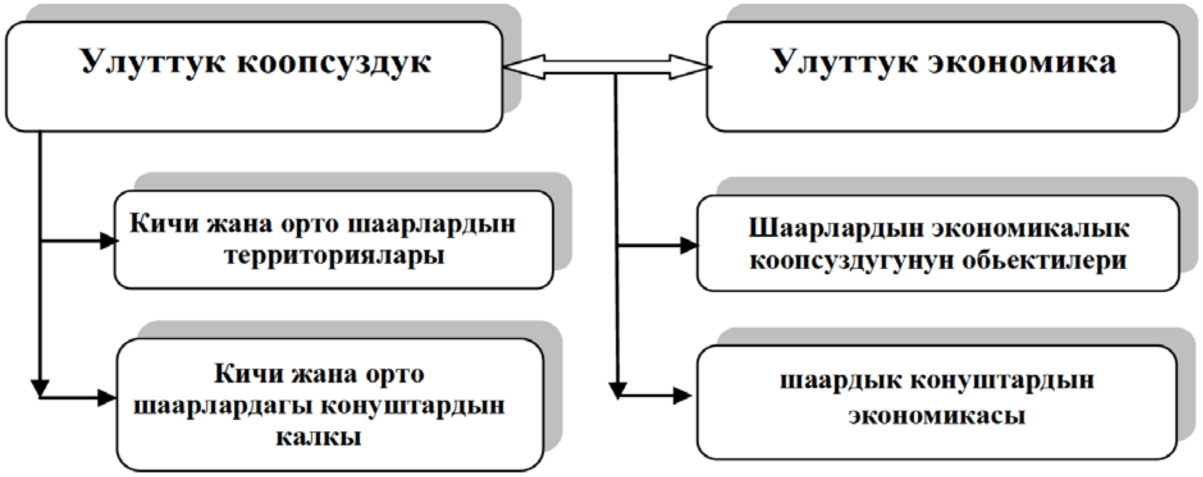

1-сүрөт. Кичи жана орто шаар конуштарынын экономикалык коопсуздук объекттери

1-сүрөттө көрсөтүлгөндөй шаар конуштарынын экономикалык коопсуздугу бир катар объектилерге багытталган (1-сүрөт). Бул жерде жалпы улуттук коопсуздуктун улуттук экономиканын ортосундагы өтө тыгыз байланыш бардыгын айгинелейт. Кичи жана орто шаарчалардын калк конуштары, территориялары, биринчиден, улуттук жана экономикалык коопсуздуктун обьектилери катары каралат, экинчиден, ал территорияларда жүргүзүлгөн өндүрүштүк аракеттердин калыптанышы, өнүгүп өсүшү жана андан келип чыккан өндүрүштүк-каржы мамилелери сөзсүз түрдө жергиликтүү же аймактык экономикага гана эмес, жалпы улуттук экономиканын абалына түздөн-түз таасирин берет.

Кичи жана орто шаарчалардын экономикасын ошол эле аймактарда жайгашкан өндүрүштүк фонддордун жана социалдык-экономикалык, өндүрүштүк инфраструктуралардын абалы, алардын кызматын колдонуу деңгээли түзөт. Ошол эле мезгилде шаарчалардын экономикалык коопсуздук маселеси башка экономикалык индикаторлордун абалына жараша болот, мисалы, акча, каржы, насыя, менчик, эмгек, жумушсуздук, инфляция, киреше, карыз, баа, эмгек өндүрүмдүүлүгү, ж.б.у.с., улуттук экономиканын өнүгүшүнө түздөн-түз таасир берет. Демек, шаарчалардын экономикалык коопсуздугу улуттук коопсуздуктун компоненттеринин бири болуп саналат.

Бирок шаар тургундарынын коопсуздугун ал жайгашкан аймактан, мамлекеттен же дүйнөлүк коомчулуктан бөлөк өзүнчө аймакта камсыз кылуу мүмкүн эмес. Муниципалитеттердин экономикалык коопсуздугун камсыз кылуунун ишенимдүү жана натыйжалуу тутуму айрым аймактардын, бүтүндөй өлкөнүн социалдык жана экономикалык өнүгүүсүнүн туруктуулугу айгинелейт [4].

Шаар конуштарынын экономикалык коопсуздугу негизинен өлкөбүздүн Өкмөтүнүн жүргүзгөн экономикалык саясатына жана анын тиешелүү багыттарына байланыштуу. Ал багыттардын артыкчылыктары, биринчиден, КР Конституциясына ылайык инсандын укуктарын жана эркиндиктерин кепилдөө; экинчиден, жарандын туруктуу материалдык жана каржылык абалы; үчүнчүдөн, коомдун социалдык-экономикалык жана саясий туруктуулугуна өзгөчө көңүл бурулушу менен тыгыз байланышкан [1,6]. Ошону менен бирге улуттук экономиканы башкаруу жана коопсуз деңгээлде кармап туруу милдеттери да учурдагы өлкөбүздүн экономикалык жактан жигердүү ишмердүүлүк аракеттеринин күн тартибинде эң негизги багыттарынын бири болуш керектигин турмуштун практикасы ачык далилдеп келеп жатат. Экономикалык коопсуздукту камсыз кылууда тутум тиешелүү үч деңгээлдүү түзүмгө таянышы керек. Булар: экономикалык жана каржылык коопсуздуктарды камсыз кылуучу милдеттер; уюштуруучулук жана ченемдик-укуктук механизм; тиешелүү материалдык ресурстар.

Кичи жана орто шаар конуштары негизинен мүнөздөмөсү боюнча татаал социалдык-экономикалык тутум болуу менен бирге тышкы терс таасирлерге туруктуу жана социалдык - экономикалык өсүшкө багыталышы керек. Бул жерде муниципалдык бийликтердин эң башкы максаты катары өнүгүүнү жана калктын жашоо турмушунун деңгээлин, анын сапатын жогорулатууну камсыз кылган башкарууну шаарларда негиздеп, аны калыптандырып, өнүктүрүп өстүрүш керек [5].

Биздин оюбузча, учурда жашоонун сапаты деп төмөнкүлөрдү түшүнсөк болот: калктын саламаттыгын сактоо; жарандардын социалдык жактан аялуу катмарларын ар тараптуу коргоо; жашаган аймагын, территориясынын өндүрүштүк жана социалдык-

экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн жакшыртуу; коомдук тартипти сактоо жана өрт коопсуздугун камсыз кылуу, ж.б.у.с..

Ошондой эле шарчаларда билим берүүгө, маданий эс алуу жана искусствого, турак жай жана коммуналдык чарбага, энергетикага жана транспорттук тейлөөгө, байланышка, соода-тиричилик тейлөөгө, экологиялык кырдаалга жана жаратылышты коргоо аракеттерине жана жумуштарына кеткен аракеттерди жана кеткен чыгымдарды каржылык жактан тыкыр эсепке алуу менен каржылык абалын туруктуу деңгээлге жеткирүү [1,6].

Белгилей турган нерсе, эгерде шаарчалар, калктуу конуштар экономикалык, социалдык, саясий жана улуттук абалынын туруксуздугу менен мүнөздөлсө, ар кандай социалдык топтордун жана коомдун катмарларынын кызыкчылыктары бири-бири менен карама-каршы келсе, ошол учурда, жалпысынан мамлекеттик кызыкчылыктарга коркунуч туудурган реалдуу тобокелдиктер түзүлөрү анык.

Шаардык конуштардын жагымдуу өнүгүшүнүн башкы факторун, сабаттуу жана кесипкөй кызматкерлердин болушу менен байланыштырсак болот, себеби кызмат адамдарынын компетенттүүлүгүнүн жетишсиздиги жана ак ниетсиз, коррупциялык көрүнүштөргө бүтүндөй малынган, каржы-насыялык жүрүм-турум төмөндүгү - экономикалык коопсуздуктун негизги коркунуч факторлору катары карасак да болот, анткени, мындай шарттарда жергиликтүү бюджеттин экономикалык коопсуздугунун көйгөйү өтө актуалдуу жана стратегиялык болуп саналат.

Шаар конуштарынын экономикалык коопсуздугуна тышкы коркунучтарды төмөнкү факторлор негизинен түзөт: экономиканын чарбакер субъекттеринин ортосунда атаандаштыктын күчөшү; туруксуз саясий кырдаал; терроризм; табигый жана техногендик мүнөздөгү тобокелдиктер; калктын ар кандай катмарынын жашоо деңгээлинин диспропорциясы; миграциялык процесстер ж. б. [2].

Ошону менен бирге, кичи жана орто шаарлардын экономикалык коопсуздугунун ички тобокелдиктерин төмөнкүлөр түзөөрү аныкталды:

- улуттук жана аймактык экономиканын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн төмөндүгү;
- эл чарбасынын технологиялык жана инновациялык жактан артта калуусу;
- айыл чарбасынын өнүгүшүнө илимий далилденген багыттардын таасирлеринин төмөндөшү жана токтоп калышы;
- жаратылыш ресурстарынын азайышы жана түгөнүп баратышы;
- калктын мүлктүк көрсөткүч менен катмарланышы;
- калктын, өзгөчө жаш балдардын, ымыркайлардын, жашы өтүп калган адамдардын ден соолуктарынын начарлап баратышы;
- экологиялык көйгөйлөрдүн чечилбей жаткандыгы;
- эмгек потенциалынын начарлашы, киреше булактарынын төмөндөшү, жумушсуздуктун жогорку деңгээли;
- социалдык инфраструктуранын эскиришинин жогорку пайызы;
- калктын турак жай жана турмуш - тиричилик шарттарынын начардыгы;
- жакырчылыктын деңгээлинде же анын чегинен тышкары жашаган жарандардын үлүшүнүн жогорулашы;
- жашоо сапатынын деңгээлинин төмөндүгү;
- социалдык наразычылыктардын өсүшү;

- илим сыйымдуу жана жогорку технологиялык өндүрүштөрдүн маанилүүлүгүнүн төмөндөшү;
- инвестициялык активдүүлүктүн жана жагымдуулуктун начарлашы, өнөр жай өндүрүшүнө инвестициялардын жетишсиздиги;
- эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн төмөндүгү;
- көмүскө экономиканын жогорку үлүшү жана экономикалык кылмыштуулуктун өсүшү;
- укуктук сабаттуулуктун төмөндүгү;
- менчикти басып алуу жана өткөрүп берүү фактылары, ж.б. [2,3,7].

Изилдөөдө кичи жана орто шаарчалардын экономикалык коопсуздугуна таасир этүүчү факторлор терс жана позитивдүү болуп бөлүнөрү бардыгына маалым (2-сүрөт). Биздин оюбузча, ресурстар менен камсыз кылуу үчүн мыйзам деңгээлинде муниципалитеттердин мүлкүнө жергиликтүү бюджетке кошумча салыктык жана салыктык эмес кирешелерди алуу үчүн ишканалар жана коммерциялык объектилер, экономикалык жана өндүрүштүк чарбалардын негизинен көп болуусу жакшы[3], ошону менен бирге алардын укуктук негиздерин бекемдөө зарыл.

2-сүрөт. Кичи жана орто шаарлардын экономикалык коопсуздугун аныктоочу факторлор

Биздин оюбузча, ресурстар менен камсыз кылуу үчүн мыйзам деңгээлинде муниципалитеттердин мүлкүнө жергиликтүү бюджетке кошумча салыктык жана салыктык эмес кирешелерди алуу үчүн ишканалар жана коммерциялык объектилер, экономикалык жана өндүрүштүк чарбалардын негизинен көп болуусу жакшы, ошону менен бирге алардын укуктук негиздерин бекемдөө зарыл.

Ошентип, шаарчалардын экономикалык коопсуздугу түшүнүгү системалуу мүнөзгө ээ жана муниципалитеттердин өнүгүшүн калыптандыруучу жана аныктоочу тышкы жана ички факторлорду камтыйт.

Кичи жана орто шаарчалардын калктуу конуштарынын экономикалык коопсуздугу - бул алардын экономикалык тутумунун пайда болгон кооптуу тышкы жана ички тобокелдиктер менен карама-каршылыктарды мүмкүн болушунча минимумга түшүрүлгөн абалы [9], ал муниципалдык экономиканын натыйжалуу динамикалык өсүшүнө жана анын ошол аймакта жашаган калктын өсүп жаткан муктаждыктарын канааттандыруу мүмкүнчүлүгүнө өбөлгө түзөт, ошондой эле тышкы рыноктордо муниципалдык түзүлүштүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн, туруктуу жана жаңылануга жөндөмдүү өнүгүүсүн камсыз кылат.

Жыйынтыктап келгенде, кичи жана орто шаарчалардын конуштарынын экономикалык коопсуздугу - тышкы чөйрө менен өз ара аракеттенүүнүн жүрүшүн жана натыйжасын чагылдырган жана шаар тургундарынын экономикалык кызыкчылыктарын ишке ашырууга, ички жана тышкы коркунучтарга өз убагында жооп берүүгө багытталган муниципалдык түзүлүштүн экономикалык тутумунун маанилүү сапаттык жана динамикалык мүнөздөмөсү катары изилденип келе жатат.

Колдонулган адабияттар

1. Государственная Концепция развития малых городов и поселков городского типа Кыргызской Республики. // Постановление Правительства КР от 31 декабря 2001 года № 843. https://cbd.minjust.gov.kg/53078/edition/320589/ru
2. Кулуева Ч.Р. Экономико-финансовые проблемы трудовых ресурсов Южного региона Кыргызской Республики. – Автореферат на соискание ученой степени д.э.н. – Б.: 2016 г. – 44 с.
3. Kulueva, C.R., Sayakbaeva, A.A., Toktorov, K.K., Nuralieva, C.A., Ismailova, K.D. (2022). Current Problems of the Effective Use of Resource Potential in the Development of Kyrgyzstan’s Regions: Social and Investment Aspect. In: Popkova, E.G., Sergi, B.S. (eds) Geo-Economy of the Future. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-92303-7_29
4. Криворотов А.В. Экономическая безопасность государства и регионов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2018. – 351 с.
5. Лыскова Н.А. Экономическая безопасность городского поселения: понятие и сущность // Инновационная наука. – 2018. - №2. – С. 21-23.
6. Программа по разработке генеральных планов населенных пунктов Кыргызской Республики на 2017- 2030 годыhttps://www.gov.kg/wp-content/uploads/2017/05/1.-Programma-na-ofits.yaz..pdf
7. Силина Т.Л. Сущность проблемы обеспечения муниципальной экономической безопасности// Фундаментальные исследования. – 2018. – №9. – С. 1077-1081.
8. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, 2015 // Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. URL: https://sdgs.un.org/2030agenda (дата обращения: 04.11.2024
9. Ханнанова Т.Р., Гарифуллина Э.Ф. Развитие государственных и муниципальных услуг в цифровой экономике // Экономика и управление: научно практический журнал. – 2018. – №6. – С. 90-93.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№2(5)/2024, 97-103

УДК: 623.746
DOI: 10.52754/16948734_2024_2(5)_12

ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ БПЛА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

АЙЫЛ ЧАРБАСЫНДА ПИЛОТСУЗ УЧУУЧУ АППАРАТТАРДЫ ПАЙДАЛАНУУНУН ЭКОНОМИКАЛЫК НАТЫЙЖАЛУУЛУГУ ЖӨНҮНДӨ

ON THE ECONOMIC EFFICIENCY OF USING UAVS IN AGRICULTURE

Абдыкадыров Санжар Кубатович
Абдыкадыров Санжар Кубатович
Abdykadyrov Sanzhar Kubatovich

к.э.н., доцент, Ошский государственный университет
э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Osh State University

---

Исаева Айнура Эсеналиевна
Исаева Айнура Эсеналиевна
Isaeva Ainura Esenalievna

старший преподаватель, Ошский государственный университет
улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети
senior lecturer, Osh State University

ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ БПЛА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Аннотация
Данная работа посвящена исследованию экономической эффективности применения беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) в сельском хозяйстве. В ней рассматриваются ключевые аспекты использования БПЛА для мониторинга посевов, оптимизации процессов внесения удобрений и пестицидов, а также управления ресурсами. Анализируются примеры успешного внедрения технологий, выявляются преимущества и ограничения данного подхода, а также перспективы его развития в аграрном секторе. Результаты исследования подчеркивают значительный потенциал БПЛА для повышения эффективности сельского хозяйства и улучшения качества продукции.

***Ключевые слова*:** цифровая экономика, БПЛА, аграрный сектор, экономическая эффективность, методы расчета возвратности инвестиций, срок окупаемости, гипотетический пример

АЙЫЛ ЧАРБАСЫНДА ПИЛОТСУЗ УЧУУЧУ АППАРАТТАРДЫ ПАЙДАЛАНУУНУН ЭКОНОМИКАЛЫК НАТЫЙЖАЛУУЛУГУ ЖӨНҮНДӨ

Аннотация
Бул эмгек айыл чарбасында учкучсуз учуучу аппараттарды (УАО) колдонуунун экономикалык эффективдуулугун уйренууге арналган. Ал түшүмдүн мониторинги, жер семирткичтерди жана пестициддерди колдонуу процесстерин оптималдаштыруу жана ресурстарды башкаруу үчүн UAV колдонуунун негизги аспектилерин камтыйт. Технологияларды ийгиликтүү ишке киргизүүнүн мисалдары талдоого алынган, бул ыкманын артыкчылыктары жана чектөөлөрү, ошондой эле аны айыл чарба тармагында өнүктүрүүнүн перспективалары аныкталган. Изилдөөнүн натыйжалары айыл чарба эффективдүүлүгүн жана продукциянын сапатын жогорулатуу үчүн УУАлардын олуттуу потенциалын көрсөтөт.

Ачкыч сөздөр: санариптик экономика, UAV, агрардык сектор, экономикалык эффективдүүлүк, инвестициянын кайтарымдуулугун эсептөө ыкмалары, өзүн актоо мөөнөтү, гипотетикалык мисал

ON THE ECONOMIC EFFICIENCY OF USING UAVS IN AGRICULTURE

Abstract
This paper is devoted to the study of the economic efficiency of using unmanned aerial vehicles (UAVs) in agriculture. It considers key aspects of using UAVs for crop monitoring, optimization of fertilizer and pesticide application processes, and resource management. Examples of successful implementation of technologies are analyzed, the advantages and limitations of this approach, as well as the prospects for its development in the agricultural sector are identified. The results of the study highlight the significant potential of UAVs for increasing the efficiency of agriculture and improving product quality.

Keywords: digital economy, UAVs, agricultural sector, economic efficiency, methods of calculating return on investment, payback period, hypothetical example

Введение. Беспилотные летательные аппараты (БПЛА) становятся важным инструментом в современном сельском хозяйстве, обеспечивая повышение экономической эффективности и продуктивности. С их помощью осуществляется мониторинг посевов, что позволяет оперативно выявлять проблемы, связанные с состоянием растений, использованием удобрений и пестицидов. Инновационные технологии, внедряемые в аграрный сектор, способствуют более эффективному управлению ресурсами и минимизации затрат [3]. Введение БПЛА в сельское хозяйство открывает новые горизонты для фермеров, позволяя им принимать обоснованные решения на основе анализа данных и улучшая общие результаты производственной деятельности. Таким образом, БПЛА играют ключевую роль в трансформации аграрной отрасли.

История применения беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) в сельском хозяйстве началась с их первоначального использования в военных целях. Однако с развитием технологий и уменьшением стоимости БПЛА, они начали находить применение в гражданских сферах, включая сельское хозяйство.

В аграрном секторе используются различные типы беспилотных летательных аппаратов (БПЛА), которые применяются для решения различных задач, таких как мониторинг состояния посевов, внесение удобрений и пестицидов, а также сбор данных для анализа. Вот основные технологии и типы БПЛА, используемые в сельском хозяйстве:

1. Типы БПЛА

- *Мультикоптеры*: Это наиболее распространенные дроны для сельского хозяйства. Анализ научной и популярной литературы по вопросам использования БПЛА в сельском хозяйстве показывает, что мультикоптерные дроны нашли широкое применение в агропромышленном комплексе (АПК) [1]. Они обладают высокой маневренностью, могут зависать на месте и легко управляются. Мультикоптеры чаще всего используются для аэрофотосъемки и мониторинга полей.

- *Крылатые дроны*: Эти БПЛА имеют аэродинамическую форму и могут покрывать большие расстояния. Они подходят для создания карт больших земельных участков и осуществления мониторинга на больших высотах.

- *Гибридные дроны*: Сочетают в себе характеристики мультикоптеров и крылатых дронов. Они могут взлетать и садиться вертикально, но при этом способны развивать большую скорость и дальность полета.

2. Технологии и оборудование

- *Камеры высокой четкости*: Используются для аэрофотосъемки и создания детализированных изображений полей. Позволяют анализировать состояние растений и выявлять проблемы на ранних стадиях.

- *Мультиспециальные и инфракрасные камеры*: Эти камеры позволяют получать информацию о состоянии растений, измеряя отражение света в различных спектрах. Это помогает в оценке здоровья растений, уровня влаги и наличия заболеваний.

- *Датчики NDVI (Normalized Difference Vegetation Index)*: Используются для оценки вегетационного индекса, что позволяет определить уровень здоровья растений и их потребности в воде и питательных веществах.

- *Системы GPS и ГЛОНАСС*: Обеспечивают точность позиционирования дронов, что особенно важно при проведении агрономических исследований и внесении удобрений.

- *Системы автоматического управления*: Позволяют заранее программировать маршруты полетов и задачи для дронов, что делает их использование более эффективным и снижает необходимость в ручном управлении.

3. Применения БПЛА в сельском хозяйстве

- *Мониторинг состояния посевов*: Дроны позволяют быстро и эффективно оценить состояние растений, выявить участки с проблемами (например, болезни, вредители или недостаток влаги) [2].

- *Анализ почвы*: С помощью БПЛА можно собирать данные о состоянии почвы, что помогает в принятии решений о внесении удобрений и других агрономических мероприятиях [1].

- *Применение удобрений и пестицидов*: Некоторые дроны способны не только собирать данные, но и выполнять задачи по внесению удобрений и химикатов, что позволяет значительно сократить время и усилия [2].

- *Оценка урожайности*: Дроны могут использоваться для предсказания урожайности на основе анализа состояния растений и других факторов. С учетом развития технологий и снижения стоимости оборудования, использование БПЛА в сельском хозяйстве продолжает расти, открывая новые возможности для повышения эффективности и устойчивости аграрного производства [1].

Сравнение традиционных методов сельского хозяйства с использованием беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) позволяет выявить преимущества и недостатки каждого подхода. Ниже приведены основные аспекты, по которым можно провести это сравнение (таблицы 1-5):

Таблица 1. Мониторинг состояния посевов.

Традиционные методы:	**Использование БПЛА:**
- Использование наземных обследований (пешие проверки полей). - Визуальный осмотр состояния растений. - Применение ручных инструментов для анализа (например, анализ почвы).	- Аэрофотосъемка и создание высококачественных изображений полей. - Быстрый сбор данных с больших площадей за короткое время. - Возможность использования многоспектральных и инфракрасных камер для анализа здоровья растений.
Преимущества БПЛА: Более быстрое и точное получение информации, возможность мониторинга в труднодоступных местах, снижение человеческого труда.	

Составлен авторами.

Таблица 2. Анализ почвы.

Традиционные методы:	**Использование БПЛА:**
- Лабораторные тесты образцов почвы, собранных вручную. - Ограниченное количество точек анализа, что может не отражать общую картину.	- Сбор данных о состоянии почвы с помощью сенсоров и камер. - Создание карт распределения питательных веществ и влаги по участкам.
Преимущества БПЛА: Более детализированное и обширное покрытие, возможность быстрого реагирования на изменения.	

Составлен авторами.

Таблица 3. Внесение удобрений и пестицидов.

Традиционные методы:	Использование БПЛА:
- Ручное или механическое внесение удобрений и пестицидов с земли. - Затраты времени и ресурсов на обработку больших площадей.	- Автоматизированное внесение удобрений и химикатов с воздуха. - Возможность точечного внесения, что снижает расход материалов.
Преимущества БПЛА: Увеличение эффективности внесения, сокращение времени обработки, уменьшение воздействия на окружающую среду за счет точечного применения.	

Составлен авторами.

Таблица 4. Сбор данных и анализ

Традиционные методы:	Использование БПЛА:
- Сбор данных вручную, что требует больше времени и усилий. - Использование устаревших технологий и методов анализа.	- Автоматизированный сбор данных и интеграция с аналитическими программами. - Возможность создания 3D-карт и моделей полей для более глубокого анализа.
Преимущества БПЛА: Снижение ошибок при сборе данных, возможность обработки больших объемов информации и применение современных аналитических инструментов.	

Составлен авторами.

Таблица 5. Экономическая эффективность

Традиционные методы:	Использование БПЛА:
- Высокие затраты на рабочую силу и время. - Ограниченные возможности для масштабируемости.	- Первоначальные инвестиции в оборудование могут быть высокими, но долгосрочные затраты на рабочую силу снижаются. - Возможность быстрого масштабирования операций.
Преимущества БПЛА: Снижение затрат на труд, повышение производительности и более эффективное использование ресурсов.	

Составлен авторами.

Давайте рассмотрим гипотетический пример оценки возврата инвестиций (ROI) в денежном выражении при использовании дронов в сельском хозяйстве.

В аналитике существует масса разных формул ROI для бизнеса. Самая простая и эффективная формула следующая[1]:

$$ROI = (Доход - Затраты)/Затраты * 100\ \% \qquad (1)$$

где ROI (Return on Investment) — это коэффициент окупаемости или же показатель возврата всех инвестиций.

Предположим, фермер решает инвестировать в дрон (к примеру: квадрокоптер DJI Mavic Air 2[2]) для мониторинга своих полей.

Исходные данные:

1. Начальные затраты:

- *Стоимость дрона:* 1120 долларов.

- *Программное обеспечение:* 200 долларов (Agisoft Metashape[3]).

[1] ROI: что это, формула рентабельности инвестиций и как использовать. Режим доступа: https://remarka.agency/journal/roi-chto-eto-formula-rentabelnosti-investitsiy-i-kak-ispolzovat

[2] Интернет-магазин BOBBYSTORE. Подробнее: https://bobbystore.kg/kvadrokopter_dji_mavic_air_3_577_45/

- *Обучение персонала:* 300 долларов.
- *Итого начальные затраты:* 1120 + 200 + 300 = 1620 долларов.

2. Операционные затраты (ежегодно):

- *Обслуживание дрона:* 200 долларов.
- *Заработная плата оператора* (фермер сам работает): 0 (нуль) долларов.
- *Итого операционные затраты:* 200 + 0 = 200 долларов.

3. Экономия и выгоды (ежегодно):

- *Увеличение урожайности:* предположим, что использование дрона позволяет увеличить урожайность на[4] 10%.

Если до внедрения дронов фермер зарабатывал 20,000 долларов от продажи урожая, то с увеличением урожайности: Дополнительный доход = 20,000 / 0.10 = 2000 долларов.

- *Снижение затрат на удобрения и пестициды:* предположим, фермер экономит 500 долларов в год благодаря более точному применению ресурсов.

4. Общий доход от использования дрона:

- *Дополнительный доход + Экономия на удобрениях:* 2000 + 500 = 2500 долларов.

Расчет ROI. Теперь мы можем рассчитать ROI:

- *Общие затраты за первый год:* - Начальные затраты (разовые) + Операционные затраты: 1620 + 200 = 1820 долларов.
- *Прибыль от инвестиций:* - Общий доход - Общие затраты: 2500 - 1820 = 680 долларов (чистая прибыль).
- Расчет ROI: ROI = ((Прибыль от инвестиций - Стоимость инвестиций)/Стоимость инвестиций) *100%.

Подставляем значения: ROI = ((680-1620)/1620)100% = 58,03%.

Срок окупаемости

Для определения срока окупаемости:

- *Первоначальные затраты:* 1620 долларов.
- *Чистая прибыль в первый год:* 680 долларов.

Срок окупаемости = 1620/2300 = 0.7 года.

Вывод. В этом примере фермер может ожидать ROI около 41.97% в первый год и срок окупаемости инвестиций в 0.7 года. Эти цифры могут варьироваться в зависимости от конкретных условий, но они дают общее представление о потенциальной выгоде от использования дронов в сельском хозяйстве.

Заключение. Сравнение традиционных методов сельского хозяйства и использования беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) демонстрирует значительные преимущества последнего подхода. Традиционные методы, хотя и проверены временем, часто требуют значительных затрат на рабочую силу и время, а также могут быть менее эффективными в условиях масштабного производства. Визуальные осмотры и ручные анализы почвы, как правило, ограничивают объем собираемой информации и могут не отражать полную картину состояния посевов.

С другой стороны, БПЛА предлагают инновационные решения для оптимизации агрономических процессов. Использование аэрофотосъемки и специализированных сенсоров позволяет быстро и точно собирать данные о состоянии растений и почвы, что значительно

---

[3] Интернет-магазин Agisoft. Подробнее: https://www.agisoft.com/ru/buy/online-store/

[4] Инновационные дроны на 20% повысят урожайность посевов. Режим доступа: https://наука.рф/news/innovatsionnye-bespilotniki-na-20-povysyat-urozhaynost-posevov/

улучшает мониторинг и управление урожайностью. Данные, полученные с помощью БПЛА, могут быть использованы для создания детализированных карт, что позволяет фермерам принимать обоснованные решения о внесении удобрений и пестицидов. Это не только повышает эффективность, но и снижает негативное воздействие на окружающую среду.

Несмотря на первоначальные инвестиции, связанные с приобретением и обслуживанием БПЛА, долгосрочные выгоды включают снижение затрат на труд и ресурсов, повышение производительности и улучшение качества продукции. Таким образом, внедрение БПЛА в сельское хозяйство представляет собой важный шаг к устойчивому и высокоэффективному агропроизводству, способствующему решению глобальных продовольственных проблем. С учетом всех вышеперечисленных факторов, можно утверждать, что будущее сельского хозяйства будет неразрывно связано с использованием современных технологий, включая беспилотные летательные аппараты.

Список литературы

1. Салаев Б.К., Серёгин А.А., Эвиев В.А., Мучаев А.Б., Глечикова Н.А., Юдаев И.В. Анализ применения беспилотных летательных аппаратов в сельском хозяйстве // Вестник аграрной науки Дона. 2022. Т. 15. № 4 (60). С. 29–44.
2. Зубарев, Ю. Н. Использование беспилотных летательных аппаратов в сельском хозяйстве / Ю. Н. Зубарев, Д. С. Фомин, А. Н. Чащин, М. В. Заболотнова. – Текст: непосредственный // Вестник Пермского федерального исследовательского центра. – 2019. – № 2. – С. 47-51. Режим доступа: https://journal.permsc.ru/index.php/pscj/article/view/PSCJ2019n2p5
3. Abdykadyrov,S. K., Ermekbaeva, A. T., & Paiysbekova, K. T. (2024). Use of drones in the agricultural sector of the Kyrgyz Republic: experience of some countries. ISJ Theoretical & Applied Science, 04 (132), 154-158.
4. Интернет-ресурс. ROI: что это, формула рентабельности инвестиций и как использовать. Режим доступа: https://remarka.agency/journal/roi-chto-eto-formula-rentabelnosti-investitsiy-i-kak-ispolzovat;
5. Интернет-магазин BOBBYSTORE. Подробнее: https://bobbystore.kg/kvadrokopter_dji_mavic_air_3_577_45/
6. Интернет-магазин Agisoft. Подробнее: https://www.agisoft.com/ru/buy/online-store/
7. Инновационные дроны на 20% повысят урожайность посевов. Режим доступа: https://наука.рф/news/innovatsionnye-bespilotniki-na-20-povysyat-urozhaynost-posevov/

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№2(5)/2024, 104-110

УДК: 342.22
DOI: 10.52754/16948734_2024_2(5)_13

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК СИСТЕМАЛАРЫН САНАРИПТЕШТИРҮҮНҮ УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУНУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖӨНҮНДӨ

О ПРОБЛЕМАХ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

ON THE PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF DIGITALIZATION OF SOCIAL AND ECONOMIC SYSTEMS OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Абдыкадыров Санжар Кубатович
Абдыкадыров Санжар Кубатович
Abdykadyrov Sanzhar Kubatovich

э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
к.э.н., доцент, Ошский государственный университет
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Osh State University

---

Токтомамбетова Кыял Кубанычбековна
Токтомамбетова Кыял Кубанычбековна
Toktomambetova Kyyal Kubanychbekovna

ю.и.к., улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети
к.ю.н., старший преподаватель, Ошский государственный университет
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Osh State University

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК СИСТЕМАЛАРЫН САНАРИПТЕШТИРҮҮНҮ УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУНУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖӨНҮНДӨ

Аннотация

Акыркы жылдары Кыргызстанда санариптик технологиялар улуттук экономиканын бардык тармактарына, анын ичинде өлкөнүн айыл чарбасына активдүү киргизилип жатат, бул айыл чарба секторунун өндүрүмдүүлүгүн жана туруктуулугун жогорулатуу үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Бирок бул процесс мыйзамдарды комплекстүү талдоону жана адаптациялоону талап кылган олуттуу укуктук көйгөйлөрдү да алып келет. Бул иш Кыргызстандын айыл чарбасын санариптештирүү менен байланышкан укуктук жөнгө салуу көйгөйлөрүн изилдөөгө багытталган. Талдоолордун жүрүшүндө тыкыр көңүл бурууну талап кылган негизги аспектилер аныкталды: жеке маалыматтарды коргоо, системалардагы каталар жана мүчүлүштүктөр үчүн жоопкерчилик, интеллектуалдык менчик маселелери, ошондой эле санариптик технологияларды колдонуу менен алынган продукциянын сапат стандарттарын сактоо. Жаңы нормаларды жана эрежелерди иштеп чыгуу айыл чарба рыногунун катышуучуларынын укуктарын коргоону, тармактын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууну жана тез өзгөрүп жаткан технологиялык ландшафтта анын туруктуулугун камсыздоону бекемдөөгө аракет жасай алат.

***Ачкыч сөздөр*:** санариптик экономика, санариптик кодекс, укуктук жөнгө салуу, санариптик укук, санариптик ресурс, санариптик коом, Кыргыз Республикасы

О ПРОБЛЕМАХ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация

В последние годы в Кыргызстане цифровые технологии активно внедряются во все отрасли национальной экономики, в том числе в сельское хозяйство страны, что открывает новые возможности для повышения производительности и устойчивости аграрного сектора. Но этот процесс также порождает серьезные правовые проблемы, которые требуют всестороннего анализа и адаптации законов. Данная работа направлена на изучение проблем правового регулирования, связанных с цифровизацией сельского хозяйства Кыргызстана. В ходе анализа были выявлены основные аспекты, требующие пристального внимания: защита персональных данных, ответственность за ошибки и сбои в системах, вопросы интеллектуальной собственности, а также соответствие стандартам качества продукции, полученной с использованием цифровых технологий. Разработка новых норм и правил может попытаться усилить защиту прав участников сельскохозяйственного рынка, повысить конкурентоспособность сектора и обеспечить его устойчивость в быстро меняющемся технологическом ландшафте.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровой кодекс, правовое регулирование, цифровое право, цифровой ресурс, цифровое общество, Кыргызская, Республика

ON THE PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF DIGITALIZATION OF SOCIAL AND ECONOMIC SYSTEMS OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Abstract

In recent years, digital technologies have been actively introduced into all sectors of the national economy in Kyrgyzstan, including the country's agriculture, which opens up new opportunities to improve the productivity and sustainability of the agricultural sector. But this process also gives rise to serious legal problems that require a comprehensive analysis and adaptation of laws. This work is aimed at studying the problems of legal regulation associated with the digitalization of agriculture in Kyrgyzstan. The analysis identified key aspects that require close attention: protection of personal data, liability for errors and failures in systems, intellectual property issues, and compliance with quality standards for products obtained using digital technologies. The development of new norms and rules can try to strengthen the protection of the rights of agricultural market participants, increase the competitiveness of the sector and ensure its sustainability in a rapidly changing technological landscape.

Keywords: digital economy, digital code, legal regulation, digital law, digital resource, digital society, Kyrgyz Republic

Киришүү. Санариптик технологиялардын таралуусу адамдардын жашоосунда маанилүү өзгөрүүлөргө алып келе турган экономикалык жана социалдык прогресстин багыттарын курамалайт. Келечекте жаңы технологияларды эффективдүү колдонуу, санариптештирүү үчүн зарыл инфраструктураны жана укуктук чөйрөнү түзүү ар кайсы өлкөнүн глобалдык экономикадагы позицияларын аныктайт.

Санариптик экономика электрондук инфраструктураны, электрондук технологияларды жана кызматтарды, болжолдоо технологияларын талдоого негизделген социалдык мамилелердин жыйындысы катары каралат, ал өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүү деңгээлинде ири көлөмдүү берилиштерди алмашууну, бөлүштүрүүнү, өндүрүүнү жана көбөйтүүнү оптималдаштырууга багытталган [5; 9].

Учурдагы санариптик экономиканын өнүгүү этабында ЕАЭБдин көптөгөгөн өлкөлөрүндө, анын ичинде Кыргызстанда, экономикалык ишмердүүлүктүн бардык чөйрөлөрүнө санариптик технологияларды активдүү киргизүү байкалып келет. Бирок, аталган жараяндарга тиешелүү укуктук база жана жөнгө салуу механизмдери толук кандуу иштелип чыга элек, натыйжада санариптик экономиканы өнүктүрүү жана анын оң аспектилерин ишке ашыруу аракеттерин кыйындатууда. Көпчүлүк өлкөлөрдө экономиканы жана коомду санариптештирүү боюнча улуттук стратегиялар жана программалар бар. Бул өлкөлөрдүн максаттары жана милдеттери жалпысынан алганда дээрлик окшош, а бирок алардын ишке ашыруу ыкмалары ар башка болушу талашсыз. Кээ бир демилгелер трансулуттук инновациялык саясаттын курамына кирет, мисалы, Европа Биримдигинин (ЕБ) Санариптик Стратегиясы – бул ЕБге мүчө мамлекеттердин экономикаларын жана коомдорун санариптик трансформациялоого багытталган комплекстүү план. Анда бизнести санариптештирүү, санариптик кызматтарды өнүктүрүү, маалыматтарды коргоо, киберкоопсуздук жана жарандар үчүн санариптик технологиялардын жеткиликтүүлүгү сыяктуу маселелердин кеңири чөйрөсү камтылган[7].

Кыргызстанда санариптештирүү процессин жөнгө салууга багытталган бир нече документтер иштелип чыккан. Бул документтер мыйзамдардан, ар кандай тармактарга тиешелүү, атайын түзүлгөн стратегияларга жана өлкөнү этап-этабы менен санариптик трансформациялоонун концепцияларына чейин айырмаланат. Санариптик укук мамилелерин жөнгө салуу боюнча эң ыңгайлуу жана натыйжалуу ыкманы табуу аракетинде жүргөн Кыргызстан учурдагы мыйзамдарды кодификациялоо [8] жолун тандап алды. Демек жаңы тармактык укуктук-ченемдик актылар киргизилет. Анткени, укуктук жөнгө салуунун негизги максаты - санариптик мейкиндикте адамдын жана жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо, санариптик экономиканы өнүктүрүү жана өлкөнүн инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуу үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүү болуп саналат. Мына ушул максаттарга жетишүү үчүн Санариптик Кодексти [4], иштеп чыгуу чечими 2019-жылы кабыл алынган, ал бардык санариптик ченемдерди бириктирген жана ошондой эле, мамлекеттик органдар үчүн да, бизнес үчүн да, жарандар үчүн да укук колдонуунун ыңгайлуулугун, практикалуулугун жана натыйжалуулугун камсыз кыла алчуу бүтүндөй бир укуктук-ченемдик акт катары сунушталган.

Эми Кыргыз Республикасынын Санариптик Кодекси деген эмне экендигине жооп издеп көрөлү. Адегенде, бул кодекс Кыргызстандагы санариптик укук мамилелерине тиешелүү жана учурда аракет жүргүзүп келген мыйзамдарды о.э. ченемдик актыларды эле алмаштырып коюу далалаты катары кабыл албоо абзел. Бул документ аракеттеги укуктук ченемдерди биздин укук системабыз үчүн инновация катары эсептелген жаңы эрежелер

менен шайкеш келтирүүгө багытталган. Мындай синергетикалык мамиле технологияларды мурдагы административдик ыкмалар жана ченемдер менен жөнгө салуу мүмкүн эместиги, башкача айтканда, алардын иштебей калуусу менен шартталган деп саноого болот. Эгерде санарип министри Н.А. Кутнаева тарабынан берилген негиздеме-маалымкатка [6] таяна турган болсок, Курамдык жактан алганда, Санариптик Кодексинин долбоору *Жалпы* жана *Өзгөчө* бөлүктөрдөн турат. Кодекстин ***жалпы*** бөлүгү жогорку деңгээлдеги жалпылык, туруктуулук менен мүнөздөлгөн жана өзгөчө бөлүктүн ченемдерин колдонуунун укуктук негизин түзгөн баштапкы ченемдик жоболорду камтыйт.

Атайын бөлүк санариптик маалыматтардын ар кандай түрлөрүн, санариптик кызматтарды, ишенимдүү кызматтарды, санариптик технологиялык системаларды, анын ичинде телекоммуникациялык тармактарды жана жасалма интеллект системаларын жөнгө салууга арналган бөлүмдөрдү камтуу аркылуу жалпысынан 199 беренеге ээ.

Санариптик кодекстин долбоору Кыргыз Республикасынын аракеттеги төмөнкү 5 (беш) мыйзамынын кодификациясы болуп саналат.

Алар: 2017-жылдагы “Электрондук башкаруу жөнүндө” КР Мыйзамы, 2017-жылдагы “Электрондук кол тамга жөнүндө” КР Мыйзамы, 2014-жылдагы “Жарандарды биометрикалык каттоо жөнүндө” Мыйзамы, 2017-жылдагы “Электрондук башкаруу жөнүндө” Мыйзамы, 2014-жылдагы “Жарандарды биометрикалык каттоо жөнүндө” мыйзам сыяктуу Кыргыз Республикасынын колдонуудагы беш мыйзамынын кодификациясын билдирет. 2008-жылдагы “Жеке маалымат жөнүндө” мыйзам, ошондой эле 1998-жылдагы “Электр жана почта байланышы жөнүндө” мыйзам.

Аталган Кодекстин киргизилүүсүнүн натыйжасында *санариптик укуктун объектилери* же *санариптик укуктук мамилелердин объектилери* түшүнүктөрүнүн пайда болуусу Кыргызстандын укук системасы үчүн инновация катары саналат (1-сүрөттөлүш).

1-сүрөттөлүш. Санариптик укуктук мамилелердин объектилери. *Булагы: Эл аралык консорциумдун Санариптик Кодекстин долбоорунун тааныштырмасынан (презентациясы) алынды.*

Сүрөттөлүштө көрүнүп тургандай, Кодекстин долбоору төмөнкүдөй объектилерди камтыйт:

- берилиштер же санариптик жазымдар (записи) жана санариптик ресурстар;

- санариптик чөйрөнү тейлөө системасы — санариптик кызматтар жана тежно же эко системалар;

- берилиштерди иштетүүчү түзүлүштөр, анын ичинде берилиштерди иштетүү борборлору жана телекоммуникациялык торчолор;

- инфраструктура, мында жер тилкелери, имараттар, курулмалар кошо эсептелет.

Санариптик укук мамилелеринин катышуучуларынын арасында, мурда белгиленген объекттерге карата укуктук ыйгарым укуктарга жана санариптик мейкиндикте аткарыла турган функцияларга жараша, Санариптик Кодекс айрым катышуучуларды бөлүп көрсөтөт. Мында, колдонуучу жана маалыматтардын принципалына өзгөчө көңүл буруу керек.

Колдонуучу - бул санариптик жазымдарга (запись), ресурстарга же кызматтарга кирүү мүмкүнчүлүгүн сураган же алган адам. Маани-маңызынан алганда, санариптештирүүнүн артыкчылыктарын пайдаланган ар бир адам колдонуучу болуп саналат. Ошол эле учурда, берилиштердин принципалы тууралуу да ушундай эле мааниде айтууга болот. Анткени, бизге тиешелүү маалыматтар чогултулганда, сакталганда же иштетилгенде ар бирибиз принципалга айланабыз. Жарандарга карата мамлекеттик органдар тарабынан жеке маалыматтарды чогултуу жана иштеп чыгуу буга жаркын мисал боло алат.

Санариптик чөйрөнүн дагы бир маанилүү катышуучусу - ***иштетүүчү*** (обработчик). Ал - келишим же укуктук акт боюнча маалыматтарды жыйноо, жазуу, уюштуруу, сактоо, адаптациялоо боюнча иш жүргүзгөн адам.

Мында *иштетүүчү* келишимдин же мыйзамдык актынын негизинде санариптик маалыматтарды чогулткан, эсепке алган, уюштурган, сактаган, өзгөрткөн, жүктөгөн, карап чыккан, колдонгон, тараткан, алмаштырган, бириктирген, азайткан, өчүргөн же жок кылган адам экендигин түшүнүү керек. Ал буюртмачынын табыштамаларын аткаруучу функцияны аркалайт.

Санариптик кодекстин инновациялары жөнүндө сөз кылып жатып, адам укуктарынын жаңы категориясы катары *санариптик укуктар* түшүнүгүн белгилей кетүү керек. Бул тема көптөгөн изилдөөлөрдүн жана макалалардын предмети болуп келет: кээ бир авторлор санариптик укуктарды жаңы форматтагы салттуу табигый укук катары карашса, башкалары адам укуктарынын мурда белгисиз болгон таптакыр жаңы категориясы катары көрсөтүшөт. Бирок, бул изилдөөнүн алкагында биз санариптик укуктардын мазмунуна жана келип чыгуу аспектилерине тереңдеп кирбестен, Кыргызстандын мыйзам чыгаруучулары тарабынан *санарип* деп аныкталган укуктарга гана токтолобуз.

Демек, Санарип кодексинин долбооруна ылайык, адамдын санариптик укуктары санариптик укуктук мамилелердин катышуучулары тарабынан санариптик чөйрөдө жүзөгө ашырылуучу төмөнкүдөй укуктарды камтыйт:

- санариптик маалыматтарга жетүү укугу;
- санариптик маалыматтарды түзүү, жайылтуу жана колдонуу, аларды ар кандай мыйзамдуу жол менен иштетүү укугу;
- санариптик мейкиндикте түзүлгөн же башка жол менен алынган объекттерге карата санариптик укуктарга ээ болуу укугу;
- санариптик жамааттарды түзүү жана алардын эрежелерин белгилөөгө катышуу укугу;
- өзүнүн инсандыгын аныктоо укугу (анын ичинде аты-жөнүн, наамын жана башка идентификаторлорун көрсөтүү менен);
- каалаган санариптик жамааттын курамынан, ошол жамааттагы өздүгүнө тиешелүү бардык маалыматтарды жок кылуу мүмкүнчүлүгү менен чыгып кетүү укугу.

Көрсөтүлгөн укуктарды санариптик деп классификациялоого мүмкүндүк берген негизги өзгөчөлүк бар, – ал укуктарды санариптик мейкиндикте гана ишке ашырууга болот. Кодексте көрсөтүлгөн санариптик укуктардын тизмеси али алдыда толуктоолорду талап кылаары бышык. Анткени, биздин оюбузча, санариптештирүүнүн тез өнүгүшү жана

санариптик укуктун жаңыдан калыптанышы кабыл алуунун алдында турган документте келечекте толуктала турган же өзгөртүлө турган айрым «боштуктардын» же «коңулдардын» болушу да туура болгондугу жакшы пикирди калтырат.

Бул жагдайлар аталып кеткен санариптик укуктарга гана эле эмес, Кодекстин башка жоболоруна да тиешелүү көрүнүш болуп саналат. Балким, документ кабыл алынганга чейин деле санариптик укуктук мамилелердин катышуучуларынын же объекттеринин тизмеси да жаңы элементтер менен кеңейтилип кетүү мүмкүнчүлүгү да жок эмес. Албетте мындай божомолдор бүткүл дүйнөдө жүрүп жаткан санариптештирүү жараянынын бат жана активдүү өнүгүп аткандыгына байланыштуу болууда.

Андыктан, жогоруда келтирилген маалыматтардын бардыгы тең, б.а. санариптик чөйрөдө ишке ашырылуучу коомдук мамилелерди жөнгө сала турган, өлкөдө колдонулуп жаткан ченемдик укуктук актыларды бири-бири менен шайкеш келтирүү максатында Санариптик кодексти иштеп чыгуу жана кабыл алуу зарыл экендигин далилдеп турат. “Санариптик” деп аталган түшүнүктөрдү, терминдерди жана аныктамаларды концептуалдык жактан стандарттуу абалга келтирүүчү аппараттын болуусу да да бөтөнчө орунду ээлейт. Ошол эле учурда бул иш-аракеттердин баары, биринчи кезекте, санариптик чөйрөдө да, жалпы таанылган салттуу укуктар менен эркиндиктер чөйрөсүндө да адамдын укуктарын жана кызыкчылыктарын натыйжалуу коргоо максаттарын гана көздөшү маанилүү экендиги айтпаса да түшүнүктүүдүр.

Корутунду: Санариптик кодекстин иштелип чыгышы жана кабыл алынышы Кыргызстандагы санариптик укуктук мамилелерди укуктук жөнгө салуу тармагындагы олуттуу кадам болуп саналат. Санариптик мейкиндикте иштеген катышуучулардын, объектилердин жана укуктардын так тизмесин түзүү маселеси колдонуучулар жана маалымат жетекчилери үчүн курамдаштырылган жана коопсуз чөйрөнү түзө алат. Санариптик укуктар адам укуктарынын жаңы категориясы катары тез технологиялык өнүгүү шартында жеке кызыкчылыктарды коргоонун маанилүүлүгүн баса белгилейт. Бул санариптештирүүнүн заманбап чакырыктарына жооп берип гана тим болбостон, санариптик ресурстарга жетүүдө адилеттүүлүктү жана теңчиликти камсыз кылуу үчүн укуктук негиз түзөт. Белгилей кетчү нерсе, Санариптик кодекс акыркы чечим эмес, тескерисинче, санариптик чөйрөнүн бат өзгөрүп жаткан шарттарына мыйзамдарды андан ары өнүктүрүү жана адаптациялоо үчүн негиз болуп берет. Кодексти кабыл алуу аны колдонуу практикасына туруктуу мониторинг жана талдоолорду жүргүзүп туруу менен коштолууга тийиш, бул зарыл болгон өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду өз убагында киргизүүгө мүмкүндүк берет. Ошентип, Санариптик кодексти ишке ашыруу санариптик дүйнөдө коомдук мамилелерди шайкеш келтирүүгө көмөктөшүүчү жана жаңы реалдуулукта жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоону камсыз кылган эффективдүү укуктук системаны түзүүгө карай маанилүү кадам болот.

Колдонулган адабияттар

1. Алексеев И.В. Цифровая экономика: особенности и тенденции развития электронного взаимодействия [Текст] / И.В. Алексеев // Актуальные направления научных исследований: от теории к практике: материалы X Междунар. науч.–практ. конф. (Чебоксары, 18 дек. 2016 г.). В 2 т. Т. 2 / редкол.: О. Н. Широков [и др.]. — Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016. — № 4 (10).
2. Bondar N.S., Amelin R.V., Artemova D.I., Velieva D.S. et al. Ekonomicheskoe pravo: uchebnik = Economic law: textbook. Moscow: Prospekt, 2021:352. (In Russ.). doi: 10.31085/9785392336791-2021-352;
3. Burova A.Yu. Digital ecosystems: Need and content of legislative regulation. Zhurnal rossiyskogo prava = Journal of Russian Law. 2024;28(1):143–155. (In Russ.). doi: 10.61205/jrp.2024.1.7;

4. Кыргыз Республикасынын Санариптик Кодексинин долбоору. КР Сараптик өнүгүү Министрлигинин сайты. https://code.digital.gov.kg/ru/bills/6/
5. О сущности понятия цифровой трансформации в развитии социально-экономических систем. Абдыкадыров С.К., Эрмекбаева А.Т., Илимбеков М.И. Вестник Ошского государственного университета. Экономика. 2024. № 1 (4). С. 73-80. Кирүү режими: https://elibrary.ru/item.asp?id=67355202
6. Справка-обоснование к проекту Цифрового кодекса Кыргызской Республики Министерства цифрового развития КР. Режим доступа: https://kenesh.kg/sed/docs/accompdoc/144034
7. Цифровая стратегия ЕС. Режим доступа: https://eufordigital.eu/ru/discover-eu/eu-digital-strategy/
8. Википедия материалдарын караңыз. Кирүү режими: https://ru.wikipedia.org/wiki/Кодификация
9. Имаралиев, О. Р. Санариптик экономика шарттарында ишкананын каржы ресурстарын башкаруу / О. Р. Имаралиев, А. А. Бексултанов // Вестник Ошского государственного университета. – 2023. – No. 4. – P. 107-116. – DOI 10.52754/16948610_2023_4_12. – EDN LDVYRE.